

Մ.Ս.Ր. Գ.Ս.Ր

Հրապարակ

291.99

J-35

Մ.Ս.Ր. Գ.Ս.Ր

6 NOV 2001

1006-23503

23.11.1937
L. B. Rymer

1937
23.11.1937

Պատ. խմբ. Շ.
Տեղ. խմբ. Տ. ԽԱՉԱՆ-ԲՅԱՆ
Շապիկը՝ Ս. ԱՆԱՔԱՆՅԱՆ

Ն Վ Ե Ր

Զորանոցային կյանքից վերցրած պատմվածքները նվիրում եմ ձե՛զ, բնկեր կարմիր բանակայիններ, վոր յերկու կյանքերը համեմատեմ...

Մեզ քուռ էլին բանակ մտնողներով, սասուռ ու հայհոյանով: Մենք ծառայության մեջ տառապում էլին չիմանալով ինչի՞ համար, ի՞նչ նպատակով: Մեր կացությանը ստույգ էլին, մեր գործողությանը կույր գործի մեզ ասելի հրամայողների ձեռքում:

Դուք, վոր խաղալով գնում եք բանակ, ինչպես ուսումնասենք պատանին դպրոց, ինչպես գիտության ծառավ յերեսասարդը դեպի համալսարան, գիտակցում եք այն բարձր նպատակը, վորին ծառայում եք: Դիտեք, վոր գնում եք իբրեւ պրոֆեսորիսի ու աշխատավոր գյուղացիության զավակներ ձեր դասակարգի շահերը վտանահարողներին վոնչացնելու համար մի կուռ, անխորհակելի բանակ կազմելու:

Մենք ժողովրդներ էլինք քաղաքացու տարական իրավունքներից զուրկ, անպատիվ, արհամարհված, մեր հագուստից ամաչող, քայլում էլինք գլխահակ:

Դուք քաղաքացի եք ազատ. խորհրդային հասարակության ու համաշխարհային պրոֆեսորիսի հարգանքով ու սիրով գուրգուրված: Դուք պարծենում եք ձեր համագեղանով, քայլում եք գլուխներդ բարձր, հպարտ այն գիտակցությամբ, վոր բոլոր յերկրների պրոֆեսորիսի ու ստեղծած ժողովրդների իրավունքների պատվավոր պահակն եք...

Զեզ եմ նվիրում, վոր հակադրեմ ձեր վիճակը մեր կյանքին:

Հեղինակ

ԳՈՂԸ

(Զինվորի հեշատակարանից)

Բոլորս սարսափեցինք, յերբ աչքներս դիպավ նրա
այլագունած դեմքին... Կապիտան Փոփինը՝ մեր զո-
րանոցի ավագ սպան, համարյա միշտ մոայլ եր. վոչ-
վոք չէր կարող պնդել, թե ինքը յերբ ևս տեսել եր
նրան ժպտալիս: Միջահասակ, թխադեմ, սև ու յեր-
կար մազերով՝ յերբ հանկարծ նա յերևում եր զորա-
նոցի շեմքին, և նրան առաջինը տեսնող զինվորն ամ-
բողջ ուժով գոռում եր «Смер...но!» (զգաստ), մենք
բազմից սրարշավ ստվերից սարսափած ճնճողակի նման
վեր եյինք թռչում տեղներիցս. և յերբ շեմքի մոտ
ֆելդֆեբելը* անշարժ արձանի նման ցցվում եր նրա
առաջ կրունկները միմյանց սեղմած, ու աջ ձեռքը ամ-
բողջովին ձգած ճակատին դնելով գեկուցում եր տալիս,
մենք ինչպես ցաք ու ցրիվ սյուները գամվում եյինք
տեղներումս և աչքներս անթարթ նրա յերեսին ձգում:
Վնչ մի ձայն, վնչ մի շարժում. միայն ֆելդֆեբելի շըր-
թունքներն արագ բախվում եյին միմյանց, և բառերն-
հոսում եյին այնպես արագ ու համաչափ, ինչպես վտա-
նավորի տողերը՝ անգիր ասող աշակերտի շրթունքնե-
րից: Կապիտանը նույնպես անշարժ, ձեռքն աջ կողմից
ճակատին մեխած, նայում եր շեշտակի այդ մեքենայի
նման արագ շարժվող շրթունքներին: Ապա ֆելդֆեբելն
արագությամբ ծովում եր և, մի քայլ յետ գնալով, ճա-

* Ֆելդֆեբել — ուսուցի ավագ յենթասպա:

նապարհ եր տալիս նրան: Այդ ժամանակ կապիտանն առաջ եր գալիս և գլուխն ուղիղ պահած, աջ ու ձախ հայացք ձգելով, բարձրաձայն ասում եր.

— Здравое братцы!.. (Բարե՛, յեղբայրներ):

Հնդկահավերի խմբի նման, վորոնց վրա հանկարծ քար ես շարտում, վզներս յերկարացնելով և ձայներս միմյանց հարմարեցնելով, աղաղակում եյինք մենք.

— Здравия желаем, ваш... сок... род (вашему высокоблагородию — առողջութիւնն ենք ցանկանում ձերդ բարձր ազնվութեանը): Ապա նա անցնում եր գորանոցի այս գլխից այն գլուխը, խոժոռ աչքերը դարձնելով մի մահճակալից մյուսի վրա և դառնալով մեզ, բարձր ու խոպոտ բասով հրամայում եր. «На занятие» (զբաղմունքի), կամ ցած ու կարծես ակամա հնչւող ձայնով ասում. «Вольно!» (ազատ): Այն որը, յերբ լսում եյինք այս վերջին բառը, ազատ շունչ եյիք քաշում, գոռակելով, վոր նրա տրամադրութեանը լավ և և մեզ շատ չի չարհարելու: Իսկ յերբ անմիջապես հրամայում եր հագնվել և հրացանները վերցնել, այդ նշան եր, վոր նա բարկացած և. նշան եր, վոր կնոջ հետ մեծ ճակատամարտ եր ունեցել լուսադեմին տունն դառնալուց հետո և բարկութեան մի մասը դենշէրկի վրա յեր թափել, կրունկներով նրա կողերը ջարդելով. այդպիսի դեպքերում նա բերանը բաց ու խուփ եր անում, պնչերն ուռցրած փնչացնելով կատաղած գոմեշի նման, լորձուներ շիթեր ու թթված գինու գարշահոտութեան արձակելով: Այդպիսի որերում նրա սև դիմագծերում մի տեսակ կարմրութեան եր նկատվում. և այդպիսի որերում մենք շատ քրտինք եյինք թափում, հրացանն ուսներին վաղելով: Իսկ այդ որերը հաճախ եյին և անհամեմատ

ավելի շատ, քան այնպիսիները, յերբ նրա տրամադրութեանը լավ եր լինում:

Բայց այդ որը նրա դեմքից վոչ թե բարկութեան, այլ սարսափ, քարացնող սարսափ եր ցայտում: Մենք պարզ նկատեցինք, թե ինչպես մինչև անգամ ֆելդֆելեի ծնկները՝ զեկուցում տալու ժամանակ, վորոնք այդպիսի դեպքերում ուղիղ ու հաստատուն սյուների նման անշարժ եյին լինում, այս անգամ կարծես տատանվեցին. իսկ ձեռքը ճակատին դրած՝ դողդողաց, և նա բառերն արտասանելիս աչքերը մի քանի անգամ թարթեց ու թուքը կուլ տվեց:

Սրանք նշաններ եյին, վորոնք գուշակում եյին մեզ համար մի մեծ փոթորիկ. սակայն նրա հավաքված կնճիկների մեջ այս անգամ սովորական կարմրութեանը չեր նկատվում. ընդհակառակը նրանք դողդողում եյին, և այնտեղից մի մահաբեր գունատութեան եր արտացոլում:

— Դուքս բեր բոլորին հագնված, — հրամայեց նա բարկութեանից դողացող ձայնով ֆելդֆելերին և ինքը գորանոցից դուրս յեկավ:

— Հագնվեցե՛ք շուտով, — վորոտաց ֆելդֆելերիկ ուժգին ձայնը և թնդաց գորանոցի գերեզմանային լուսթյան մեջ. կարծես յերկրաշարժի ստորերկրյա թնդումն եր, վոր մեր ականջներին դիպչելով, գլխից մինչև վոտք ցնցեց մեզ:

Նւ չիմացանք մենք, թե վորքան ժամանակ տևեց մեր հագնվելը. մեկ թե յերկու րոպեյից փամփուռամանները գոտիներին կապած, շինելները ձախ ուսներին խամուտի պես անցկացրած, հրացանը ձեռներին՝ իջանք բակը:

Մզլած, գորշ յերկինք: Աշնանային բարակ, շատ նոսր անձրև եր մաղում: Գետինը բոլորովին խոնավ՝

դեռ չէր թրջվել: Տխուր յերկինքը կապիտանի զայրալից դեմքի հետ մեր կրծքից մի խոր հառաչ դուրս քաշեց, վորը մենք սակայն չկարողացանք արտահայտել: Չրթունքներս կրծում եյինք, վոր արգելենք մեր հաղը կամ հեռոցի բարձր ձայնը:

Ինչպես ուռմբի շուրջը շղթաված մարդիկ, վորոնք պատրույգի այրվելը դիտում են սարսափից քաղցած դեմքով, մենք լուռ, անշարժ շարվեցինք, յերեսներս դարձրած դեպի կապիտանը, և հուսահատ փութկոտությամբ սպասում երինք նրա պայթելուն: և նա պայթեց վորոտագին ձայնով, վորի յեկեկոյնները ուռմբի փշրանքների նման տարածվեցին մեզ վրա, և մենք գիտակցութիւնը կորցրած, աչքներս մթնած, փշաքաղվեցինք ամբողջ մարմնով:

— Կանգնեցեք... ուղի... ի... դ...:

Ինչպես յերկարածիւք ցանկապատի ձողեր, իրար միացած, կանգնած եյինք մենք անշարժ:

— На-пра-во! — լսեց յերկրորդ հրամանը. մենք շրջվեցինք դեպի աջ, և գիտակցութիւնը վրաներս յեկավ:

— Бе-гом, марш!... — վորոտաց նորից ձայնը, և մենք սկսեցինք վազել — անընդհատ, արագ, յետ ու առաջ: Հրացաններն ուսներիս ձոճվում եյին, աջ ձեռքներս արագությամբ գոտկատեղի վրա յետ ու առաջ եյին գնում-գալիս, և մենք վազում եյինք:

— Հրացաններն ուղիք պահեցեք... մեկ-յերկու, մեկ-յերկու... Գլուխներդ բարձր... — մեր վորտքերի համաչափ թխթխկոցի հետ յերբեմն վորոտում եր նրա ձայնը, հորդ կարկուտի հետ վորոտացող չարագուշակ ամպի գոռոցի նման: Յեղ մենք վազում եյինք շնչառապա... Մինչև ցանկապատ, վորտեղ լսվում եր նրա անհրեկող ձայնը՝

— Кру...гом... марш! — և մենք՝ վորսորդից փախող յեղջերուի պես, վորի առաջ հանկարծ անդունդ է բացվում, աչքներս մթնած, անգիտակցորեն շրջվում եյինք կրունկներիս վրա դեպի յետ և վազում մինչև դորանոցի բարձր պարիսպը՝ հեղալով, անընդհատ, համաչափ...:

Վոչ մի անգամ մենք այդչափ չեյինք վազել: Անձրեւը հորդանում եր. գետինը ծածկվեց ցեխով, վորի մեջ ճըփ-ճըփում եյին մեր յերկարածիւտ կոշիկները: Անձրեւի կաթիլները արագությամբ խփվում եյին յերեսներիս, վորոնց հետ խառնվելով քրտինքը, առվի նման ցած եր հոսում: Մենք սակայն զրկված եյինք իրավունքից և հնարավորութիւնից՝ քրտինքներս սրբելու: Հողնել եյինք մինչև վոսկորներիս ծուծը, թրջվել եյինք ամբողջ մարմնով — շորերի վրայից և տակից: Գոլորշին սպիտակ շղարշի նման գլուխներիցս վեր եր բարձրանում, ինչպես մառախուղը խոնավ յերկրի մակերևութից դարնան արևի ճառագայթների տակ: Վոչ վոք սակայն չէր մտածում կանգնելու մասին: Շատերը սայթաքում, վայր եյին ընկնում, բայց այդ և չէր ոգնում. դադաղած կապիտանի սպառնալից հայացքը՝ ընկնողին խկույն վոտքի յեր հանում, և նա շարունակում եր վազել...:

Իմ աչքերն հանկարծ փակվեցին, առաջս մթնեց, ծնկներս դողդողացին, հրացանի կոթը ձեռքիցս քիչ եր մնում դուրս պրծնի. կարծես յերազի մեջ լինեյի և հանկարծ լսեցի շատ պարզ, բարձր՝ իմ ազգանունը.

— Ակոպով...:

Մի դող անցավ մարմնովս և ինձ սթափեցրեց. հրացանս ուղղեցի, կոթը սեղմեցի ձեռքիս մեջ և շարունակեցի հեծն վազել, յերբ նորից հնչեց ձայնը — Ակոպով...: Քայլերս մեծացրի և ինձ այլ ևս չհնազանդ-

վող վտաքերիս ույժ տվի. բայց նորից լսեցի իմ ազգանունը, և այս անգամ ֆելդֆերեյն եր խոսողը.

— Ակոպով, չե՞ք լսում, ի՞նչ ե:

Յես յետ նայեցի դողալով:

— Դուքս յեկ շարքից, — հրամայեց կապիտանը: Յես չհասկացա թե ինչ եր կատարվում. դուքս յեկա, մոտեցա նրան, և նա ձայնը ցածրացնելով ասաց.

— Ազատ ես, գնա դորանոց....

Անբացատրելի յեր ինձ համար այս. ձգվեցի, յերկարացա բթածայրերիս վրա, գլուխս կոացրի, ուզում եյի... չգիտեմ ինչ ասել, յերբ նկատեցի, վոր կապիտանն ինձանից հեռացել ե և հետևում ե վազող շարքերին: Այդ բոպեյին յես յերջանիկ եյի, յեթե նույնիսկ նորից մտնեյի շարքի մեջ և վազեյի, վորովհետև յերկու բոպե գոնե շունչ եյի քաշել: Շվարել եյի ֆելդֆերեյն մոտեցալ և ասաց շատ վորոշակի.

— Գնա, հրացանդ ցած դիր, ազատ ես: — Այո, այդ յերազ չեր. յես այլ ևս չեյի վազում, հայհոյանքի ու թքի տարափը չեյի զգում գլխիս վրա տեղացող, և այժմ ել գնում եյի հանգստանալու: Արագ քայլերով և դողողջուն ծնկներով աստիճաններից վեր յեկա, հրացանս տեղը դրի և տարածվեցի մահճակալիս վրա ու աչքերս փակեցի: Ի՞նչ զգացումունք եր տիրել ինձ — չգիտեմ. միայն մի մոլեթ, անհասկանալի նախազգացում մտքիս առաջ՝ հեռու, միգապատ հորիզոնի վրա յերևացող սև կետի նման շարժվում եր դեպի ինձ:

Յես շնչում եյի ծանր... կախաղանից ազատված, բայց նոր դատավճիռը դեռ չլսած մարդու անորոշության զգացումով:

Չկարողացա յերկար պառկել. վեր կացա, մոտեցա պատուհանին. շարքերը վազում եյին նույն արագությամբ, բայց առաջին հայացքից կարելի յեր նկատել, վոր նրանց

վտաքերը թմրել եյին: Առջևից վազում եր աջ թևի պարագլուխ (правофланговый) յերկարահասակ Կորսունը, նրա կողքին՝ կնճաղեմ ու չեչոտ Մարչենկոն և մյուսները՝ նրանց յետևից: Կորսունը, վոր յերբեք հոգնել չգիտեր և բոլոր խաղերի մեջ ամենախիզախն եր, հաղիվ եր կարողանում գլուխն ուղիղ պահել. նրա հրացանի սվինն ել եր որորվում այս ու այն կողմ: Միջին շարքերը հետևում եյին նրանց՝ բութ հայացքները գամած միմյանց ծոծրակին: Իսկ վերջին շարքերում, վորտեղ ավելի կարճահասակներն եյին և թուլակազմները, կատարյալ անկարգություն եր տիրում: Սրանք նման եյին խրտնած նախիրի յետևից վազող ահաբեկ հորթերի. վրմանք վտաքերը խփում եյին առջևից վազողների կրունկներին, վրմանք հուսահատ ձիդ եյին թափում մյուսներին հասնելու. և նրանց սվինները քամու դիմաց տարուբերվող տերևադուրկ ճուղիների նման ձոճվում եյին, դիպչելով իրար, կամ չափազանց հեռանալով միմյանցից:

Լղարիկ Լեինը կծկված հսկա հրացանի տակ, այլևս ույժ չուներ մի ձեռքով պահելու այն, և հաճախ աջ ձեռքը գողաբար մոտեցնում եր նրա կոթին: Հայտնի լողիրները (ղալը, թաժբալ) շարունակ վայր եյին ընկնում ու նորից վտաքի յեկնում, լսելով կապիտանի դայրաձայն հայհոյանքները:

— Վաղեցեք կարգին, յես ձեր բոլորի հոգին կհանեմ, շանսատակ կանեմ, թեկուզ բոլորդ ել վայր թափվեք, պիտի վաղեք, — գոռում եր նա փնչացնելով, ձայնը խաղոտած: Յեվ նրանք վազում եյին հուսահատ անձնատվությամբ, աշնան արբեղ քամու բերանն ընկած գունատ տերևների պես:

Հոգիս լցվեց մի անբացատրելի դառնությամբ. մի տարորինակ ցանկություն դարձեց իմ մեջ — կարծես նախան.

ձուժ եյի նրանց. և յեթե վստահանայի, պատրաստ եյի հրացանս վերցնել, ցած իջնել և խնդրել կապիտանից.

— Ձերդ բարձր ազնվութեան, թույլ տվեք ինձ նորից շարքերը մտնել... Մինչև անգամ այդ բառերը ասում ու կրկնում եյի մտքիս մեջ, դասը չգիտցող աշակերտի անվստահութեամբ: Բոլորի տանջանքը — խմբական տանջանքը թույլ էր տալիս ինձ միայնակ վայելել իմ «յեր-ջանկութեանը»: Նավի շուրթին կանգնած նավաստիի պես, վորի բոլոր ծառայող ու ճանապարհորդող ընկերները ջուրն եյին թափվել նավի վրայից, յես նայում եյի պատահանից՝ մեկ հեացող, շնչասպառ շարքերին, մեկ՝ կապիտանի կապտած ու դողացող շրթունքներին:

Բայց ահա Կորսուներ, մինչև անգամ Կորսուներ տատանվեց. հրացանը ծովեց. նա ալ ձեռքը մոտեցրեց նրա կոթին — ուղղելու, ավինը դիպավ կողքից վազող Մարչենկոյի ավինին, և յերկուսը մեասին փովեցին դետնին: Յերկրորդ զույգը նրանց վրա տարածվեց, և այդ ժամանակ լսվեց կապիտանի ուժգին, խլացուցիչ ձայնը.

— Կանգնեցեք...

Շարքերն արձանացան:

— Յես բոլորիդ շնչասպառ կանեմ, մինչև յերեկո կվաղեք այսպես, վնդն ել կվաղեք, մյուս որն ել...

— Смир-но!... վոչ վոք չշարժվի. нале-во!... (դեպի ձախ): Բոլորը շրջվեցին դեպի ձախ և հայացքներն ուղղեցին կապիտանին, վոր բռունցքի մեջ գնդած թաց թաշկինակով քրտինքը սրբում եր մոայլ ճակատից:

— Ինձ նայեցեք բոլորդ անշարժ: — Նա մոտեցավ հեալով աջ թևին, Կորսունին նայեց և այդպես հերթով գնաց մինչև վերջին կարգը՝ Հեռացավ շարքից արագ քայլերով, կանգնեց նրանից 15 քայլ հեռու, զինվորական ճշտապահութեամբ շրջվեց կրտսկների վրա, շարքերին հառեց արյունով լցված աչքերը և բի-

րանը լայն բանալով գոչեց որհասական ձայնով, յուրաքանչյուր բառը հատ-հատ շեշտելով.

— Ո՛վ ե վերցրել Սկարյադի փողերը, թող դուրս գա շարքից... — Անդնդային, խո՛ր լուռ թյան մեջ խորասուզվեցին նրա բառերի վերջին հնչյունները: Մի սարսուռ անցավ շարքերով, և այդ սարսուռը իմ աչքերից յերախտագիտական արցունք հոսեցրեց. յերջանկութեանը մի բույն պարուրեց ինձ իր տաք շնչով, ինչպես պարուրում ե առաջին ճառագայթը ձյունի տակից նոր դուրս յեկած ձնծաղիկի գլուխը: Կուղեյի այդ բույնին ցած իջնել, մոռանալ զինվորական ամեն կարգապահութեան և շնորհակալութեան հայտնել կապիտանին, վոր կես ժամ առաջ ինձ աղատել ե մեղադրյալի նստարանից:

— Վոչ վոք չե՞ դուրս գալիս — լսվ... Ուղիղ...

Այս անգամ նրա ձայնի մեջ զայրույթի հետ դուրս հոսեց մի խոր թախիծ.

— Վաղեցեք...

Նորից վաղեցին շարքերը... մի քանիսը նորից վայր ընկան. և յես աչքերս լայն բացած, հետաքրքրութեամբ հետևում եյի նրանց վտարներին, անդգայաբար որորում եյի իրանս նրանց իրանների նման և սպասում եյի այս տարրորինակ ճակատամարտի ահեղ վախճանին:

— Կանգնեցեք, — նորից հնչեց ձայնը, այս անգամ մի քիչ մեղմացած: Յեւ կապիտանը մի քանի քայլ մոտենալով շարքերին, ասաց համոզիչ ու հաստատուն ձայնով.

— Տղամ, յեղբայրներ, ուղիղ տասը տարի յե ծառայում եմ զորքանակում, և ինձ ստորադրյալ վնշտի մեջ այսպիսի խայտառակ դեպք չի պատահել: Յուրաքանչյուր զինվորական՝ սկսած հասարակ զինվորից մինչև բարձրաստիճան զորապետը, պարտավոր ե զինվորական պատիվը անարատ պահել: Յես մինչև որս յերջանիկ եյի

զգում ինձ, վորովհետև համոզված եյի, թե իմ ձեռքի տակ յեղած բոլոր ծառայողները անվտանգության կանոններէջ չեն շեղվում: Բայց այս խայտառակ դեպքը կմնա անջնջելի իմ հիշողութեան մեջ և հանգիստ չի տա ինձ, վորովհետև այսօրվանից մեր վաշտի անունը խայտառակված է, և բոլորը ինձ մատուց ցույց կտան ասելով. «Ահա կապիտանը այն վաշտի, վորի մեջ կատարվեց խայտառակ գողութեանը. մյուս կողմից՝ յես բոլորիդ վրա պետք է կասկածեմ: Սակայն ով ել վոր է գողը, թող չկարծի, թե իր արածը կմարսի և ինքը նորից կարժանանա իր տան ու ընտանիքի տեսութեանը: Յես ամեն հնար գործ կգնեմ և կգտնեմ նրան, և այն ժամանակ աստված հեռու տանի, թե ինչ կգա նրա գլուխը, լավ է այդ մասին չմտածեք, վորովհետև չեք կարող յերևակայել այն վիճակը, վոր սպասուած է նրան: Յես ամեն ջանք գործ կգնեմ և նրան ամենախիստ պատժի յենթարկել կտամ. աքսոր կուղարկեմ, բոլոր վաշտերի առաջ կխայտառակեմ: Վորքան ուշ գտնեմ գողին, այնքան ել վատ կլինի թե ձեզ՝ և թե նրա համար: Մինչև նրան գտնելը յես դժոխք կգարձնեմ ձեր գորատունը... — Այստեղ նրա ձայնը բարձրացավ և գոռաց.

— Իսկ վորպեսզի այդ ամենը չկատարվի—իմ անունը չխայտառակվի, դուք չչարչարվեք, հանցավորը շատ խիստ պատիժ չուտի, ամենքի առաջ թող դուրս գա և խոստովանի նա, ով կատարել է այդ գողութեանը...:

Այնան անդոր ճառագայթները, ամպերի արանքից վախկոտութեամբ դուրս սողալով, ընկան ողի մեջ շարված գլխարկների թաց հարթութեանը, գունատ ստվեր ձգելով գետնի վրա. դա մի յերկար, ատամնավոր պարսպի ստվերի յեր նման, վոր ամենևին չեր շարժվում:

— Կրկնում եմ յերկրորդ՝ և վերջին անգամ. ձեզ համար ել վատ կլինի, ինձ համար ել. թող քաջութուն ունենա դուրս գալ նա ով դրամատսից վերցրել է Սկարլայի փողերը, նրա գրքույկով:

Վոչ վոք չչարժվեց, անշունչ ու լուռ՝ փայտերի վրա ցցված կմախքների նման, զինվորները անդգա հայացքով նայում եյին նրան: Այդ ժամանակ կարծես մի հրաբուխ գալարվելով կապիտանի ներսում, պատրաստվում էր դուրս ժայթքել: Նա դողաց ամբողջ մարմնով, յերկու ձեռքը կանթեց աջ ու ձախ կողմից գոտկատեղի վրա, աջ վոտքը առաջ դրեց, հեգնող հաղթական դիրքով կանգնեց, գլուխը թափահարեց և շրթութունքները լայն բանալով, ամբողջ ուժով գոռաց.

— Ուրե՛... Եմն...

Նրա ձայնը կերկերաց, նա տատանվեց և հազիվ կարողացավ իրեն պահել վոտքի վրա: Զինվորների իրաններն առաջ յեկան, զորաշարքը կարծես տարուբերվեց իբրև մի հսկա շոգենավ, վոր պատրաստվում է ճանապարհ ընկնել. հանկարծ վերջին շարքերը խլրտացին: Բոլորը նայեցին այն կողմը և միաձայն, անգիտակցորեն ատամների արանքից մի խլաձայն, զըստված մոնչոց արձակեցին:

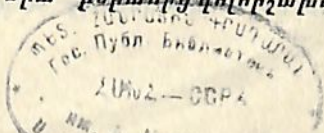
— Ա՛... ամ... ամ... Իվանենկոն...:

Զլսեցի՝ ինչ ասաց Իվանենկոն. միայն տեսա, թե ինչպես աջ ձեռքով հրացանն ուղղահայաց կպցրած իր կարճահասակ մարմնին, այդ գունատ զինվորը աչքերը ցած գցած կանգնել էր կապիտանի առաջ և մահապարտի նման կցկտուր բռնեք էր արտասանում:

Կապիտանի կուրծքը բարձրացավ, իջավ, և ինչպես հնոցի միջից՝ նրա քերական գոլորշախառն փնչոց ար-

1006
29503

3085

ձակվեց. նայեց զինվորներին, աջ ձևով մեկնեց դեպի շարքերը և ապա արագ տանելով դեպի զորանոց, ասաց մեղմ ձայնով.

— В казармы, ребята... (դեպի զորանոց, տղայք): Միմյանց հրելով ու խեղդուկ ճիչերով զինվորները աստիճաններից վեր սլացան:

Կապիտանը զորանոց չմտավ. ֆելդֆերելը մռայլ՝ ընչացքները կրծելով, բարձրանում եր Իվանենկոյի յետևից: Իվանենկոն մտավ զորանոց, հրացանը տեղը դրեց և աճրողշովին կասկարմիր դեմքով մեզ նայեց:

— Այ դու գող անասուն, — հարձակվեցին նրա վրա զինվորները բուռնցքները սեղմած:

— Չես ամաչում, — գոռում եր Մարչենկոն, — ավազակ...

— Սրանով ճակատդ կջարդեմ այ, — ցույց եր տալիս պայտած կրունկը Սուսանովը:

Իսկ Կորսունը մոտեցավ նրան, շրթունքները սեղմեց իրար, կոկորդը խաղացրեց, յերեսը մոտեցրեց նրա յերեսին և բարձրաձայն «թո՛ւն» անելով, մի ահագին գունդ թուփ շարտեց ուղիղ նրա ճակատին:

Մյուսները հաղթանակող վիզերով շարժվեցին նրան:

Իվանենկոն լուռ՝ թևով սրբում եր յերեսից թուփը, վոր քթի յերկու կողմից զուգահեռ առունների նման հոսում եր դեպի բերանը: Մինչև անգամ վախուկ Ովեյանը, վոր նորակոչ հայերից եր և ուսներեն ամենեկին չգիտեր, սիրտ առավ և նրա վրա հարձակվեց ասելով.

— Այ, տի սկատին, արեստան, դենգի վարիլ հա, վոտ տերե դենգի (ուզում ե ասել — այ դու անասուն,

ըռնավոր, փող ես գողացել հա... այ քեզ փող), և ցույց տվեց բուռնցքը, անվստահությամբ զինվորներին նայելով:

— Ի՞նչ ե պատահել ձեզ, անպիտաններ, կորեք, — ասաց կատաղությամբ ֆելդֆերելը և, ապա դառնալով Իվանենկոյին, թակարդն ընկած վորսին նայող վորսորդի անտարբերությամբ ասաց.

— Իսկ քեզ հետո կտեսնենք, պատվական յեղբայր: Սոսակցության առարկան այդ որը Իվանենկոն եր:

Դեպքն այսպես եր պատահել: Սկարյադն այն բախտավոր զինվորներից եր, վորոնք տանից յերբեմն յերբեմն փող եյին ստանում: Զինվորներն առհասարակ շատ սակավապետ են, և նրանցից շատերը ամսական 2—5 ռուբլի ստանալով տանից, կարողանում են տարվա վերջը մի փոքրիկ գումար տնտեսել. իսկ դրա համար յուրաքանչյուր գնդում կար առանձին զինվորական զրամարկդ, վորտեղ զինվորները պահեյին տալիս զրամբ: Սկարյադն ամսական չորս ռուբլի յեր ստանում տանից, և մեկ ու կես տարվա ընթացքում կարողացել եր տնտեսել 30 ռուբլի: Գրքույկը նա պահում եր սնդուկի մեջ իր մյուս իրերի հետ:

Քննությունը ցույց տվեց, վոր Իվանենկոն ծածուկ վերցրել եր Սկարյադի գրքույկը սնդուկից և ներկայացնելով գանձապահին, ստացել եր նրանից Սկարյադի փողերը և ստորագրել եր նրա փոխարեն: Նա ստորագրությունն այնպես եր նմանեցրել, վոր վոչ մի տարբերություն չկար նրա և Սկարյադի իսկական ստորագրության մեջ: Գանձապահը, վոր նոր եր յեկել մեր գունդը, դեռ զինվորներին չեր ճանաչում: Քնն-

նությունը յերևան հանեց նույնպես, վոր Իվանենկոն յերկար ժամանակ Սկարյադի ազգանունը գրել էր, վորպեսզի ընտելանա ստորագրությանը, վորովհետև նրա թղթերի մեջ յերևացին մի քանի անգամ գրված հետևյալ բառերը.

— «Ստացա լիովին « » ուրլի գումարը — Վասիլ Սկարյադ»: Նշանակում է գողությունը կատարելու համար հանցավորը յերկար ժամանակ մտածել և նախապատրաստվել էր:

II

Իվանենկոն վաղուց հայտնի յեր իր փչացած վարքով: Նրան չեյին սիրում, վորովհետև ծույլ էր ու բթամիտ, անշնորհք կազմվածքով, և վաղուց զինվորների շրջանում «գող» մականունն էր վաստակել:

Յերկրորդ տարին էր, վոր Իվանենկոն ծառայում էր մեր զորաբանակում: Յերբ մեզ վաշտերի բաժանելուց հետո, մենք մտանք զորանոց և առաջին անգամ մեր հրամանատարը այցելեց մեզ, Իվանենկոն ինձնից դեպի ձախ 4-րդ շարքումն էր կանգնած: Գնդապետը՝ մի շատախոս ողջունչ և կատակաբան ծերունի՝ մեզ հետ ծանոթանում էր, հարցնելով մեր ծննդավայրի, հայրենիքի և ընտանեկան հանգամանքների մասին: Յերբ նա մոտեցավ Իվանենկոյին, նրա դեմքի վրա մի ժպիտ խաղաց, և թեև զննով նրա ուսին՝ հարցրեց.

— Տարիքդ լրացրե՞լ ես:

— Конечно! (իհարկե), — պատասխանեց Իվանենկոն այնպիսի դեմք ընդունելով, ինչպիսին կընդունեն գիմնադիավարտ պատանին, յեթե մի անծանոթ շրջանում հարցնեյին նրան. «կարդալ գիտե՞ք, պարոն»:

— Պետք և պատասխանել. так точно, ваше высокоблагородие (հրամանք ես, ձերդ բարձր ազնվություն), ուղղեց նրան գնդապետը:

Իվանենկոն գլխով նշան արավ և շրթունքները շարժեց այնպես, կարծես այդ բառերը կրկնում էր մտքում:

— Հապա ինչո՞ւ այդչափ փոքր ես յերևում, հարցրեց գնդապետը:

— Հանգուցյալ հայրս շարունակ գլխիս եր խփում, ձերդ բարձր ազնվություն, դրա համար կարճ մնացի. մայրս միշտ ասում էր նրան. «Ա՛յ մարդ, ել տեղ չկամ խփելու, վոր հենց գլխին ես տալիս»: Բայց նա չէր լսում. գիտե՞ք, նա այնպիսի ուժեղ բուռնցք ուներ, վոր մի անգամ մայրս ուշաթափվեց այդ բուռնցքից. — ասաց Իվանենկոն այնպիսի յեղանակով, կարծես դանդաժվելով պարծենում էր:

Գնդապետը ժպտաց, իսկ մենք բարձրաձայն ծիծաղեցինք:

— Վորտեղացի՞ յես, — շարունակեց գնդապետը:

— Վյատկայի նահանգի «Արլովկա» գյուղից, ձերդ բարձր ազնվություն:

— Հայրդ վաղուց է մեռել:

— Լավ չեմ հիշում, կարծեմ տասը տարեկան էյի յերբ հորս գլխին փորձանք յեկավ: Մեր գյուղացի հարուստ ցորենավաճառ Պարշինի վորդին, հայտնի լոթի Միխեյը պարտքի տեղ մեր ձին տարավ ու մորս մի գիշեր ջաղացում անպատվեց, հայրս դիմեց դատարանին, բայց այնտեղ նրան այնքան էյին թակել, վոր դարդից տուն չեկավ, ամբողջ գիշերը ողետանը խմել էր, ու նրա փետացած դիակը փողոցից տուն բերին:

— Ամուսնացած ես, թե ամուրի:

— Ուզում եյի ամուսնանալ, բայց Ձինայի ծնողները նրան ինձ չտվին։ Արլովին ինձնից լավ համարեցեն։ Շնա, ասում ե, քաջ տղամարդ ե։ Սաշկան ինչ նրա թայն ե — վորը, աղքատ յերեխա, ողի խմել անգամ չգիտե։ Թեև յես հենց այդ գիշերը գնացի ողետուն ե առաջին անգամ ամբողջ կես շիշ խմեցի, այնպես վոր հագիվ տուն բերին ինձ, այնուամենայնիվ Ձինային ելի Արլովին տվին։ Հարմար աղջիկ մեկ ել Կատյան եր. գիտե՞ք նա...

— Լավ, — ընդհատեց նրան գնդապետը, վախենալով թե նա մինչև յերեկո իրենց տան պատմությունն ու իր գլխի արկածները կպատմե, — այստեղ կմոռանաս Ձինային ել, Կատերինային ել, ե կմտածես միայն ծառայությանդ մասին։

— Հրամանք ես, ձերդ բարձր ազնվություն, կմոռանամ։

— Կարդալ գիտես, — շարունակեց գնդապետը։

— Տառերն հագիվ եմ ջոկում, ձերդ բարձր ազնվություն։

— Դպրոցում չեմ յեղել։

— Ընդամենը 4 ամիս մնացի ուսումնարանում։ Ուսուցիչ Սկարպիոնը ասաց, վոր ինձնից մարդ չի դուրս գալ, կանչեց մորս ե թեիցս բռնելով դուրս շարտեց։

— Ինչո՞ւ չեյիր սովորում։

— Դուրսս պինդ եր, բան չեր մտնում։ ուսուցիչը միշտ գանգատվում եր, ե մայրս ել վկայում եր, վոր յես դդում եմ։

Մենք բարձրաձայն քրքջացինք։

— Դղմւմ, դղմւմ... — ասաց գնդապետը ժպտալով ե մի, քանի անգամ մատով խփեց նրա գլխին։

Յեվ նրա անունը մնաց «դղմւմ»։

Իսկ յերբ մի անգամ նա ֆելդֆերելի սեղանի վրայից մի բաժակ ողի գողացալ խմեց ե կիսատ շշի գլուխը ջուր լցրեց, բոլորը ծաղրելով ասում եյին։

— Դղմւմ ե, բայց ողիի համը լավ գիտե տղեն։ միամիտ ե ձևանում, բայց գիտե ինչպես գողանա ողին, վոր չիմացվի։

Նա շատ կեղտոտ եր պահում իրեն, ամեն ոք առավոտյան այցի (смотр) ժամանակ յեֆրեյտորը* նրա ձեռքերի, վոտքերի, կամ շորերի վրա կեղտ նկատելով, ասում եր։

— Скотина, баран... (անասուն, վոչխար), միթե չես կարող մաքրել։ Մի առավոտ ամբողջ կես ժամ նա՝ իր կեղտոտ փողկապը ատամների մեջ առած, կանգնավազ տվեց (бег на месте)։ Նա սկզբում շատ խոստ եր ե միշտ պարծենում եր, վոր գնդապետն իրեն հետ շատ քաղցր ե խոսել։ Բայց համարյա ամեն ոք կրկնվող պատիժները նրան սակավախոս դարձրին։ Եֆրեյտորը շարունակ նրա ծնոտի տակին բռնեցքով խփելով ասում եր։

— Եհ, ջրշուն, ծառայել չգիտես, յես քեզ ցույց կտամ, թե գնդապետը քեզ հետ ինչպես քաղցր խոսեց։

Վերջերքը նա համարյա լուռ եր։ Յեվ վո՞չ վոք ել չեր ուզում իմանալ, թե նա ի՞նչու այդպես լուռկաց ե։ Ընդհակառակը շատերը գոհ եյին, վոր այդ կեղտոտ, ծուլ, գող ե դղմւմ արարածը իրենց այլևս չե մո-

* Եֆրեյտորը հասարակ, բայց փորձած զինվորներից եր։ Նա յերբեմն փոխարինում եր յենթասպային ե սովորեցնում եր նոր զինվորներին։ Նա ուսադիրների վրա ուներ մի-մի սպիտակ յերիդ, վերով տարբերվում եր հասարակ զինվորից։

տենում։ Իսկ յերբ նրա սնդուկից դուրս յեկավ Լևինի կորած փողկապը, այնուհետև բոլորի համար պարզվեց, զոր նա իսկական գող է։ և շարունակ խփում էին նրա գլխին, ասելով։

— Գող դու, բողի դավակ, հայրդ այնքան է բռնցքահարել, վոր հուսահատությունից խմել է ու մեռել քո դարդից — հայրասպան։ — և բոլորը ծիծաղում էին։

Վոչ վոք առհասարակ նրան չեր սիրում և չեր ընկերանում։ Իսկ դրամարկդի դեպքից հետո արդեն, բոլորն սկսեցին ատել նրան, վոչ միայն այն պատճառով, վոր նա մի խոշոր գումար եր գողացել այդպիսի ստոր յեղանակով, այլև նրա համար, վորի պատճառով կապիտանը սաստիկ բարկացել եր և ավելի հաճախ եր մեզ չարչարում։

Իվանենկոյի վրա յերկու պահապան նշանակեցին, վոր չկարողանա փախչել։ Նրան ալատեցին մեզանից, և այլևս զբաղմունքներին ու խաղերին չեր մասնակցում։ Նիհար, նախկին կարմրությունը կորցրած այտերով, նա առավոտները դարթնում եր և սպասում եր հայհոյանքներին։ Բոլորն էին հայհոյում նրան, վիրավորում, շորերից քաշում, «գող, անպիտան» բառերը շարունակում նրա ճակատին, իսկ նա՝ համր — ճշպահան աչքերը դարձնում եր մեզ և խղճալի դեմք ընդունում։

— Տեսնո՞ւմ ես, ինչ խեղճն է. կատու է դառել. այ յես քո հերն անիծեմ... — ասում եր հսկայահասակ կորսունը, քաշելով նրա ոձիքից։

— Վոնց մտար սնդուկը և վերցրիր գրքույկը, Վյատկայի մո՞ւկ, — գոռում եր հաստիկ Պիխունը, — խոսիր

ե, ինչո՞ւ ես լռում։ Գանձապահին լավ խաբեցիր հա... լեզուդ բացվե՞լ եր։ Այժմ անմեղացել ե, վարդապետ ե ուզում դառնալ. տես, քոսա միրուքն ել յերկարացնում ե. եհ յեղբայր, քեզ վոչ թե վանք, այլ դիսցիպլինարների բառայլոն պիտի ուղարկել։ այնտեղ հոգիդ դուրս կգա որական 12 ժամ հրացանի տակ վազելով, մյուս աշխարհում ել հոգիդ բոցերի մեջ կվառվի և այս իծամիրուքդ կխանձվի։ Յեվ Պիխունը քաշեց ուժգնությամբ նրա մազերից։ Մի խեղդված «ո՞՞» միայն դուրս յեկավ Իվանենկոյի անշարժ շրթունքների արանքից։

Նա նստած մահճակալին, սնդուկը կողքին դրած, իրերը խառնում եր և կարգի գցում։

— Տես ե, տես ե, այս յերկար վոտի փաթթանները, ո՞վ գիտե, հումից ե գողացել։ Թուրքի խանութից ես թոցրել հո, ավազակ. — աղաղակեց Մարչենկոն, — ամոթ, ամոթ քեզ, դեռ զինվոր ել ես. զինվորի պատիվը վոտի տակ տվիր. կապիտանին մինչև անգամ ամոթահար արիր քո արարքով... ասում են, վոր քո պատճառով նա ել չի կարող ստանալ խոստացված շքանշան...։

Նա փաթթաններն ու սրբիչը դրեց սնդուկը, այնտեղից հանեց մի գլուխ սխտոր և մի կտոր սև հաց, սխտորը մի քանի անգամ ամուր քսեց հացին և, ձախ արժուկը հենելով սնդուկին աջ ձեռքով հացը բերանը տարավ։ Նա կծում եր հացը, ապա մի փոքրիկ կտոր սխտոր և, աչքերը ցած գցած, ծամում եր։

— Հարձմ ըլի այն հացը, վոր ուտում ես, — գոռաց Պիխունը, և մինչ Իվանենկոն հացը բերանը կոխած պատրաստվում եր կծել, նա գլուխը թափահարեց և ուժգնությամբ շունչ քաշելով, թքեց նրա հացի վրա։ Իվանենկոն լուռ՝ թևով սրբեց հացը, նրա աչքերից

արցունքներ՝ զլորվեցին քթի յերկու լողմերից հացի վրա, և նա արցունքախառն սխտորոտ հացը շարունակեց կծել ու ծամել հառաչելով:

Նա մի դարձանալի լուռթյունն էր պահպանում և վոչ մեկի հայհոյանքին չէր պատասխանում: Ու նրա որը՝ որ չէր: Մի շաբաթ մնաց այնուհետև զորանոցում, և այդ շաբաթվա ընթացքում՝ ել զինվոր չմնաց, վոր նրան չթքեր ու չհայհոյեր: Իսկ նա տանում էր բոլորը լուռ, գլխակոր, և նրա պատասխանը լինում էր կամ մի խղճալի հայացք, կամ մի խեղդուկ, ծանր հառաչանք...

Մեր գնդի դատարանը վճռեց նրան յերկու տարի կարգապահական բաժանմունքը (дисциплинарный батальон):

Վերջին որը, յերբ նրան տանում էին զորանոցից յերկու հրացանավոր պահակներ, նա մի տխուր հայացք ձգեց զորանոցի վրա, աչքերը ճպճալից, բերանը բաց արավ, կարծես ուզում էր մի բան ասել, բայց չթողնեցները սեղմեց ճատմներին և աչքերը, ցած գցեց:

Յերկու կաթիլ արցունք զլորվեցին նրա նիհարացած այտերի վրայով: Նա դանդաղ իջավ սանդուխդից բակը: Առաջին անգամն էր, վոր անձրևի հետ ձյան հատիկներն էին թափվում: Յերկինքն ամբողջապես սպիտակ-գորշ գույն էր ստացել, «Աքսորականի որ», — սրախոսեց անհոգությամբ զինվորներից մեկը:

Բակի մեջ նա կանգնեց, յետ նայեց — յիրևի մի բան ասելու նպատակով, բայց զայրույթ նկատելով մեր դեմքերի վրա, նորից զլուխը շուռ տվեց և առամենի մեջ մրմուռով առաջ գնաց:

Նրա վերջին, անձրևախառն ձյունի մեջ նկարվող հայացքն այնքան խղճալի էր, վոր սիրտս ճվլեց. մի ամբողջ շաբաթ քնելուց առաջ շարունակ այդ դեմքն էր պատկերանում աչքերիս առաջ: Աչքերս բաց էյի անում, մտքով սլանում էյի նրա յետևից և նրա վիճակի մասին մտածում. փակում էյի աչքերս, դեմս կանգնում էր Իվանենկոն շինելի մեջ կծկված, ձեռքերը թևերի մեջ հագցրած, գորշ, արտասովոր յերկնքի տակ, ցեխոտ գետնի վրա, յերկու պահակ աջ ու ձախ՝ կողմում, վողորմազին հայացքն ինձ ուղղած... Աշխատում էյի այդ պատկերն հեռացնել աչքիցս, սակայն նա չէր հեռանում, մինչև քունը չեր թմրացնում ջարդված մարմինս: Բայց յես մի որ, շատ հեռու հասկայա, թե ինչի՞ այդ պատկերը յերևում էր ինձ ու տանջում:

Անցավ բավական ժամանակ, և մենք Իվանենկոյին միանգամայն մոռացանք: Ել վոչ վոք չեր խոսում նրա մասին. կարծես այդ փոքրիկ մարդը մեզ հետ չէր ել ծառայել ամենեկին:

Յեվ յես ել մյուսների հետ դեպքը մոռացության տվի ու նրա պատկերը ջնջեցի հիշողությանս միջից. և գուցե այլևս յերբեք չմտաբերելի նրան, յիթե մի անսպասելի հանգամանք չլիներ:

III

Մեր վաշտում մի հին զինվոր կար: Թեև 24 տարեկան՝ բայց դեմքը խորշոմած՝ պառավի տղավորությունն էր անում: Զինվորները բոլոր հին ծառայողներին առհասարակ «Դյադկա» են անվանում.* բայց

* Դյադկա՝ վերակացու, այստեղ նշանակում է ռեպրիմանդ:

նրան բոլորը — թե նոր և թե հին ղինվորներն եյին այդ անունը տալիս:

«Դյադկա Ստեփան» — այսպես եր նրա անունը. յերբեք մեկը նրան «Դյադկա» չեր ասում, կամ «Ստեփան», այլ այդ յերկու բառը միասին «Դյադկա Ստեփան»: Մինչև անգամ մեր դաժան ֆելդֆերելը, վոր քիթը միշտ բարձր եր պահում և յերբեք կատակ անել չեր սիրում, և նույնիսկ կապիտանը, հաճախ կատակով նրան այդպես եյին կանչում:

— «Դյադկա Ստեփան», այսոր քեֆը տեղը չի յերեւում, չլինի վատ նամակ ես ստացել: Կինդ հիվանդ ե, կամ գուցե նոր դավակ ե ծնել և առանց քեզ կընունք — են արել, — կատակում եր յերիտասարդ պարուհի* Նիկոլայեվը, վոր ամենից շատ եր սիրում նրան ձեռ առնել: Մի որ պարուհիկը մի խումբ որիորդների հետ մտավ մեր զորանոցը և նրանց հետ շրջելով ցույց եր տալիս մեր կայարանը. պատուհանի մոտ որիորդներին նա մի բան փսփսաց ժպտալով և ապա յետ նայելով կանչեց.

— Ստեփան, Դյադկա Ստեփան: — Յեւ յերբ նա վազելով յեկավ ու ձեռը կնճռոտ ճակատին դնելով կանգնեց նրա առաջ, որիորդները ձեռքերը միմյանց խփելով քրքջացին. իսկ նրանցից մեկը՝ նորատի և կապտաչյա՝ բարակ, հստակ ձայնով ասաց.

— Ну-ка, «Դյադկա Ստեփան», մի բաժակ ջուր բերէս:

«Ստեփան Դյադկան» թևերը թափահարելով ու որորվելով, բթածայրերի վրա վազեց և մի քանի րոպեյից բաժակը ձեռքին կանգնեց նրանց առաջ. որի-

* Պարուհիկ նշանակում և յերկրորդ աստիճանի սպա:

որդը վերցրեց ջուրը, նայեց բաժակի մեջ և ապա տալով շրթունքներին: Ստեփան Դյադկան ձեռքը ճակատին դրած, անթարթ նայում եր բաժակին:

— Կին ունիս, — հարցրեց նրան որիորդը:

— Так точно, ваше... ва... а... ше... (համանք ես, ձերդ... ձերդ...), — կմկմաց Դյադկա Ստեփանը, չիմանալով թե ինչ տիտղոս տա նրան... և շատ հետո ավելացրեց... «пани» (պանուհի, աղջիկ պարոն): Որիորդները կրկնացին:

— Յերեխաներ ել ունիս, — շարունակեց որիորդը:

— Так точно... пани, յիրկուսը, աստված չուզեց վոր ավիլ ունենամ, յերկրորդի ծնվելու որը ինձ գինվոր վերցրին. ու շատ լավ յեղավ, թե չե՛՝ յեթե հիմա 4 յերեխա ունենայի, պարել անկարելի կլիներ...:

— Ձեռ վախենում, վոր կինդ ուրիշին սիրե, — հարցրեց Նիկոլայեւը:

— Ни как нет! Ваше благородие, չեմ վախում, Դաշան հոգի չի կորցնի, աստվածավախ աղջիկ ե. բայց գիտեք, հայրս շատ աղքատ ե, տունը լավ չի կառավարվում, վախում եմ անհոգի Սիսոյեւ՝ մեր ստարոստան նրան ճամբից հանի, գիտեք, նա շատ հարուստ ե, շատ ել փուչ և վաղուց աչք եր դրել Դաշայիս վրա:

— Խեղճ, — ասացին ծիծաղելով մյուս որիորդները:

— Վոչինչ, դարդ մի անիր, մի քանի ամիս ե մնում. կազատվես, կգնաս Դաշայիդ մոտ և ուղածիդ չափ կհամբուրես յերեխաներիդ ու նրան — կարոտդ կառնես, — ասաց Նիկոլայեւ և դառնալով որիորդներին, առաջարկեց հեռանալ զորանոցից:

Այնուհետև նա շարունակ պարծենում եր, վոր պարուհիկ Նիկոլայեւի գեղեցիկ հարսնացուն — այսպիս

եր ասում նա — իրենից ջուր և ուղի, և ինքը լը իսկ ձեռքով նրա համար աղբյուրից ջուր և բերել:

«Դյադկա Ստեփանը» Ռուսաստանի՝ չեմ հիշում վեր նահանգիցն էր. բայց յերկարած, նեղ աչքերը, յերեսին տափկած քիթը, խորշոմած, գունատ դեմքը, վորի վրա մի քանի՝ հատ-հատ մազեր եյին յերևում, ցույց եյին տալիս, վոր նա Ղազանի թաթարների սերնդից պետք է լիներ:

Նա իրեն իսկ «Դյադկայի» նման էր պահում. բոլորից պահանջում էր, վոր իրեն հետ «հանաք չանեն», յեթե վնչ, ցույց կտա թե ինքն ով է՝ Հասարակ բանի համար կոխվ էր գցում, բայց ճիշտ մեծավորի նման՝ ինքն էր կատակ անելով հաշտվում: Շատ անգամ սուտ հիվանդանում էր, վորպեսզի ծառայութան չլնա: Այդպիսի դեպքերում՝ ֆելդֆերելը, վոր մի ուրիշի վրա սաստիկ կբարկանար և կհայհոյեր, նրան այս խոսքերով էր դիմում.

— Ну что (ինչ է), «Դյադկա Ստեփան», ելի ծուլութունդ բռնեց, եծերդ յեկան, յեղբայր, այդպես ծառայել չի լինի, — և անցնում էր նրա մոտով:

«Դյադկա Ստեփանը» ողիի հետ շատ բարեկամ էր և, միշտ շուկայից վերադառնալիս, ձախ ձեռքը թափաքած էր լինում շինելի թևի մեջ. այդ նշան էր, վոր նրա թևի մեջ կես շշանոց է տեղավորված. այդ գրությամբ նա հաճախ մտնում էր ֆելդֆերելի առանձնասենյակը և մի քանի բոպիցի հետ ձեռքերը դուրս ձգաց թևից, ուրախ վոստյուններով դուրս էր գալիս այնտեղից: Յերեկոյան ժամը 9-ի ստուգության (поверка) ժամանակ շատ անգամ նա մեղ հետ շարքի մեջ չեր կանգնում: Յերբ նրա ազգանունը կարդաց-

վում էր, մի քանի վայրկյան լուլթուն էր տիրում և ապա „Տ“ (յես, ատ) բառի փոխարեն լսվում էր որապահի ձայնը.

— Հիվանդ ես — Իսկ ֆելդֆերելը գլուխը լուռ շարժում էր: Դանի, քանի անգամ նա հրացանը ուսին ժամելով բակում կանգնել էր պատժված հարբեցողության պատճառով: Մի քանի անգամ կարցեր* էր նստել և շատ անգամ հերթից դուրս որապահութուն էր արել. բայց պատիժներից հետո նա կրկին նույն «Դյադկա Ստեփան» էր: Յեմ վոչ վոք չեր էլ փորձում նրան նախատել մյուս պատժվողների նման: Բոլորը զիտեյին, վոր նա էր ֆելդֆերելի համար ողի գտնովը:

Իսկ նոր զինվորները նրա ձեռքից աղատում չունեյին: Բոլորին հայհոյում էր ու հրամայում՝ ինչպես մի իշխանավոր: Առավոտը, յերբ զինվորները թեյամանը ձեռքերին շարվում էյին մեծ ինքնայեռի շուրջը տաք ջուր վերցնելու, հանկարծ յերևում էր «Դյադկա Ստեփանը»՝ մեծ, դեղին պղնձե թեյամանը ձեռքից կախ ընկած. մյուս ձեռքով սև հացի ահագին կտորը բռնած, աղահարար կծելով ու արագ ծամելով մոտենում էր նա դանդաղ. բոլորը զիտեյին, վոր նա հերթի սպասելու չէ, ուստի թույլ էյին տալիս, վոր ամենից առաջ նա վերցնի ջուրը: Յեթե մեկը չեր զգուշանում և թեյամանը թողնում էր ինքնայեռի ծորակի տակ, այն ժամանակ «Դյադկա Ստեփանը» վոտքով գն էր հրում

* Կարցերը դորանոցի մոտ գտնվող մի բանդ էր. վորտեղ բանտարկվում էյին թեթև հանցանք գործող զինվորները առանց դատի — իշխանավորներից վորեն մեկի հրամանով. ֆելդֆերելը իրավունք ուներ մինչև 1 օր կարցեր նստեցնել զինվորին:

նրա թեյամանը և իրանը դնելով նրա տեղը, բարկացած ասում՝ եր բերանի հացով թուշն ուտցրած։

— Ե՛, յեղբայր, դեռ վորքան պիտի ծառայես, վոր «Դյադկա» դառնաս։ — Յեվ վոչ վոք վոչինչ չեր ասում նրան այդ ապորինության համար, վորովհետև գիտեցին, թե նա ինչպիսի հայհոյանքներ եր թափելու, բերանից թոցնելով թքախառն հացի կտորները։

Իսկ նրա քննը՝ հոչակված եր։ Հենց վոր զբաղմունքները վերջանում էին և զինվորներից յուրաքանչյուրը մի վորևե ազատ պարապմունք եր ձեռք առնում — վոմանք շոր էին կարկատում, վոմանք գիրք կարդում, վոմանք ել զորանոցն ավելում կամ հրացանը սրբում, «Դյադկա Ստեփանը» անուշ-անուշ խոմփացնում եր։ Յերեկոյան ստուգութից հետո անմիջապես քնում եր նա։ Կամ քնած խոմփացնելիս, կամ մեկն ու մեկին ծաղրախառն հայհոյելիս, կամ հարբած, որորվելով ման գալիս կլինեք նա — ուրիշ կերպ չեմ մտարբերում նրան։ Նա տանից վոչ մի կոպեկ չեր ստանում։ Նրա ոտներին եր միայն 2 ամիսը 45 կոպեկ, սակայն նա միշտ հարբում եր, և հայտնի չե, թե վորտեղից եր ողի գտնում։ Նա հայտնի չեր և իր ժլատությամբ։ Կոպեկի համար այնպես աղմուկ կբարձրացներ, Վոր ամբողջ զորաբանակը նրա շուրջը կհավաքվեր։ Յես սաստիկ ասում էին «Դյադկա Ստեփանին»։

IV

Մի չտեսնված փոփոխություն յեկավ «Դյադկա Ստեփանի» վրա Իվանենկոյի հայտնի դեպքից հետո։ Նախ մենք նկատեցինք, վոր նա յերեկոյան ընդհանուր աղոթքից հետո, իր սովորությանն հակառակ,

փոխանակ անմիջապես դեպի անկողին վազելու, դանդաղ քայլերով մոտենում եր զորանոցի ձախակողմյան պատի վրա շարված պատկերներին և աստվածածնի մեծ, դեղին շրջանակավոր պատկերի առաջ ծունկ չոքելով, գլուխը կանթեղի տակի ստվելի մեջ պահած՝ լուռ աղոթում եր... — «Դյադկա Ստեփանը» հողին միտն և գցել, — հեգնում էին մոտից անցնող զինվորները։

Առավոտները թեյ վերցնելիս նա հերթի չեր սպասում, վոր ավելի զարմանալի եր։ Մի որ՝ ընդամենը 4 ամիս զինվորություն արած և յերգումն ել չտված Ստեղենկոն ինքնայիտից ջուր վերցնելիս, յերբ նրան տեսավ մոտը կանգնած, իր թեյամանը դեն քաշեց և նրան ճանապարհ տվեց ասելով։

— Դյադկա Ստեփան, ջուր վերցրեք։

Իսկ նա գետնին հառած աչքերը նրան դարձրեց և անսովոր մեղուկյամբ ասաց։

— Վոչինչ, թող լցվի, յես հետո կվերցնեմ։ — Այս չտեսնված բան եր, և բոլորի զարմանքը շարժեց։

Նա համարյա ամեն որ կանգնում եր յերեկոյան ստուգմանը, շատ սակավ եր հիվանդանում և կարծես ողիից ել ձեռք եր վերցրել։ Մինչև անգամ նոր-տարվան նրան հարբած չտեսնեք։ Բայց ամենազարմանալին այն եր, վոր նա ել առաջվա պես չեր քնում, և գիշերները նրա խոմփոցը անընդհատ չեր լսվում։ Նրա հին սովորություններից միայն ժլատությունն եր մնացել և նույնիսկ կրկնապատկվել եր։ Նրա չխմելն ել ժլատությամբ էին բացատրում։

Այս բոլոր փոփոխությունները շատ զարմանալի էին, բայց վոչ վոք ուշադրություն չեր դարձնում, և իսկի չփոխելնք ել, թե իսկապես վճիռ որից սկսեց նա փոխ-

վել: Այժմ միայն, յերբ ինձ համար ամեն բան պարզ է, յես կարողանում եմ ազոտ կերպով դեպքերն հիշել և նրա փոփոխությունը կապել Իվանենկոյի արած հայտնություն որով հետ. այժմ միայն յես դարձանում եմ, թե ինչպես յես այն ժամանակ չնկատեցի, վոր «Դյադկա Ստեփանը» մյուս զինվորների հետ Իվանենկոյին չեր նախատում: Այսպիսի դեպքերում առաջին ծաղրողն ու հայհոյողը միշտ նա եր, իսկ այդ որը նա մի անկյուն քաշված՝ սգավորի տեսք եր ստացել: Յեվ այժմ միայն հարց եմ տալիս ինձ, թե ինչպես յես չզարմացա Իվանենկոյի գնալու որը, տեսնելով «Դյադկա Ստեփանին» պատշգամբում կանգնած լուռ, առանց նրան հայհոյելու: Ո՞վ գիտե, գուցե Իվանենկոյին ազգական եր, կամ նրա խիստ պատիժը տեսնելով համոզվել եր, վոր զինվորական ծառայության հետ հանաք անել չի կարելի. ինձ համար անբացատրելի յեր այդ Բայց յես սկսեցի դարձանալ և լուրջ կասկածել նրա փոփոխության մասին շնորհիվ մի պատահական դեպքի:

Սվինը կաշվե պատյանով գոտկիցս կապած, որապահություն եյի անում Կորսունի հետ. յերկ-յերկու ժամ քնում եյինք և նույնքան ժամանակ ել հսկում յուրաքանչյուրս: Անուշ քնի մեջ եյի, յերբ Կորսունը իր քնկոտ, հաստ ձայնով դարթեցրեց ինձ.

— Ակճպով, Ակճպով, ժամը 1-ը խփեց արդեն, վեր կացեք...

Յես, վոր առանց հանվելու մեկնվել եյի մահճակալիս, վրա, վեր թռա, աչքերս տրորեցի և նրան փոխարինեցի: Շուրջս համատարած խոմիոց եր: Անցա յերկ-շարք ձգված մահճակալների միջով, նայեցի աջ ու ձախ

քնած ընկերներիս, հրացաններն համարեցի և Կորսունին ուղարկեցի քնելու: Մի յերկու անգամ անց ու դարձ անելուց հետո, վերցրի Լերմոնտովի «Герой нашего времени» գրքույկը և սկսեցի կարդալ իմ սիրած «Մաքսիմ Մաքսիմիչը». բայց մի քանի թերթ շրջելուց հետո տեսա, վոր աչքերս խփվում են, գիրքը փակեցի և վեր կացա: Դուռը բաց արի — դուրս յեյա. սաստիկ ցուրտ եր, պարզկա, անլուսին — մութ գիշեր: Աչքերս տրորեցի և մի յերկու րոպե առ ողի մեջ թարմանալուց հետո ուզում եյի ներս մտնել, յերբ հանկարծ մթության մեջ մի սպիտակ մարմին ստվերացավ աչքիս առաջ, սկսեցի դիտել տեսողությունս լարած. նա մոտենում եր ինձ: Չինվորներից մեկն եր, վոր շինելի մեջ փաթաթված դուրս եր գնացել: Շինելը յերկու ձեռքով մարմնին փաթաթած, սեղմել եր փորի վրա, բայց կրծքին յերևում եր սպիտակ շապիկը: մոտեցա՞, նայեց ինձ և լուռ անցավ:

Այս սովորական բան եր, և յես ուշադրություն անգամ չդարձրի, թե ով եր: Յերբ դուռը բաց արի ներս մտնելու, զորանոցի ծանր — տաք ողը յերեսիս դիպավ, «Ի՞նչ վատ ող ե», սկսել եյի մտածել, յերբ հանկարծ նկատեցի, վոր դրսից յեկած զինվորը շինելը վրայից վերցրած՝ պատրաստվում եր մտնել մազե չոր ծածկոցի տակ: Դա «Դյադկա Ստեփանն» եր:

Յես մոտեցա ծխացող լամպին և պատրույգը ցած քաշեցի: Նստեցի ճրագի մոտ փայտյա նստարանի վրա, արմուկս դրի կեղտոտ սեղանին, գլուխս հենեցի ձեռքիս և մտածմունքն՝ ընկա, աչքս շարունակ ժամացույցի վրա պահելով: Քառասուն յերեք րոպե յեր անցել, յերբ մի խշխշոց լսեցի. գլուխս բար-

ճրագրի և նայեցի դեպի գորանոցի խորքը՝ մի զինվոր եր, վոր կոշիկներն հագած՝ փաթաթվում եր շինելով, դուրս գնալու համար: Յերբ մոտովս անցավ, յես ճրագի աղոտ լույսի ու թանձր, խեղդուկ ողի մեջ նկատեցի «Դյադկա Ստեփանի» գունատ դեմքը: — Կրկին նա, — անցավ մոքովս:

Նա վերադարձավ, պառկեց: Անցավ ելի կես ժամ, մի քանի զինվոր ելի դուրս գնացին ու յեկան նույն ձևով: Մնում եր ճիշտ յերեք քառորդ ժամ, վոր յես զարթեցնեյի Կորսունին ու ինքս հանգստանայի, յերբ տեսա, վոր «Դյադկա Ստեփանը» նորից փաթաթվում ե շինելի մեջ: «Յերևի հիվանդ ես. մտածեցի յես: Նա վերադարձավ և լուռ պառկեց: Յես վեր կացա տեղիցս, սկսեցի գորանոցի յերկարությամբ հրացանների շարանների առաջով անցուղարձ անել, շուտ-շուտ ժամացույցի յերկար սլաքին նայելով: Անհամբերությամբ սպասում եյի, վոր ա դ յերկուր սլաքը բաժնարանա, հասնի 12 թվանշանին, և այն՝ ժամանակ 3-ը կխփեր ու յես կզարթեցնեյի Կորսունին: Ավելի արագ քայլերով սկսեցի անցուղարձ անել, և այս անգամ հրացանների առջևից անցա ու գնացի մինչև գորանոցի վերին պատը: Վերադարձին՝ աջ կողմս մի խուլ փրթփրթոց լսեցի — նման ստորերկրյա ջրի հոսանքի ձայնին: Նայեցի «Դյադկա Ստեփանն» եր նստած, գլուխը ցած՝ դեպի աջ ծռած. անցա նրա առաջով, յերկար չնայեցի: Յերբ նորից վերադառնում եյի, տեսա վոր յերկար սլաքը յերկուր բոպե միայն առաջ եր գնացել և դեռ 28 բոպե մնում եր մինչև յերեքը: Հենց այնպես, ժամանակս շուտ անցկացնելու համար, մոտեցա «Դյադկա Ստեփանին», վոր դեռ նստած եր և հարցրի.

— Ի՞նչ ե, «Դյադկա Ստեփան», ինչո՞ւ չես պառկում, հիվանդ հո՞չքս:

Նա շրթունքները շարժեց, նայեց ինձ, բերանը ծռմբեց, կարծես ուզում եր մի բան ասել, բայց աչքերը շուտ տվեց և լուռ նայեց ճրագին: Նրա գունատ դեմքը սաստիկ աղոտ լույսի տակ չգիտեմ ինչո՞ւ իմ մեջ զարթեցրեց Իվանենկոյի՝ կարմրությունը կորցրած, մանր դիմագծերի պատկերը: Այս հիշողությունը զարմանալի յեր նրանով մանավանդ, վոր վոչ մի նմանություն չկար այս յերկու անձերի վրձ արտաքինի և վոչ բնավորության մեջ:

— Փորդ հո՞չք ցավում, «Դյադկա Ստեփան», — նորից հարցրի յես: Իսկ նա նայեց ինձ, հետո ճրագին և ապա աչքերն ուղղելով դեպի առաստաղը՝ կուրծքը ուռեցրեց ու մի խոր հառաչ արձակեց:

— Վաղը գնա բժշկի մոտ, «Դյադկա Ստեփան», ինչպես յերևում ե հիվանդ ես, — նորից պնդեցի յես:

Նա թեք ընկավ կոշտ՝ խոտով լցված բարձի վրա և նորից հոգոց հանելով ասաց, կարծես սիրտ առնելով իմ մեղմ և բարեկամական խոսակցությունից:

— Վհչ, պարոն Ակոպով, հիվանդ չեմ, վոչ ել փորս ե ցավում. միայն գիշերը սարսափելի յերկար ե, մարդու քուն չի տանում. ելի ափսոս չե՞ ամառը, դեռ քունդ չառած՝ մեկ ել տեսար արևի ճառագայթը պատուհանից սկսեց աչքերդ ծածկել: — Առաջին անգամն եր, վոր նա ինձ հետ խոսելիս «պարոն» եր ասում — յես զարմացա: Գիշերվա յերկարությունից եր գանգատվում քնկոտ «Դյադկա Ստեփանը»՝ այդ ավելի զարմանալի յեր, բայց ինձ տարորինակ չթված, վորովհետև յես ել անհամբեր բոպեներն եյի համարում, թեև քնի

սաստիկ կարոտ ելի. Ուզում եյի հեռանալ, յերբնա ուղիղ նստելով հարցրեց՝ իրեն անսովոր խղճալի ձայնով:

— Դուք կարդացած մարդ եք, աշխարհից շատ բան գիտեք, պարոն Ակոպով — դժոխքում մեղավոր հոգիները քնում են, թե գիշեր-ցերեկ կրակի բոցերի մեջ տանջվում են արթուն: — Յես ասլեցի:

— Ե՛հ Դյադկա Ստեփան, եղ վորտեղից հիշեցիր: Դժոխքը վորն է, ինչ դատարկ պառավական բաների մասին ես մտածում. քնիր: — Բայց նա կարծես չլսելով իմ ասածները, խոսքը փոխեց խկույն:

— Ասում են, վոր կարգապահական բատալիոնը դժոխքից ել վատթար է, ճիշտ է: Այնտեղ, աշուն են, գինվորների հոգիներ հանում, առավոտից մինչև յերեկո հրացաններով վազեցնում են:

— Ճիշտ է, — ասացի:

— Բայց գիշերները նրանք հանդիստ կքնեն չի՞, — հարցրեց նա միամիտ յեղանակով:

— Ի հարկե, — պատասխանեցի յես, — հոգնած մարդիկ են, պառկեն թե չե, քնները կտանին:

Այստեղ «Դյադկա Ստեփանը» նորից հառաչեց: Մտածումների մեջ ընկանք՝ յես ել, նա ել, և մի բոպե մեր մտածկոտ հայացքները հանդիպեցին միմյանց, սակայն նա աչքերը թարթեց և յերեսը շուտ ավելց. ապա ասաց դառնադին ձայնով.

— Խեղճ Իվանենկո, հիմա վո՞րքան կտանջվի: Գիտեք, նա շատ լավ տղա եր, մեղանից վոչ վոք նրան չեք ճանաչում և իզուր տեղը ծաղրում եյինք. դրա համար նա՞ ել վոչ վոքի հետ չեք խոսում. նա շարունակ դանգատվում եր, վոր ինքը աղքատ է, հարբե-

ցողի տղա, դրա համար բոլորն արհամարհում են իրեն: «Մի՛ր գյուղումն ել, — ասում եր նա, — ծաղրում եյին ինձ և «չանաստակ յեղած» հարբեցողի վորդի եյին անվանում: Մայրս, — ասում եր նա, — ամեն ուր աղոթք եր անում ասածուն, վոր իր հոգին առնի և ինքը չար գյուղացիների ձեռից ազատվի. գյուղի տղերքը միշտ ծեծում եյին ինձ: Յերբ գինվոր ընկա, շատ ուրախացա, վոր ազատվեցի այդ անիծածների ձեռքից: Բայց այստեղ ել, — ասում եր նա, — չկարողացա ազատվել. և այդ իմ մեղքից է. յես համ աղքատ եմ, համ դդում, այդպես ել հողը կմտնեմ»: Դրա համար ել նա բոլորից վախում և քաշվում եր: Քանի՞ անգամ յես նրան իզուր տեղը հայհոյեի եմ և նույնիսկ բռնեցքով խփեի եմ, իսկ նա վոչինչ չի ասել... Յես հիմա զարմանում եմ, թե ինչու եյի նրա հետ այնպես վարվում, քանի վոր յես ել նրա նման գյուղում աղքատ եյի ու անտեր: Խեղճ, խեղճ Իվանենկո! Բայց նա այժմ հանգիստ քնած կլինի, չի՞. Տեսնես նա քնած ժամանակ ինչ յերազ է տեսնում: Դիտե՛ք, պարոն Ակոպով, յես երեկ գիշեր ինչ սարսափելի յերազ տեսա...:

Դ՛ընդ, դ՛ընդ, դ՛ընդ... խփեց ուղիղ յերեք անգամ ժամացույցը և յես նայելով մեծ սլաքին, ասացի.

— Քնիր, «Դյադկա Ստեփան, յես ել պիտի քնեմ...

Յեկ վեր յելա:

— Պարոն Ակոպով, դուք վո՞րքան լավ մարդ եք. այդ ուսումի շնորհիվ է, չի՞. յերանի ձեզ, վոր ուսում եք առել. ամեն բան գիտեք և բոլորն ել ձեզ հարգում ու քաղաքավարի, մարդավարի են վարվում ձեզ հետ: Մինչև անգամ կապիտանը ձեզ հետ «դուք»-ով է խոսում: Հիշում եք, ինչպես կապիտանը ձեզ դուրս

բերեց շարքերից՝ և չարչարանքից ազատեց. յես այն ժամանակ հասկացա, վոր նա համոզված է, թե դուք գողութեան չեք անիլ և շատ շատ նախանձեցի ձեզ. բոլորի վրա կասկածում եր, բացի ձեզանից... Յեմ ձեր ծառայութեանն ել քիչ է — տարի ու կես՝ աչքդ խփիր, դեռ չբացած՝ տարին գլորվեց: Յիրեք տարի ինձնից հետո: Եք յեկել, յես դեռ այստեղ պիտի փթեմ, իսկ դուք արդեն տանն եք: Ե՛հ, յեղբայր, անուսում մարդու կյանքը կյանք չէ...:

Հեռացա: Կորսուներին զարթեցրի և շտապով տեղս մտա:

Ինչի՞ համար եր այդ խոսակցութեանը, ինչո՞ւ «Պաղկա Ստեփանը» չեր քնում, ինչո՞ւ հիշեց Իվանենկոյին ու դժոխքը... Ժամանակ չունեցա այդ մասին մտածելու, և յերբ աչքերս բաց արի՝ տեսա, աղոթարանը սպիտակին է տալիս պատուհանից, և մոտս կանգնած է քնաթաթախ, ուռած աչքերով, պսպղուն դեմքով Կորսունը. ժամը 5-ն եր արդեն: Նորից սիինը կապեցի և սկսեցի զարթեցնել զինվորներին: Յերբ մոտեցա «Պաղկա Ստեփանին», տեսա՝ աչքերը կարմրած, խոր քնի մեջ: Նրան ել գորթեցրի:

— Հին ծուլութեանդ կրկին մտաբերեցիր, անպետք, հազիվ ուղղվել եյիր, — գոռաց բարձր ձայնով ֆելդֆեբելը. մատները խփելով յերկար սուսերի կոթին:

«Պաղկա Ստեփանը» շարքից դուրս յեկած, հրացանը ձեռին, անխոս կանգնած եր նրա առաջ, գլուխը կախ գցած:

— Վոչխար է դառել, խոսիչն ել մոռացել է... պանով, կորիւր աչքիցս, լո՞ղերս — «Պաղկա Ստեփանը»

հրացանը տեղը դրեց. և լուսնոտի քայլերով գնաց, բերանքսիվեր փռվեց մահճակալի վրա:

Այս անգամ նա չեր կեղծում, լուրջ հիվանդ եր: Մի քանի անգամ բժշկի մոտ գնալ-գալուց հետո, մի որ վկայականը ձեռին ներկայացավ ֆելդֆեբելին և իրավունք ստացավ իրերը կարգի գցել ու հիվանդանոց գնալ: Վոչ. վոքի հետ չխոսեց հիվանդանոց գնալիս: Հրացանը պարագաներով հանձնեց հերթապահ զինվորին, կոճկեց շինելը, գոտին անփութութեամբ կապեց, գլխարկը կոխեց գլուխը, ձեռքերը դրեց շինելի գրպանը և, առանց մեղ նայելու, դուրս յեկավ գորանոցից:

Բոլորս մոռացանք «Ստեփան Պաղկային»: Միայն յերբեմն — առողջացած զինվորները հիվանդանոցից դորանոց գալիս պատմում եյին, վոր «Ստեփան Պաղկան» բոլորովին փոխվել, նիհարել, վոսկոր է կտրել: «Ֆելդշերներն ասում են, վոր նա յերկար չի ապրի, բայց չեն ել հասկանում, թե ինչ հիվանդութեան ունի»:

— Ե՛հ, յեղբայր, յես ճանաչում եմ նրան, — ասաց մի որ Մարչենկոն, — սուտ հիվանդ է ձևանում. հիվ գիտե, քացախ է խմել, կամ թութուխի ջուր և անուշ արել, վոր մեղ նման հրացանը վերցրած փողոցները չըջափչի. շատ է ծառայել մարդը, — հեգնեց նա, — հո, նեկ է, ուզում է մի քիչ հանգստանա:

Յես կարծես զգում եյի, վոր Մարչենկոն սխալվում էր, բայց վոչինչ չասացի:

Նրա մասին խոսք լինելիս՝ զինվորները — մանավանդ յերդումն արդեն ընդունած նոր զինվորները, սաստիկ հայհոյում եյին նրան: Յեմ վոչ Պոք չեր փորձում պաշտպանել: Այժմ միայն յես ցավում եմ, վոր

նրա մասին վնչ մի լավ խոսք, պաշտպանելու վուչ մի փորձ չեմ արել: Յեւ վայդ ցամլե զգում եմ այն որից, յերբ վերջին անգամ տեսա նրան այդ դրության մեջ, հիվանդանոցից զորանոց դառնալուց հետո...

V

Անցավ մեծ պատից ամբողջ վեց շաբաթ, և մենք վերջապես ազատվելու եյինք ձկան շորվա ուտելուց:

Անհետացան մեծ պատի հետ և գորշ յերկնքի մութ կնճիռները: Մանուկ ճառագայթները շեկ ասեղների պես՝ վռտովոտալով ցցվեցին սպիտակ սավանի վրա: Ձյան հատիկները չգիմանալով նրանց չարաճճի խլտ-խլտումներին, ծիծաղից թուլանում եյին ու պնդուն աչքերը փակելով անհետանում: Յերկիրը հետզհետե բաց եր անում իր խոնավ, սև կուրծքը: Նոր ծիծերը գաղտագողի, անշշուկ՝ աչիկները դուրս եյին հանում հողի տակից և զարմանքով պնդ-պնդ նայում արեին: Պղտոր առուները խոխոջալով անցնում եյին փողոցներով: Գարձենն էր դալ ս արշավակի, և գարնան հետ մեր որբերը գլորվում եյին հապճեպով:

Դանդաղաշարժ մեծ պատի ու թմբած ձմեռվա հրա-ժեշտը մեր սրտերից ջնջեց միորինակ տաղտուկը և յերեսներիցս անհետացրեց յերկնքից էլ գորշ թախիծը:

Մի ամբողջ շաբաթ մենք պատրաստություն եյինք տեսնում զատիկը դիմավորելու: Անկողիները դուրս գցեցինք, ներքնակների և բարձերի հարդերն ու խոտերը փոխեցինք, զորանոցի հատակն ու պատուհանները լվացինք և, յերկու մեծ խմբերի բաժանված սկսեցինք յեկեղեցի հաճախել: Հրեաներն եյին այդ շաբաթ բոլոր հերթական ծառայություններն անում:

Ռուսներն ու վրացիները գնում եյին ոռուաց յեկեղեցին, իսկ հայերն ու լեհացիք՝ հայոց: Զինվորական կարգապահական խստություններն էլ այդ շաբաթ թուլացել եյին:

Այդպիսի մեծ տոներին հիվանդանոցում յեղած այն զինվորները, վորոնք համարյա առողջացած են, կամ վորոնց հիվանդութունը թեթև է, բժշկից իրավունք են ստանում և վալիս են զորանոց՝ մյուսների հետ տունը դիմավորելու:

Ներքնակները նոր հարդով լցրած փուել եյինք արեի տակ և մենք պատի տակ շարված տաքանում եյինք ու զրուցում, յերբ հանկարծ կարաչենկոն գոռաց:

— Ստեփան Դյադկան, Դյադկա Ստեփանը, տղերք...

— Զատիկ ողին միան ե գցել խողը, — սրախոսեց Վասիլյիվը:

— Ի՞նչ ես հայհոյում, եղակ, ամոթ չե՞, — բարկացած նախատեց Շակաշվիլին, ցից ատամների արանքներից թուքը ցայտեցնելով: Բոլորն ընդհատեցին հըռ հողը և լուրջ դեմք ընդունեցին:

Յես նայեցի ու առաջս տեսա մի կատարյալ կմախք՝ աչքերը փոս եյին ընկել, տափակ քիթը, վոր առաջ հազիվ նկատվում էր, բարձրացել և ցցվել էր հողակոշտի նման, վորի կողքերից անձրևաջուրը քերիլ է հողը: Կնճիռները շատացել եյին և ակոսները խորացել իսկ ցանցառ մազերը թրջված լաթի պես կախ եյին ընկել: Իրոք ծիծաղելի յեր «Դյադկա Ստեփանը», բայց ավելի՝ արգահատելի:

Սակայն նա վրաքերը դնում էր գետնին շատ հաստատ, քայլերը անում էր մեծ-մեծ և արագ: Յերկու

դուրս ընկած այտոսկրների արանքում փոսացող շրթ-
թունքների վրա ժպիտն հիշեցնող մի բան եր յերևում,
դեղին ժայռի մի ծակոտիում բսած գունատ վարդի
նման: Իսկ խոր ընկած աչքերում մի բան եր փայլում,
վոր հիշեցնում եր թանձր ամպերի մի պատահական
ճեղքվածքից դուրս սպրդած արևի դողդոջուն ճառա-
գայթը:

Նա լուռ մտավ զորանոց: Մյուսների հետ յեկեղեցի
եր հաճախում:

Գիշերվա ժամը 12-ին ուս զինվորները հագնվեցին
և ֆելդֆեբելի առաջնորդությամբ ուղևորվեցին յեկե-
ղեցի: «Ստեփան Նյադկան» վերջին շարքերում կորա-
զլուխ հետևում եր նրանց:

Հետեյալ որը, առավոտյան նրանք վերադարձան
հաղորդված, և մենք պատրաստվեցինք ընդհանուր
թաթախում անել զորանոցում:

Մաքուր հագնված, կոշիկներս սրբած, փայլուն-մո-
մած գոտիներով, մեծ կակարդները գլխարկներին կըպց-
րած՝ մենք շարվեցինք յերկու շարքով զորանոցում:
Ֆելդֆեբելը իրանը ուղիղ պահած, ձեռքերը հանդարտ
շփելով միմյանց, անց ու դարձ եր անում մեր առաջով,
սրան կամ նրան ժպտադեմ թեթև նկատողությու-
ն անելով: Ցածրաստիճան սպաներն արդեն հավաքվել
եյին. սպասում եյինք կապիտանին: Զինվորները միմ-
յանց հետ փսփսում եյին, աչքի տակով նայելով պատի
տակ դրված մեծ սեղանին, (վորի վրա հպարտորեն
բարձրանում եյին չորս հատ մեծ, կապտագույն շշեր՝
լի ողիով) և ապա նայում ֆելդֆեբելին: Շշերի կող-
քին — սեղանի վրա, աղյուսի կտորների նման, բլրած

դարսված եյին միմյանց վրա պասքեթ դեղին կտոր-
ները: Կողք փոքր սեղանին դրված եր խաշած ձվե-
րով լի մեծ կոնքը, վորի առաջ դարսված եյին մի-մի
կտոր լավաշի մեջ փաթաթված ապուխտի բարակ շեր-
տերը: Ամբողջ յոթ շաբաթ սև հաց կրծող ու ձկան
անհամ շորվան խփշտող շրթունքներից ջուր եր վաղում
այդ բացառիկ տենարանի հանգեպ:

Ֆելդֆեբելը վազեց դեպի դուռ. սպաներն շտապով
շարվեցին մեր աջակողմը. և բոլորից աջ կանգնած
պարուհիկ Ի լանովը ձեռքը ճակատին տանելով գոռաց.

— Смирно...

Դուռը բացվեց և կապիտանը ներս մտավ, շողշո-
ղուն, — վոսկեթել ուսա իրներով (эполет): Ֆելդֆե-
բելի զեկուցումն ընդունելուց հետո, Նա չափածո քայ-
լերով առաջ յեկավ և, ձեռքը ճակատին դնելով, ուրախ
ու հանդիսավոր ձայնով ասաց.

— Здорова братцы...

— Здравия желаем, ваш-сёк-рôд!..., — թրթռուն
ձայնով, մի մարդու նման պատասխանեցինք մենք:

— Շնորհավորում եմ ձեր սուրբ զատիկը, քաջեր...

— Խոնարհարար շնորհակալ ենք, ձերդ բարձր ազ-
նվություն, — աղաղակեցինք մենք նորից:

Նա ձեռքը ճակատից վերցրեց, դրեց կողքից կախ
ընկած յերկար սուսերի կոթին, նայեց սպաներին,
ապա մեզ և ասաց.

— Այսօր յես բախտ ունիմ ձեզ շնորհավորել և
միևնույն ժամանակ իմ գոհանակությու-
նն հայտնել ձեր անբիժ և սրտագին ծառայության համար: Թեև
տար՝ա՝ ընթացքու՝ յեղել են դեպքեր, վորոնք ինձ
սաստիկ վրդովել են, ինչպես գող Իվանենկոյի խայ-

տառակ հանցանքը, բայց յես մխիթարված եմ նրանով, վոր նման դեպքեր այլևս տեղի չեն ունեցել, և հույս ունիմ, վոր այսուհետև ել չեն կրկնվելու: Յես համոզված եմ, վոր դուք կշարունակեք ձեր ծառայությունը ի փառս հայրենիքի, ուռն...

— Ուռն, ուռն... — բարձրանում ու իջնում էին մեր կրծքերը, հիմն ի վեր թնդացնելով զորանոցը:

Ուժգին արձագանքի վերջին ալիքները խլածայն վոլորումներով նոր էին նիրհել մեր ականջներում: Ամբողջ զորանոցը՝ մի քանի հարյուր շնչավորներով, անձայն նկուղի տեսք ստացավ: Յեվ բոլորս՝ գլուխներս թեքած դեպի սեղանը, ականջ էինք դնում մեծ շշից բաժակի մեջ վոստոստող ողիի քլթթթթթթթթթթին:

Կապիտանը ձեռքը սուսերի կոթին դրած, պատրաստվում էր ֆելդֆեբելի ձեռքից իրեն մատուցվող ողիի բաժակն ընդունել: Հանկարծ նա՝ բերանը կիսաբաց, հետաքրքիր հայացքով նայեց դեպի վերջին շարքերը: Հանդարտ ծփացող ալիքների նման՝ մի շշուկ անցավ մեր շարքերով: Նայեցինք այն կողմը, և բուլորն ապշեցինք:

Վոլորածն մի կեղտոտ թուղթ դողացող ձախ մատների մեջ սեղմած, շարքերի առաջով անցավ կմախքանման «Դյադկա Ստեփանը», կրունկները անհամաչափ տըխտխկոցով հատակին խփելով, և արագ քայլերով մոտեցավ կապիտանին: Կապիտանը ինձնից դեպի աջ հինգ քայլ հեռավորության վրա էր, և յես տեսա, թե ինչպես այլագունված «Ստեփան Դյադկան» կուրծքը դուրս ձգելով ցցվեց նրա առաջ, աջ ձեռքը դրեց ճակատին, սկզբում դողացող՝ բայց հետո հաստատուն ձայնով ու բարձր, ասաց.

— Ձերդ բարձր ազնվություն, մի շատ կարևոր խնդիր ունիմ:

Կապիտանի թերթերունքները արագությամբ հեռացան միմյանցից, աչքերի զնդակները դուրս թռչելու չափ բարձրացան, բիրերը փայլեցին արևի ճառագայթն հանկարծ վրան ընկած սաթի նման. նա հայացքը մեղուղեց վայրկենապես, և ապա կարծես դարձանք զրույցի, աչքերը նորից սևեռեց նրա վրա ու հեզնական յեղանակով հարցրեց.

— Նո՛ւ... ի՞նչ կհրամայես, «Դյադկա Ստեփան»:

Ու հեզնական շեշտը «Դյադկա» բառի վրա էր:

Այդ ժամանակ «Ստեփան Դյադկայի»՝ ողի մեջ կամար կալած արմունկը դադարեց դողալուց, նրա յերեսին մի թեթև կարժրություն յեկավ, նա թուրք կուլ տվեց, ծնկներն ամուր սեղմեց միմյանց և բարկություն արտահայտող՝ բռնազրուսիկ ու զինվորին անվայել հանդուգն ձայնով վորոտաց.

— Ձերդ բարձր ազնվություն! Մե՛ծ, շատ մեծ, մահացու մեղք եմ գործել: Յես մահվան արժանի յեմ... Խիղճս ինձ հանգիս չի տալիս. մեղքի մեջ եմ գցել ձեզ ել, ընկերներիս ել... Սկարյաղի փողերից Իվանենկոն տեղեկություն չունի, յես եմ դնացել վերցրել, կեղծ ստորագրությունը յես եմ տվել...:

— Ի՞նչ... ի՞նչ... նչ, ի՞նչ... պե՛տ... Ես..., — հազիվ կառողացավ արտասանել կապիտանը, ապուշ կտրած:

Մենք գլուխներս տնկեցինք, իրաններս դեպի առաջ ծռեցինք և, կուրծքներս կաղծես մի անյերևոյթ դերանի դեմ տված, աչքներս չռեցինք «Դյադկա Ստեփանի» շրթունքներին:

Նա հազաց և, կարծես մի անաղին բեռ ուսերից վայր գլորելով, շնչեց ուժգնությամբ, ապա սկսեց կանոնավոր ու հաստատուն բառերով խոսել, ինչպես խոսում եր ֆելդֆերելը՝ զեկուցում տալիս.

— Զերդ բարձր ազնվություն, ամբողջ յերկու ամիս չարհարվում եյի, վորպեսզի կարողանամ ձեռքս Սկարյադի ձեռքին նմանեցնել. Փողերի մի մասը ողու տվի, իսկ 18 ուրլին պահեցի, վոր կնոջս ուղարկեմ, վոր վաշխառու Սիդորովի պարտքը տա ու խլած ձին յետ բերի, բայց չկարողացա ուղարկել. Իվանենկոյի աքսորից հետո ձեռքս չբռնեց այդ անել. Ասեցի՝ ավելի լավ է ձին ել կորչի, Դաշան ել, տունն ել, յես ել, քան թե նա հնտեղ տանջվի իմ տեղակ. Յես եմ գողացել, աստված ե վկա, յես եմ գողացել. Ահա այն թղթերի մի մասը — ինչ վոր կարողացել եմ գտնել — վորի վրա յես սովորում եյի ձեռքս նմանեցնել Սկարյադի ձեռքին. Իվանենկոյի տետրակի մեջ իմ թղթերից ե սխալմամբ ընկել, նա չեւ կարող այդ ձևով գրել. Իվանենկոն գիտեր, վոր յես եմ գողացել, իր խոստովանությունից դեռ մի որ առաջ պատահմամբ իմացավ և հորդորում եր ինձ՝ տանել փողերը Սկարյադին տալ, բայց յես չլսեցի նրան. Իր խոստովանությունից հետո նա ինձ ծածուկ ասաց, վոր վոչ վոքի չհայտնեմ յեղելությունը. — Վորովհետեւ, — ասում եր, — դու մեղք ես, սկզբից չես խոստովանել, պատիժդ շատ մեծ կլինի, տաժանակիր աշխատանքի կուղարկեն, կին ունիս, յերեխաներ ունիս — մեղք եմ. տունդ պարտքի մեջ խրված՝ կկործանվի, թե վոր քեզ փորձանք պատահի — Բայց յերդվիր, վոր այլևս այդպիսի բան չես անիլ — Յես յերդեցի:

— Ինձ պատեցեք, յես հանցավոր եմ, ազատեցեք Իվանենկոյին. Նա մեծ բան արավ, նա ուզեց փրկել մի խեղճ ընտանիք կործանումից. Նա գիտեր, վոր յեթե մեր ձին տանեն, տանեցիք սոված կմնան, նա գիտեր, վոր յեթե ինձ աքսորեն, տունը անտեր կմնա... Նա ուրիշի հանցանքն իր վրա առավ, տեսնելով ընկերների դուր տանջանքը, ու վախենալով, վոր հետո կբացվի, և ինձ սաստիկ կպատժեն. Յես եմ արել, աստված ե վկա, յես եմ ամ... ամ... բել...»:

Այստեղ նրա ձայնը խզվեց, և նա խզված ձայնով ասաց, ձախ ձեռքը մեկնելով կապիտանին.

— Ահա փողերը, վոր լրացրել եմ կոշիկներս և սպիտակեղենս ծախելով...:

Կապիտանի կռպերը խփվեցին ու բացվեցին. նրա աչքերում փայլող զարմանքը փոխվեց զայրույթի. և նրա ուրախ ու բացառիկ մեղմությունն ստացած ձայնը նորից փոխվեց ցասկոտ վորոտի.

— Վոջլոտ շո՛ւն, — գոռաց նա կատաղորեն. — Մուրտառ անասուն, վոր հարամեցիր զատիկը... ուզում եյիր կնկանդ փող ուղարկես, վոր շնություն չանի, քեզ հավատարիմ մնա. Ա՛խ դու իշի հետույք... յես քեզ եմ որը գցեմ, վոր կնիկդ վորձ շանը քեզանից դերադասե:

Ապա դառնալով որապահին, ասաց, մատով ցույց տալով անտարբեր «Դյադկա Ստեփանին»:

— Ավլիր, այստեղից այդ աղբակույտը:

Որապահը ձեռը ճակատին դրեց, ապա շուռ յեկավ, պաշտոնական քայլվածքով մոտեցավ «Դյադկա Ստեփանին». ու մինչ նրանք դիպի դուռն եյին գնում, կապիտանը աշխատելով տունը փոխել, վերցրեց ողու բաժակն ու ասաց.

— Տղայք, խմում եմ նորին կայսերական մեծութեան կենացը... ուռն...

Յեւ չկարողացա իմանալ, թե ինչ պատահեց ինձ. միայն բերրիս վրա լճացած հեղուկի միջով տեսա առաջն կանգնած մի արհամարված կմախք, վորին ուզում էի փաթաթվել ու պինդ համբուրել. Հիշեցի իմ հերթապահութեան գիշերը, «Դյադկա Ստեփանի» խոսակցութիւնը և զգացի այն, ինչ վոր կղզար մեկը առավոտյան տեսնելով շեմքի մոտ փռված սովամահ աղքատի դիակը, վորին յերեկոյան մերժել եր 5 կոպեկ տալու, կարծելով թե ողիի համար է ուղում...:

Խնչպես խմեցինք կենացները, խնչպես շրջվեցինք դեպի աջ, և, դույզ-դույզ մոտենալով սեղանին, ստացանք պասքեն ու ձուռն. խնչպես մեր գնդապետն այցելեց մեզ և 25 ուրբի ընծայեց տոնի առթիւ... վոչինչ, վոչինչ չեմ հիշում: Աչքերիս առաջ կարծես մառախուղ եր, իսկ գլխիս մեջ ինչվոր դժգոհ եր լսվում: Մտքիս առաջ մնացել է միայն այն վոսկրացած մարմնի պատկերը, վոր որապահի առաջն ընկած, վստահ քայլերով դիմում եր դեպի գրասենյակի դուռը:

— Խեղճ Իվանենկո, իսկ մենք նրան թքողող արինք, — ասում էին զինվորներն զգացված: Իսկ յերբ խոսք եր լինում «Դյադկա Ստեփանի» մասին, ասում էին, — խնչ իմանաս մարդու հոգին... — ապա ավելացնում էին հառաչելով: — Եհ... յեղբայր, ինչեք, ինչեք չի անում քեզի կարիքը...

Չիմացա այնուհետեւ թե ինչ պատահեց, վորովհետեւ մի քանի օրից հետո յես հրաժեշտ տվի զորանոցին և գնացի տուն: Արդյոք նրան աքսորեցին, ար-

դյոք Իվանենկոն վերադարձավ, կամ խնչպես ընդունեցին նրան զորանոցում: Միայն մի ժամանակ անցնելուց հետո, լսեցի, վոր Իվանենկոն վերադարձել է և զինվորները նրան սիրում ու գուրգուրում են: Յեւ ի վոչվոք չեք կարծում թե նա «դուռն» է:

«Դյադկա Ստեփանի» մասին ոչ ասացին, վոր նա կարգապահական բատալիոնում դիմանում է բոլոր տանջանքներին, առողջացել ու լցվել է: Ամեն առավոտ, ասում են, ընկերներին պատահելիս ժպտաղեմ «բարի լույս» և տալիս և ձեռքերը միմյանց շփելով մխիթարում է այդ տխրադեմ տանջվածներին: Շատ անգամ, յերբ աքսորականները յերկար չարչարանքից հետո, վոտները փռած շարվում են զորանոցի պատի տակ իրենց դժբախդ օրը լալու, հանկարծ, — պատմում են, — յերևում է «Դյադկա Ստեփանը», մեջքը հենում է պատին, վոտները տարածում է գետնին և, թեթև խփելով ուռած ու կարմրած վոտներին, ասում է.

— Այդպէս, դիմացեք մինչև վերջը. — ապա դառնում է ընկերներին. և ավելացնում

— Եհ, յեղբայր, դարդ մի անեք, մի հուսահատվեք, այս ծանր օրերը կանցնեն. սրանից վատթար օրեր եմ տեսել: Մենք տանջվում ենք ցերեկը, իսկ ցերեկվա տանջանքից հետո՝ վորքան քաղցր է գիշերվա յերկար ու հանգիստ քունը: Յերեկվա տանջանքը անքուն գիշերների տանջանքի հետ անկարելի յե համեմատել, անկարելի...:

1909 թ.

Ք Ե Ռ Ի Ն

(Ջինվորի հիշատակարանից)

I

Մեր գնդում բոլորը նրան մականունով կոչում էին կանչում: Հայերը ասում էին Քեռի, իսկ ռուսները՝ Կեռի:

Առաջին անգամ նրան տեսա Ղարաքիլիսայում, վորտեղ հավաքվել էին նորակոչ զինվորները, յերկաթուղով ճանապարհվելու դեպի մեր ծառայության տեղը:

Նոր եր մթնում: Ուշ աշնան խոնավ ու եր: Յերկինքը իսկը մեր սրտերի նման էր, — գորշ ամպերով ծածկված, լուռ ու տխուր, բայց անձրև չկար:

Թեև բոլորն էլ զինվոր՝ բայց տարբեր հագուստներով մի խայտաբղետ ամբոխ էին ներկայացնում: Վոմանք չուխա ունեյին և զինվորի դեղին յերկարավիղ կոշիկներ: Վոմանք տրեխներ էին հագել և շինել առել ուսերին: Հատերն էլ գլխներին փափախ էին ծածկել, վոտներին սևացրած, բայց ներկը տված դեղին կոշիկ: ու հագել էին անուսաղիր շինել:

Պետք է ընթերցինք ու ճանապարհվեյինք: Բակի մեջ չորս հատ յերկար, հաստ ու կռկռ փայտե սեղաններ կային, վորոնց մոտ դրված յերկար նստարաններից յուրաքանչյուրի վրա չարվեցինք քսան-յերեսուն հոգի: Բակի մի անկյունում տախտակե տանիքի տակ տեղավորված էր բաց խոհանոցը: Մի քանի զինվորներ պղնձե կոնքերի կանթերից բռնած՝ խոհանոցից շորվա էյին կրում դեպի սեղանները: Սպան՝ ակ-

նոցավոր ու մռայլադեմ մի յերիտասարդ, վոր ըստ յերևույթին դժգոհ էր իր վրա դրված պարտականությունից, յետ ու առաջ էր քայլում չորս սեղանների քառանկյունի տարածության մեջ: Ձեռքերը յետևը դրած, նա յերբեմն մոտենում էր սեղաններից մեկին կամ մյուսին և սեղանի յերկարությամբ գնալով, տհաճությամբ աչք էր ածում ուտելիքին և ուտողներին: Ջինվորները փայտե ահագին գդալներով լի շորվան ֆռոսցնելով քաշում էյին բերանները, վորի ժամանակ գլուխները վեր էյին ցնցում ու աչքերը՝ ճոթում: Թեև ուտելու արագությունը կատարյալ էր, բայց սպան էլի մի քանի անգամ ասաց.

— Դե, տղերք, շուտ, դոչաղ շարժվեցեք, ժամանակ քիչ է մնում: Ուտողներն առանց նրան նայելու շարունակում էյին իրենց գործը յետանդով:

Հանկարծ զինվորները հրհուացին և դիմացիս շարքին նստողները գլուխները յետ դարձրին:

Յես նայեցի, նույնպես ժպտացի, Թեև այդ որերում ժպիտն ինձանից փախել էր խալառ:

Մի յերիտասարդ, գլխին ահագին փափախ, վորի յերկար մազերը ծոր-ծոր ընկած էյին ճակատին, արագ մեր սեղանին էր մոտենում: Յես չափեցի նրան մի հայացքով գլխից մինչև վոտը: Շինելի աջ Թեք հանել էր, իսկ մյուս Թեք ուսի վրայից բերելով առել էր ձախ առամենբրի մեջ: Թեև հետ միասին առամենբրով բռնել էր մի մեծ ու հաստ վոսկոր: Վոսկորի մեծությունից այտերի տակ, յերկու մեծ կնճիռներ էյին գոյացել, հոնքերը բարձրացել էյին ու աչքերը ճոթել: Յերկու ձեռքով կանթերից բռնած, կոնքը կպցրել էր փորին ու վազում էր:

— Այդ ի՞նչ ես տանում,— հարցրեց սպան ժպտալով,
վոր մեր սեղանի մոտ եր այդ ժամանակ:

Յերիտասարդը գլուխը թափահարեց փափախի ծո-
պերը ցնցելով, քրքջաց, բայց բռն չկարողացավ ասել,
վորովհետև բերանի վոսկորը խանգարում էր: Նա մո-
տեցավ մեր սեղանին, կոնքը բարձրացրեց, մի գին-
վորի գլխի վրայով թափով դրեց սեղանին, և մարմինը
դեպի վեր ձգելով, կուրծքը սեղմեց գինվորի գլխին ու
«չը՛րը՛մի» վոսկորը թողեց ամանի մեջ: Շորվայի
ջուրը թռավ չորս կողմը նստողներին ապակիներով:

— Ի՞նչ ես անում, վայրենի,— գոռաց սպան ծիծա-
ղելով, և իսկույն ծիծաղը դսպեց ու ցանկանում եր
բարկության խոսքը ասել, բայց յերիտասարդը չթո-
ղեց նրան մինչև լարկության խոսքին հասնել ու վրա
բերեց հրճալով:

— Վա՛շ բլրոդի (ваше благородие), բեշկեշ, բեշկեշ.
վոտ, խարոշի բեշկեշ...* Յեւ հանկարծ աջ ձեռը պարզած
դրեց փափախի ճակատին, իրրե հարգանքի նշան և
անում: Սպան շուռ յեկավ, գնաց մեղանից, իսկ գինվոր-
ները շարունակում էին հրճալ: Յերիտասարդը ձեռը
ճակատին բռնած, շուռ յեկավ և շինելը հագած թեով
ցեխերի մեջ քաշ տալով, մեր սեղանի յերկարությամբ
արագ-արագ գնաց ու եկավ, վրա-վրա ասելով:

— Ռանդ-դվան, ունդ-դվան,

խփեմ՝ ճվան,

ունդ-դվան, ունդ-դվան,

ձեռս պաչին, դարձի լվան...

* Բեշկեշ՝ գինվորները անվանում են անմիս վոսկորի կտորները,
վորոնք կերակուրի մեջ են լինում: Այս յես շատ հետո իմացա,
յերբ զորանոցում մի քանի անգամ ճաշել էին:

Մի քանի անգամ կրկնելով գնաց յեկավ, ապա
քրտնած ու ծիծաղկոտ՝ դռան առավ ու ընկավ ամանի
վրա: Մեկ մեր ամանից եր վերցնում, մեկ մյուս ամա-
նից, բայց ամին անգամ գդալը մի գինվորի գլխի վրա-
յով եր տանում, կերակուրը տանելիս արմունկը առջևի
նստողի գլխին եր խփում, լիքը գդալը յետ տանելիս,
կերակուրը գլխներին և ուսերին չըռչըռացնում: Զին-
վորները և ծիծաղում էին և բարկանում, բայց ծի-
ծաղը հաղթող էր:

II

Զսպասեցի գինվորական գնացքին: Մարդատարով
մեկնեցի Թիֆլիս: Իրավունք էյի առել Թիֆլիսում բա-
րեկամներին մոտ մնալ, մինչև գինվորները կհավաք-
վեյին և ապա միասին ճանապարհ կընկնեյինք ծառա-
յության տեղը: Յերեք որն անցավ մի բոպեյի պես...

Կես գիշերին մոտ եր, յերբ կայարան գնացինք,
կայարանի շինությունից շատ հեռացանք, մի քանի
ոեւսներ ցատկեցինք, մինչև կանգ առանք մեր գնացքի
առջև: Նորից մտածմունքները պաշարեցին ինձ: Բա-
րեկամներս՝ յերեք որվա հրաժեշտի ջերմագին հյուրա-
սիրության քաղցր տպավորություններն անցան և նո-
րից տխրությունը պատեց հոգիս:

Ջլար ճանապարհվողի այն ուրախ հուզմունքը, վո-
րով ամեն անգամ լցվում էյի յերկաթուղուն մո-
տենալիս: Առջևիս գնացքն ել գնացքի նման չեր.
կույր պատահաններով մի ավերակ տուն լինեիր կար-
ծես հեռավոր մի վայրում: Իսկ յերբ կարդացի վագոնի
պատին դրոշմած մեծ տառերով «36 НИЖНИХ ЧЛЕНОВ
или 8 лошадей» (36 գինվոր կամ 8 ձի), այդտեղ մի-

այն, առաջին անգամ, զգացի կարծես այն ծանր վիճակը, վոր նվաստացնում է մարդու հոգին: Իրեն սպասող ամենադաժան վիճակի մեջ ել մարդ փնտռում է գտնել մի ոգտակար, սփոփիչ բան: Յեւ յես լավ իմանալով ու հաղարավոր անգամներ լսելով զինվորական ծառայութեան դժվարութեանները, միշտ մի գաղտնի ուրախութեան եյի գուրգուրում իմ մեջ, թե զինվորութեանը ինձ շատ ոգուտներ կտա, ու միշտ կրկնում եյի «Ձկա չարիք, առանց բարիքի» առածը: Բայց այժմ, կանգնած այդ համառոտ ու ազդու գրութեան առջև, գլուխս խոնարհել եմ կրծքիս ու գիտակցում իմ վոհնչութեանը. — Ուրեմն յես մի մասնիկն եմ ձիու, մի քանի ինձ նմանները մի ձի յեն... Յեւ ծանր մտածմունքներից կոկորդա խեղդված, չիմացա՝ ինչպես տախտակն շարժական սանդուղքով մտա վագոն:

Վագոնը, վորի մեջ ամեն տեսակ ապրանքներ կամ անասուններ են լցվում, հարմարեցրած եր զինվորների համար, այսինքն աջ ու ձախ պատերի յերկարութեամբ տախտակն նստարաններ յայն կապված, իսկ առջևի և հետևի պատերին լայն տախտակներով քնելու տեղեր շինված: Բայց ներս մտնողներն այնքան շատ եյին, վոր մի մասը հազիվ կարողացավ բարձրանալ այդ թախտերին. իսկ մյուսները շարվեցին նստարաններին, կամ ուղղակի հատակի վրա նստեցին: Յես իսկույն զգացի, վոր վագոնի մակագրութեանը սխալ եր. 8 ձին իրենց այստեղ շատ ավելի ազատ կզգայն, քան մենք, վորովհետև վոչ թե 36՝ այլ 46, գուցե և 56 հոգի յել լինեյինք այդտեղ: Յես այն բաղդավորներից եյի, վորոնք արժանացան յերկրորդ հարկին: Յերկու մոմ հազիվ ազոտ լուսավորում եյին ընդարձակ վագոնը:

Վագոնը շարժվեց, գնացքը մեկնում եր. դրսի ձայները խլանում եյին հետզհետե:

Մի քանի րոպեյից ոգն արդեն ապականված եր: Շատերը, մանավանդ հատակի նստածներից, անմիջապես խոմփոց բարձրացրին: Արթուն մնացող ուսաններն յերկու խմբով թղթախաղ սկսեցին, իսկ հայերը մի քանի խմբերի բաժանված, փսփսուկով իրենց դարդերն եյին պատմում իրար: Յես փորձեցի կարդալ, բայց թրթռացող մոմի ազոտ լույսի տակ բառերը ցրվում եյին, և վագոնի ցնցումներից տառերը միջատների պես խրժվժում եյին աչքերիս առաջ, ու միտքս հեռուները սլացած չեւ կարողանում վորսալ նրանց: Շորերիս կապոցը դրի թևիս տակ ու պարզված հենվեցի նրան: Հինգ-վեց հոգի հայ տղաներ, հենց առջևս, շրջանաձև շատեցին և մի կեղտոտ մեծ աղուխ փոեցին տախտակին ու պանիր, հաց, կալքաս և գինի հանեցին: Սկսվեց ուրախ ընթրիքը: Սփռոցի գլխին բազմած եր Ղարաքիլիսայի հերոս ծանոթ յերիտասարդը, մեջքը վագոնի պատին հենած ու ժպիտը դեմքից միշտ անսպաս:

— Կամաց, ստարշին կբարկանա, — ասաց սևադեմ, քառակուսի մորուքով մի յերիտասարդ:

— Ստարշի՛, մստարշի յես չեմ իմանում, — պատասխանեց բերանը ծռելով սփռոցի վերևը նստած յերիտասարդը, — ինձ Քեռի կասեն, խմենք ու քեֆ անենք... ԴՖ, ԴՖ, ԴՖ Կախեթու գինի ա... Քեռին քսան տարեկան ա դարձել, ես մեռոնի համը չի տեսել, որհնվի սալաթ հնարողը:

— Ե՛տ ա, ելի՛, երնեկ քո տիքը՛ը, բա իսկի դարդ չունես, — ասաց որորվելով քառակուսի մորուքով յերիտասարդը:

— Դարդս վճրն ա, — ասաց Քեռին շիշը բերանին տնկած. — այ դարդ՝ կըլ, կըլ, կըլ, կըլ, այ ստարշի՛ կըլ, կըլ, կըլ...

— Եհ, ասում ես, ամա կըտեսնես ինչ բան ա սալդաթութենը. հոգգով վոր ջանդ կդադեն, նոր կկլկլացնես...

— Դադեն, — քմծիծաղ տվեց Քեռին բռունցքը աջ ու ձախ քսելով շրթունքներին: — Քեռին դադլից չի վախի, ավելացրեց ու դատարկ շիշը դրխկացրեց տախտակին և խռպոտ ու անդուրեկան ձայնով մի յեղանակ դնդնաց:

— Ի՞նչ ես եդտեղ դալմադալ գցել, բուսուրման, — ցածից ձայն տվեց մեղ ուղեկցող յեֆրեյտորը, վոր թուզթ եր խաղում:

— Ոֆ, անիծած սատանա, — մրմռաց մի քնաթաթախ ուս, — Կովկասի վայրենին չի թողնի թե քնենք...

Բայց Քեռին վոչ լսում եր, վոչ հասկանում, և հետզհետե տաքանալով, ձայնը բարձրացնում եր:

Ունտեր-ոֆիցերը, վոր մեր վազոնի ավազն եր, վեր կացավ տեղից և ձայն տվեց.

— Ե՛յ, ի՞նչ եք աղմկում այդտեղ, թողեք հանդուրտ քնենք, Ելի...:

— Վայ, ստարշի ջան, — գոռաց Քեռին, ձեռքը հենեց տախտակին և փորձում եր վեր կենալ, հանկարծ զըլմփ, գլուխը խփեց վազոնի առաստաղին: — Ի՞ֆ, — ասաց նա և հրհռալով ցած թռավ քնած գինավորների վրա:

Մի անասելի աղմուկ բարձրացավ վազոնում: Մեկի գլխին եր դիպել Քեռին, մյուսի վոտն եր կոխ տվել, յերրորդի ձեռք, փորը... Ամենքը քնաթաթախ վեր ելին թռել ու չիմանալով ում, բռունցքահարում ու հայհոյում ելին: Հայ լեռների կոպիա ու բարձր քուֆրները խառնվել ելին ուսական նուրբ ու բաղմատե-

սակ հայհոյանքներին: Ամեն մեկը ջոկ լեզվով ու բարբառով եր գոռում և այդ խառնաշփոթ նդովքի ու հայհոյանքի մեջ յես պատկերացրի Բաբելոնը: Մյուս քնածներն ել զարթեցին և ժխորը սասնկացավ: Վազոնը դիկդիկալով որորվում եր ու նման եր մի խորտակվող նավի, վորի վրայի բաղմալիզու ճանապարհորդները որհասական անեծքով ու հայհոյանքներով աշխատում են մյուսներին ծովը գցել, իրենց ազատելու համար: Իրար քաշքշում ու հարվածում են, խեղճ Քեռին թռել ե յերկար նստարանի վրա, վոտները ճողած կանգնել, փափախը ձեռն ե առել, կուզ ու պարզ անելով փափախը թափահարում ե վոտների արսնքում ու հրհռում:

Ավազը շփոթվել եր: Վերջապես դտավ հանցավորին և լուրջ դեմք ընդունելով, գոռաց.

— Հանգիստ կաց, թե չե հաջորդ կայարանում կըգանգատվեմ սպային և քեղ դուրս կշարսեմ:

Ձիմացա՛ հասկացմով Քեռին նրա ասածը թե վոչ, բայց ծիծաղը չընդհատեց. նստարանից ցած թռավ, բռնեց ավազի թևից, ձեռով շփեց ունը և ասաց.

— Դասպադին ջան, դասպադին, չև՛ սերչմյ, իզի, իդի վինո պի — (իբը՛ պարոն ջան, պարոն, ինչո՛ւ յես բարկանում, արլի, արի գինի խմենք):

Ավազը թափահարեց թևը նրա ձեռից անատվելու համար, բայց հետևեց նրան ու գինուն նայելով: Բարձրացավ վերև: Վոտները կախ գցած նստեց ու բարձրից ձայն տվեց ավելի բարկացած.

— Դե, ինչ եք սագերթ պես կրկոտց բարձրացրել քնեք, թե չե յես ձեզ ցույց կտամ: Աղմուկը մեղմացավ: Քեռին ավազի հետ քեփի. նստան:

Յես նայում էյի նրա վայրենի, կարմիր դեմքին, անհոգ վառվող աչքերին, նորածիլ շեկ բեխերին ու նախանձում նրան: Անիծում էյի ուսուսմն հնարողին ու նգովում ուսումը, վորը, թվում էր, թե ամեն մի բառի հետ մի կաթ թույն է բերում մեր սրտին ու խորշակի պես թառամեցնում մեր հոգին: Ինչո՞ւ չլինեյի յես ել այդպես անկիրթ, յես ել չճանաչեյի կյանքի դառնությունները, չսոսկայի նրա դժվարությունների հանդեպ: Ասում են՝ կախաղանի դիմելն ավելի տանջալից է, քան կախվելը, վորովհետև մահապարտը գնալիս է մտածում և վնչ կախվելիս. և վնչ նրան, ով շատ է մտածում... Յես ել լսել եմ զինվորության տաժանճների մասին, Քեռին ել. բայց նա գնում է ուրախ ու անհոգ, իսկ յես թախծոտ ու սրտամեռ: Գուցե նա ջնորհիվ իր տգիտության չի կարողանում պատկերացնել այդ տաժանճները, վորոնք իմ առաջ ցցվում են կենդանի դեմքերով: Գուցե յես ել նրա պես ուրախ լինեյի, յեթե իմ հոգին ել նրա հոգու պես վայրենի կուսություն մեջ մնար: Ու յես որհնում էյի նրա տգետ վայրենությունը, ու չգիտեյի թե նրա հոգու խորքերում ինչքի կան ու լ՛նչ գագացմունքներ են խոսում նրա սրտում: Այդ որը յես նրան և՛ արհամարում էյի, և՛ խղճում, բայց և նախանձում:

Նա ուսներեն չգիտեր, միայն կարողանում էր հասկացնել ավազին, թե պիտի խմել, կամ թե նրա կենացն է խմում: Բայց նրա լեզուն չէր կարող հանդարտ մնալ, ու ճանաչի պես ճրթճրթում էր:

Մտքերս ցրվում էյին. յես կենտրոնացա, յերբ նրա ընկերներից մեկը հարցրեց.

— Քեռի, բա կնիկդ լ՛նչ արիր. չե՞ս կարոտել:

— Կնիկը՞ս, հրհաց Քեռին, կնիկս տվի յեղով*: Չորս տարի ա, ելի՛, մի որվա պես կանցնի, ու կըդառնամ կնկաս կուշտը:

III

Մինչև ծառայության տեղը հասնելը, Քեռին բոլորի ուշադրությունն արդեն գրավել էր: Մինչև անգամ գնդապետի ուշադրությունից չխուսափեց նա, յերբ հաջորդ որը հավաքվեցինք գնդի դիվանատան բակը, վորտեղ մեզ պիտի բաժանեյին և ցրվեյին վաշտերը (ռոտաները): Բոլորս մի շարքի կանգնեցինք, բավականին սպասեցինք:

Վերջապես յերևաց կարմրերես, կարճոտնյա, հաստամարմին գնդապետը և մոտեցավ շարքին:

— Здравое, братцы, — գոռաց նա դեռ հեռվից:

Իսկ մենք չգիտենք թե ինչպես պիտի ընդունենք բարևը. ամեն մեկը քթի տակ մի կիսատ բառ, մի հնչյուն մրմռաց կամ մի բացականչություն արձակեց:

Վաշտերից հավաքված ֆելդֆեբելների և ունտեր-ոֆիցերների խումբը միայն կանոնավոր պատասխանեց.

— Здравия желаем ваш... сок... род...

Ելի Քեռին եր, վոր մեր յերեսը պարզ արավ այստեղ. նայելով ֆելդֆեբելներին խմբին, նրանց հետ բերանը բաց ու խուփ արավ և, վերջն ել ուրախ ու բարձր ձայնով ավելացրեց մի քիչ քաշվելով.

* Հայ գյուղացիներից վոմանք ամառները արոտատեղ են ուղարկում իրենց կովերը կամ վոչխարները — շտալիս են յեղով, զըլ-խավորապես քրդերին. պահողները կեցակրում, խնամում են անասունին. ողտվում նրանից, տիրոջը տալով ստացած յուղի մի մասը: Քեռին այս է ակնարկում, միաժամանակ հեգնելով ունտեր գյուղացիներին, վորոնք կով ու վոչխար ունեն յուղով տալու:

— Ըզդրաստի, վաշի բլբրողի...

Գնդապետը մի թթու հայացք նետեց, բայց յերևի հիշելով, վոր դեռ կարգ ու կանոնին անսովոր մարդկանց հետ գործ ունի, ժպտուն դեմք ընդունեց ու մի քանի քայլ առաջացավ դեպի Քեռին:

— Վորտեղացի յես, — հարցրեց նա Քեռուն, ու սկսեց մարդ վնտրողի պես դես ու դեն նայել, վորովհետև Քեռին բերանը բաց ու խուփ եր անում, բայց լուռ եր:

Մի ֆելզֆելբել մոտեցավ ինձ և հրավիրեց գնդապետի մոտ:

— Ռուսերեն գիտե՞ս, — հարցրեց գնդապետը, շեշտակի նայելով ինձ:

— Այո, գիտեմ:

— Հարցրու սրան՝ վորտեղացի յես:

— Յերևանի նահանգիցն ե, մեր կողմերից, ձերդ... ձերդ... — ասացի յես, չկարողանալով վերջացնել, վորովհետև այդ որերում յես դեռ չգիտեի, թե սպաներից վորին ինչ տիտղոս պիտի տալ:

— Իրան հարցրու, — պնդեց գնդապետը:

Յես թեքվեցի Քեռու կողմն ու հարցրի.

— Քեռի, պալկովնիկը հարցնում ե, վորտեղացի յես:

— Վորտեղացի՞... — ասաց Քեռին զարմացած, — մեր գեղացի...

Շարքում կանգնած մի քանի հայեր, վորոնք լուռ եյին այս խոսակցությունը, ծիծաղեցին: Յես ել հագիվ զսպեցի ծիծաղս:

— Վորտեղացի յես, ե, վորտեղացի. ձեր գյուղի անունն ի՞նչ ե:

— Դոսաքենդ, — պատասխանեց Քեռին:

Յես բացատրեցի գնդապետին:

— Ամուսնացած ե թե վոչ:

Յես թեև նախորդ յերեկոյից գիտեի, վոր Քեռին ամուսնացած ե, բայց ելի հարցրի իրեն:

— Հա, ամուսնացած եմ, կնիկս յեղով տվի, յեկա սալաթ:

Գնդապետի ճարպոտ աչքերն ինձ են նայում սպասողական ձևով, ինձնից պատասխան ստանալու. իսկ յես մտքի միջ եմ խորասուզված, չգիտեմ ի՞նչպես թարգմանեմ և ի՞նչպես բացատրեմ նրան, թե Քեռին իր «կնիկը յեղով ե տվել»:

Մի կերպ հասկացրի գնդապետին, վոր Քեռին կնիկը թողել ե գյուղում և ավելացրի թե չի կարոտում նրան, վորովհետև՝ «չորս տարին ի՞նչ ե վոր, ծառայելու համար, մի որվա պես կանցնի»:

— Молодчина (ապրես), — ասաց գնդապետը և ձեռքի կավիճով նրա կրծքին, շինելի վրա մի մեծ միավոր գրեց:

— Չոմբախ մեզալ կպցրեց դոշիս, — բերանն արշինաչափ բացած հրհուռմ ե Քեռին ու մեզ նայում:

Իսկ գնդապետը հեռացել ե նրանից և շարքի ծայրից շինելների կրծքին զանազան թվանշաններ դնելով, անցնում ե: Յես հետո իմացա, վոր յուրաքանչյուր թվանշան ցույց ե տալիս, թե ով վոր վաշտում պիտի ծառայի, և յերբ իմ կրծքին գրեց՝ 1, ուրախացա կարծես, վոր Քեռու հետ միասին միևնույն վաշտում ենք ծառայելու:

Թուխ դեմքով և սրճադույն մորուքով մի հաստիրան ֆելզֆելբել գլուխը ցցած ու աչքերը կկոցելով շարքերի յետևից մոտեցավ Քեռուն: Յես հետո իմացա, վոր նա

առաջին վաշտի ֆելդֆերելն երևա մոտեցավ իր ստորադրյալի չարաճճի յեռանդը չափավորելու:

Դեռ գնդապետը չէր մոտեցել ինձ, յերբ մի կարճահասակ, քոնած* ֆելդֆերել առաջս կանգնելով ասաց.

— Խնդրում եմ, յերբ գնդապետը կմոտենա ձեզ, խնդրեցեք, վոր ձեզ չորրորդ վաշտը նշանակի: Այնտեղ ձեզ համար շատ լավ կլինի, ամեն հարմարություն կտամ, դիվանատանը կմնաք, այնտեղ կքնեք և գլխավորապես գրավոր զբաղմունք կունենաք: Յես այնքան տարված եյի Քեռու խոսակցությունամբ, վոր ուշադրություն չդարձրի այս լուրջ առաջարկի վրա և հետո, ամբողջ ծառայության ընթացքում, զղջում եյի:

Իսկ այժմ, Քեռու հետևը կանգնած ֆելդֆերելին տեսնելով, վոր աչքերով ուզում եր կլանել խեղճին, հենց այդտեղ, առաջին անգամ հասկացա իմ սխալը, բայց ուղղելն ուշ եր:

Հինգ խմբի բաժանված, ընկանք մեր ֆելդֆերելների յետևը և ամեն մի խումբ գնաց իր վաշտը:

— Մնաք բարով, տղերք, — յետ նայելով հեռացող ընկերներին, ասաց Քեռին ու ձախ ձեռով աղդրի մոտից ծածուկ մի չանչ ուղարկեց ֆելդֆերելին:

Վաշտում մեկ դիմավորեց վաշտի ավագ սպան, մեկ-մեկ խոսեց մեկ հետ և բաժանեց վզվողներին: Այստեղ ել յեկան մեկ մոտ ունտեր-ոֆիցերները և յեֆրեյտորները:

Ամեն տեղ, բոլորի հետ խոսելիս Քեռին մի զարմանալի համարձակություն և ցույց տալիս:

Բայց նա իր կատարյալ շնորհքը ցույց տվեց ծաղիկ կտրելու ժամանակ: Այդ որը բոլոր նորեկներին

* Կեչոտ, չոփուր:

հավաքեցին գնդի հիվանդանոցի ընդարձակ սրահը: Մերկացրին, մեկ-մեկ կռեցին. ապա բժիշկը մոտեցավ յուրաքանչյուրին, իր յերկար, սպիտակ ու բարակ մատներով աչքերը բացեց, նայեց, թուշը կպցրեց կուրծքերին, ականջ դրեց. հետո ինքն ու յերկու ֆելդշեր սկսեցին ծաղիկ կտրել:

Ամբից գետին եյինք մտնում տկուր կանգնած բժշկի առջև. իսկ Քեռու քեֆն յեկել¹ ե: Բարձրացել ե Քեռին կռեքի թաթի վրա, ձեռքերը յերկու կողմից կանթել ե ականջներին, հաղթական դիրքով մեկ ե նայում հոնքերը բարձրացրած. ապա բերանը ծուռ ե, և հոնքերը կիտած ու խորասույզ դեմք ընդունած նայում ե կռաչափին, իմանալու համար, թե վորքան ե կռում:

— Եսենց ել կռեք կլինի, մրմուռ եր նա, — սատանի թաթ ա, բան չեմ հասկանում:

Ապա թևերը տարածեց, թափահարեց և ծնկները ծալած² թափ առավ ու կռեքից թռավ հատակին, ինչպես հմուտ լողորդը թմբից գետին ե նետվում: Յեկ թևերը աջ ու ձախ շարժելով, իրանը կոտրատելով, վազում ե հատակի վրա, կարծես լող ե տալիս. իսկ վերակացուն սաստում ե նրան աչքերով, ունքերով, ձեռքերով, գլխով...:

Քեռին կանգնեց բժշկի առաջ ու կուրծքը դուրս ցցեց: Բժիշկը մատները տարավ, վոր նրա աչքերը բանա, իսկ նա գլուխը առաջ ե բերել ու աչքերը ճոթել, ինչպես յերեխաներն անում են աղքատին ծաղրելիս. լեզվի ծայրն ել յերևում ե կիսաբաց բերանից:

— Հիվանդ հո չեմ, — հարցրեց բժիշկը, մատը տըխկտիկացնելով նրա կրծքին ու կողերին:

— Զե, աղա, դու սաղ ընես. ըսկի տեղ չի ցավում:

— Փառք ասածու, — մրմնջաց բժիշկը. Յես իսկույն հասկացա բժշկի ներողամիտ ժպիտն ու զովաբանական մաղթանքը, վորովհետև մինչև Քեռուն հերթ հասնելը, հիսուն հոգուց ամեն մեկը մի հիվանդություն եր ասում բժշկին. և յուրաքանչյուրն այնպես եր նկարագրում իր սրտի ծակոցներն ու կրծքի ցավերը, վոր յեթե հավատայինք, չորս որից հետո մահ եր սպանում բոլորին:

— Դե հագիր, հագիր շորերդ, — մատների ծայրով յերկու անգամ ճըլըթցրեց Քեռու մեջքին բժիշկը և ավելացրեց, — ապրես, զոչադ տղա, հերիք և, խելոք կաց...

IV

Սկսվեցին մեր տաժանքի որերը: Զինվորության մեջ ամենադժվարին շրջանը առաջին հինգ ամիսն եր, յերբ նորեկներին սովորեցնում էին զինվորական արվեստը: Տաժանելի յե մանավանդ լեզու չիմացողների համար: Զանազան գավառներից ու յերկրներից, տարբեր սովորություններով ու լեզուներով մարդիկ, կարգ ու կանոնի անվարժ, խմբվում են միասին դաստիարակվելու, կարգ ու կանոնի ընտելանալու և միապաղաղ մի բանակ կազմելու համար: Սրանց խառնելով, բաժանում են մի քանի մանր խմբերի. այս խմբերը հանձնվում են ջոկ ջոկ «ուսուցիչներին», վորոնք սովորեցնում են զինվորական արվեստը:

Յերկու կամ յերեք տարի ծառայած զինվորներ են դրանք, վոր իրենց տոկունության և հմուտ ծառայության համար արժանանում են նորեկներին կըրթելու պատվին: Զինվորների այդ առաջին ուսուցիչ-

ները, ուրիշ վոչ մի բան սովորելու կարոտ չլինելով, մասնագետներ են իրենց արհեստին և կանոնագրքի սեղմ հոգվածները ջուր են արել ու կրկնել են տալիս իրենց աշակերտ ստորադրյալներին:

Զինվորներին կառավարելու համար, նրանց դիսցիպլինայի յենթարկելու, միասին շարժվելու և գործելու համար վաշտը բաժանված և չորս վզվողի, վորոնցից յուրաքանչյուրին ավագ ե կարգվում մի ունտեր-ոֆիցեր: Յուրաքանչյուր վզվողը յերկու բաժանմունք ունի, վոր կառավարում են յեֆրեյտորները: Հենց այս յեֆրեյտորներն են, վորոնք և հանդիսանում են զինվորների առաջին ուսուցիչները:

Յես առաջին վզվողի առաջին բաժանմունքումն էյի: Մեր բաժանմունքի ուսուցիչը յեֆրեյտոր Զվերեն եր:

Յերբ այժմ հիշում եմ իմ այդ անմիջական իշխանավորի դեմքը, ծիծաղա չեմ կարող զսպել: Սակայն նրա դեմքը վոչինչ չունեի ծիծաղելի: Սովորական ուռնի դեմք եր՝ սպիտակ մորթով ու շեկ մազերով, աչքերը կապույտ, ունքերը նոսր, յերեսն ամիլած:

Բայց յերբ առավոտը վաղ, մարմնամարզությունից հետո մենք շարվում էինք թախտի յեղրին և նա վոտը վոտին դրած բաղմում եր տապուրետին մեր դիմաց, մի այնպիսի դեմք եր ընդունում, վորի նման դեմք կարող էին ունենալ, ինչպես յես յերևակայում էյի, չինական բողբիլաանը կամ յեգիպտական փարավոնը՝ զահի վրա, իրենց ստրուկների դիմաց: Նույնիսկ ֆելդֆեբելը թախտերի միջանցքներում ճեմելիս, աչքի տակով նրան եր նայում ու ժպտում: Մի ձեռքը ծնկանը հնակազմ կանոնագրքի վրա դրած, մյուս ձեռքով բարակ ու յերկար բեխերը վորորում եր ու թշերն ունցը-

նում, ապա կոպերը ցած թողած նայում եր իր բնիկների վրորուն ծայրերին և հարցնում մեղանից մեկն ու մեկին, մեր ամենորյա դասը.

— Ով ե մեր թագավորը:

— Նորին... նորին... — կմկմում եր զինվորներից մեկը, — կայսերական մեծությունն Նիկոլայ յերկրորդը, պարոն յեֆրեյտ...

— Ո՞վ ե թագուհին:

— Նորին կայսերական մեծությունն...

Յեւ պայսես իրար յետեից՝ սանդուխք սանդուխք իջնելով հարցերը շարում եր նա.

— Ո՞վ ե թագավորի մայրը, թագավորի զավակները, զինվորական մինիստրը, կառավարչապետը, կորպուսի հրամանատարը, դիվիզիայի պետը, բրիգադի պետը, գնդի պետը, բատալյոնի պետը, վաշտապետը, կիսավաշտի պետը, ֆելդֆեբելը, վզվոդի ավագը, բաժանմունքի ավագը... բոլորն իրենց տիտղոսներով, անունով, հայրանունով ու ազգանունով:

Ապա բոլորի պատասխանն ստանալուց հետո, դժվար լուծելի հանելուկ առաջարկողի չարաճճի խորամանկութամբ ավելացնում եր.

— Ո՞վ ե ձեր ուսուցիչը:

— Հրամանքդ եք, պարոն յեֆրեյտոր, պատասխանում եր հարցաքննողը, նա նայում եր ցած, ինչպես նոր կոշիկ հագնող յերեխան ուրիշի հանդիպելիս, իր վտաններին ե նայում: Այդ ժամանակ եր ահա, վոր նրա դեմքը մի զվարճալի բան եր պարունակում իր մեջ:

Նա դեմքով ու բնավորությամբ ընդհանրապես բարի եր, բայց զինվորական դիսցիպլինան, նրա ասելով, պահանջում եր, վոր մեզ հետ խիստ վաղվի, յերբ

մեկին պատժում եր, մի լավ հայհոյանք եր տալիս և ասում եր:

— Անխիդճ, չես ամաչում, ստիպում ես ինձ ուխդ շարդելու...

Բայց բոլոր մեր զբաղմունքներից ամենադժվարն ու տաժանելին այցն եր (СМОТР), Առաջին այցին յես հետաքրքրությամբ եյի նայում և կարծիս բոլոր ընկերներն ել նույն զգացմունքով եյին վարակված: Յերկրորդից հետո արդեն, այդ զբաղմունքը դարձավ ինձ համար ձանձրալի, իսկ մյուսների համար նաև դժվարին ու ծանր:

Այցը ինձ համար անցնում եր շատ թեթև և ուսուցիչս չեր ել նայում ինձ, վորովհետև դրա նպատակը մաքրության պահպանումն եր, իսկ յես մյուսների նման մի առանձին սեր չունեյի դեպի կեղտն ու անմաքրությունը, ընդհակառակը ուղղակի ասլում եյի այն կեղտասիրության վրա, վոր ցույց եյին տալիս նորեկ զինվորները: Կեղտի բնից պիտի դուրս յեկած լինեյին դրանք, վոր չնայելով յեֆրեյտորի այնքան յեռանդին, ելի կարողանում եյին ծածուկ իրենց անմաքուր պահել:

Առավոտը ժամը չորսին չոր մաղե վերմակը վերաներիցս քաշելով կամ վտաներս լսողտացնելով՝ որապահները գոռում են.

— Вставай, вставай, вставай... (վեր կաց):

Մենք քնաթաթախ նստում ենք, շփոթված կանգնում, շտապ-շտապ կոշիկները վտաներս քաշում և մի քանի րոպեյում հագնված, պատրաստ վազում ենք վաղեմի ընդհանուր վաղարանից: Դեռ չսրբված չորս կողմից լուռ ենք:

— Շուտով տղայք, պատրաստվեցեք այցի:

Վաղում ենք ու շարվում բաժանմունք-բաժանմունք ղորանոցում:

Գալիս եր մեր ուսուցիչը փոքրիկ լամպը ձեռին ե աջից սկսում մեկ-մեկ նայել մեզ:

Ամենից դժբախտը Ստեշենկոն ե այդ ժամին:

Խեղճի վոտի փաթեթաները մաշված են ու կեղտոտ, շապիկ չունի վոր փոխի, յերեկոյան լվացել ե ու ծածուկ փռել բարձի տակ, թեև այդ սաստիկ արգելված ե, — բայց մինչև լույս չի չորացել, և այժմ նա շապիկը թաց թաց հագած այցի յե կանգնել:

— Այ դու ջորի, ականջներդ յերկարացրել ես եշի նման ու խելքդ թողել ձեր ախոռումը: Մերդ Ռուսաստանի համար ղոչաղ զավակ ե ծնել... Այ ժանտախտ ընկներ հերդ ու քեզ լույս աշխարհ չբերեր: Ես ինչ ե փողկապիդ (զալստուկ) կեղտը... Թճճ, վրան միջատ ե... անխիղճ, անամոթ, — ասաց ուսուցիչը դնելով փողկապը լույսի տակ և լամպը տալով մի զինվորի, սկսեց Ստեշենկոյի ականջների տակերը նայել:

Քեռին, վոր առաջին որը այդ պատկերի դիմաց հըրհուում եր, յերկրորդ որը ծիծաղում, արդեն սովորել եր ծիծաղը զսպել. այս անգամ ժպտում ե, աչքերի շուրջը կնճռոտում և ձեռքը տանում բերանին, վոր չփրթկացնի:

— Չշարժվել, — գոռում ե ուսուցիչը բևիտ տակից նրան նայելով. — հերթը քեզ կհասնի, կովկասյան եշ սպասիր:

Իսկ Քեռին գիտե իր բանը, վստահ իր մաքրությանը: Թեև նա ծուլ ու թմրած չի, բայց դե ամեն որ ինչի շոր ու փաթեթան լվանա. պարզերես դուրս գալու

հնարը գիտե, — խորամանկ Կորսունից ե սովորել թե ինչպես պիտի այցի կանգնել: Ինչպես Կորսունը, սա ել ամեն բանից յերկու ձեռք ունի: Վոտից գլուխ մաքուր հագնված այցի յե կանգնում, բայց հենց վոր այցը վերջանում ե, նա մոտենում ե սնդուկին, ղդուշությամբ հանում ե վոտնամանները. փոխում վոտի փաթեթաները, ապա փոխում ե փողկապը, շատ անգամ շապիկը, և կեղտոտները հագնում: Իսկ զիշերները փոխում ե բարձի յերեսը. մի կեխտոտ լաթի կտորով ել յերեսն ե սրբում, վոր սրբիչը չկեղտոտվի և առավոտյան բոլորովին մաքուր սրբիչը թեին գցած կանգնում ե այցի:

Յեֆրեյտորը մոտեցավ Քեռուն. — Ի՞նչ ես ռեխդ բաց արել, կովկասյան եշակ:

Քեռին մի քիչ վախեցած, բաց ժպիտն ելի յերեսին փորձում ե արդարանալ:

— Գասպաղին ջան, գասպաղին...

— Հոիր, աննամուս, ի՞նչ ես պառավի նմամ փրնփրնութում:

Քեռին դեմքը ծրմոռում ե, խղճալի դեմք ընդունում ու մարմնի ծանրությունը քցում ե աջ վոտքի վրա:

— Ուղիղ կանգնիր, — գոռում ե յեֆրեյտորը կրակ կտրած ու սպառնալից դեմք ընդունած. — ուղիղ, ցցվիր փայտի պես, ի՞նչ ես պտտվում քամու ջաղացի նման, անսֆաթ կապիկ...:

Քեռին քարանում ե ու աչքերը գցում նրա յերեսին:

— Ես ի՞նչ ե սրբիչդ. ինձ խաբում ես հա... — ասում ե և բոլորովին չգործածված սրբիչը նրա ձեռից առնում ու յերկուտակ արած՝ յերեսին հարվածում: Քեռին աչքերը կկոցում ե և բաց ու խուփ անում:

— Ի՞նչ ես միան աչք շինում, հիմար անասուն, անշարժ կանգնիր, — գոռում ե նորից յեֆրեյտորը:

— Ապա գալստուկդ տուր տեսնեմ: Քեռին մունդիրի կոճակներն արձակում ե և փողկապը սլաքանոցից առնելով տալիս ե նրան:

— Ես ի՞նչ ե, ամեն որ դու նույն գալստուկն ես ցույց տալիս հա... յես քեզ ցույց կտամ, թե ինչ ե նշանակում մեծավորի խոսքը չլսել: — Ապա սնդուկդ բաց արա... — Քեռին դանդաղ մոտենում ե թախտին, նրա տակից դուրս ե քաշում սնդուկը և բաց ե անում:

Յեֆրեյտորը քրքրում ե:

— Ա՛հ... ես լաթի կտորով ես սրբվում հա. ես կեղտոտ գալստուկն ես կապում հա. սրանք ել քո փաթթաններն են... Դե լսվ, արի եստեղ...

Միասին հետ են դառնում: Քեռին մտնում ե շարքը, իսկ յեֆրեյտորը կանգնում ե մեր ղիմաց:

— Վերցրո՛ւ սրանք բերանդ, — գոռաց յեֆրեյտորը: Քեռին ատամներով բռնեց փողկապի, սրբիչի և վոտի փաթթանների ծայրերը:

Ուսուցիչը հրամայեց.

— Бег на месте, бегом... — Քեռին կուրծքը դուրս գցեց, ձեռները բռնցքաձև չափաքեց գոտկատեղին, կեղտոտ լաթերը ատամներից կախած, քիթը քշտեց ու դունչը ցցեց:

Յեֆրեյտորը նայեց մյուս բաժանմունքի յեֆրեյտորին, կզակը հալաքեց, թշերն ուռցրեց ու գոռաց.

... Марш!

Քեռին սկսում ե վազել միենույն տեղում: Վոտներն արագությամբ բարձրացնում ու դնում գետնին, կուրծքը ամբողջովին առաջ ե գցել, բռնցքները գոտկա-

տեղի վրա տանում-բերում ե շորերին քսելով: Քրտինքը ծլծլալով թափվում ե ճակատից, լցվում ե աչքերն ու բերանը: Բայց նա իրավունք չունի սրբելու:

— Կանգնիր, բավական ե... — ձայն տվեց յեֆրեյտորը, այ դու գոմեշ, տես ինչպե՛ս քրտնեց... Դժար ե հա, եհ յեղբայր, սա ծառայությունն ե, հանաք մասխարությունն հո չի. բա ուսուցչին խաբելը հեշտ ե...:

Յես տեղումս անշարժ կանգնած խղճում եմ Քեռուն, ու հոգիս լցվում ե ցավով, վոր չեմ կարող նրան այդ ըոպելին գոնե խոսքերով մխիթարեմ: Ու աչքի տակով նայում եմ զորանոցի դռանը, թե գուցե մի սպա մտնի և յեֆրեյտորի յեռանդը նվազի: Բայց սպան չկա, և յեֆրեյտորը շարունակում ե իր այցը մյուսներին ել:

Միակ մխիթարությունը այդ որերին այն եր, վոր զրադմունքից անմիջապես հետո շարվում եյինք ընդարձակ բակի պատի ետև, մեջքներս տալիս եյինք պատին, վոտներս յերկար փռում և իրար վիշտ պատմում ու տան կարոտը քաշում:

Ամենից դարդոտը Կարիբով Ստեփանն եր:

— Ա՛խ, յի՛ր կըլինի, ես տանջանքից աղաւթիկնք, — ասաց նա տարածվելով գետնին. — քնեյի, աչքերս բացեյի ու տեսնեյի մեր հերթիկն ե վերև:

— Ուրիշ բան չեյի ուզի, — վրա բերեց Վոսկանովը, — ինձ թե լինիր, սնդուկս դնեյի մեջքիս ու թոչեյի մեր սարերը...

— Ուզածդ քիչ ա, — ծիծաղեց Քեռին, — աչքածակ, թե ես ուզում թոչեա տունդ, հերիք չի, սնդուկդ ե՛լ ես տանում: Չի լինի՞ սնդուկդ թողնես եստեղ ու գնաս: — Ապա ավելացրեց, կիսալուրջ դեմք առած.

— Դրուստ եմ ասում, տղերք, զարմանալի մարդիկ եք, մարդ եղջան թամբալ կլինի...

— Հալա ինքն ա խոսում, — վրա պրծավ Վոսկանովը, — թե թամբալ չես, ձեռք կկոտրվե՞ր, վոր փաթթաններդ լվանայիր ու եսոր ենքան չքրտնեյիր... հոգիդ դուրս եկավ ե:

— Ու՞մ հոգին դուրս գա. ետենց բաները Բեռու հոգին դուրս չեն բերի. ծառայություն ա, կվաղենք ել, կլանք ել, կծիծաղենք ել. որ ա, կմթնի, կերթա, լ՛նչս պակսեց, վոր եսոր ենքան քրտնեցի. յեֆրեյտորի հոգին դուրս գա. ենքան կամանդ անի... չեյի լվացե՛լ՝ կլվանամ, մեծ բան ամ...:

Որապահը դուրս յեկավ և գոռաց.

— Դե, տղերք, ավելները վերցրեք, զորանոցն ավլեցեք: Զորանոցը մաքրելուց հետո պիտի սկսվեր մեր բուն զբաղմունքը — զինվորական վարժությունները:

V

Նոր եյինք մտել ձմեռը: Յերկար գիշերներ, բայց քնի կարոտ ժամեր: Թեև ժամը 9-ից, 10-ից պառկում եյինք, բայց 4-ին զարթնելով, միշտ քնի կարոտ եյինք մնում: Վոչ թե որերը, ժամերը, այլ ըոպեններն եյիք համարում, թե յերբ կլրանա 5 ամիսը և մենք ել մյուսների հետ կդառնանք իսկական զինվորներ — զինվորի պարտականություններով և «արտոնություններով» թեև այդ արտոնությունները չնչին եյին:

Զմեռվա կարճ օրերն ընթանում եյին դանդաղ, և մենք կիսամութ զորանոցի պատուհանների առաջ շարված, հրացանները ձեռներիս, նայում եյինք դրսում պոտովող ձյան հատիկներին ու նրանց դանդաղ եջքով հաշվում

ժամանակը: Սակայն վոչ այդ փաթիլները վերջ ունեյին և վոչ ժամանակը: Ու մեզ թվում եր, թե տասնամյակ ենք բոլորել, այն ինչ ընդամենը տասնհինգ օր եր անցել:

Զինվորական այդ սկզբնական շրջանի տաժանքի հետ սկսվում եր զինվորների մեջ նաև մի ախտ, վոր վարակում եր համարյա ամենքին ել: Այդ՝ ծուլության, դալբության և խաբեբայության ախտն եր: Այնքան գրավիչ եր այդ ախտը, վոր քիչ եր մնում ինձ ել վարակեր. ինձ՝ վոր թեև ականա եյի գնացել, բայց հոժարությամբ հանձն եյի առել տանել բոլոր դժվարությունները:

Ի՞նչ սոսկալի միջոցների եյին դիմում զինվորները, ազատվելու համար ծառայությունից, թեև խաբեբայություն բոլորն եյին անում, բայց ամենից աչքի ընկնողները հրեաները, հայերը և թաթարներն եյին: (Դաժան զորանոցի ծանրությունն ավելի զգալի յեր մանր ազգությունների զավակների վրա, վորոնք բացի զինվորական կյանքի ընդհանուր տառապանքներից, ծաղրվում ու հալածվում եյին նաև իրեն «ոտարազգիներ»: Ռուսները ևս յետ չեյին մնում: Այդ ախտից հեռու եյին մասնավորապես մի քանի լեհեր, վոր տըրտնջալ անդամ չեյին սիրում: Յես մինչև վերջն ել չկարողացա հասկնալ, թե արդյոք նրանք դիմանո՞ւմ են այդ ծանրությանը, թե մի ուրիշ պատճառ կա չարտահայտելու համար իրենց տրտունջը: Միայն այսքան եյի նկատում, վոր նրանք իրենց մի տեսակ հպարտ են պահում:

Կարճահասակ, կոնազլուխ, լայն ու տափակ արկոտ*

* Արկոտ-պեպենոտ:

յերեսով Հերցերգին՝ չեմ կարողանում առանց ծիծաղի հիշել. և «մատակ» մականունը, վոր Ֆելդֆերելն եր կպցրել նրան, վոչ վոքին այնպես չեր սաղի, ինչպես նրան. նրա կարճ վոտները վրա ուրուվող լայն իրանին նայողը բացականչում եր՝ ճիշտ վոր «մատակ» գոռի բաժին դառնաս դու:

Նա աղվեսի յոթ հնարն ել գործ դրեց, բայց միշտ ել յերկու վոտքով ընկավ թակարդ: Սկզբում խուլ եր ձևանում. բժիշկն ել, ֆելդերն ել քննեցին, բայց չկարողացան հաստատապես պնդել՝ թե նա խուլ ե կամ առողջ: Նույնիսկ «հին սատանա» Ջայցելը, վոր հրեաներին սաստիկ ատում եր և իր խորամանկության պատճառով եր արժանացել ֆելդֆերելից այդ մականվանը, չկարողացավ Հերցերգի գաղտնիքը բանալ: Ջայցել Քեռուն ել սկզբում խեթ-խեթ եր նայում, ինչպես բոլոր նորերին, բայց տեսնելով, վոր մյուսներին նման Քեռին իրենից ամենեին չի վախում, սկսել եր մարդատեղ դնել նրան:

— Քեռի, տեսնում եմ «Ջհուղի մատակը» ինչ դալբություն ե անում, — ասաց մի անգամ ճաշից հետո Ջայցելը. ցույց տալով Հերցերգին, վոր նստած հեռու թախտին մունդիրը կարկատում եր: Նա աչքով արավ Քեռուն, ապա պատուհանի գոգից մի թղթե մեծ տոպրակ վերցրած, կատվի քայլերով մոտեցավ Հերցերգին յետևից ու հանկարծ ուռցրած տոպրակը տրաքացրեց նրա ծոծրակի մոտ: Հերցերգը սարսափած վոտի թռավ, մունդիրն ու մկրատը դեն շարտելով և բոլորին ծիծաղեցնելով. յերեկոյան ֆելդֆերելը մի լավ բուռնցք տվեց նրան կզակի տակից, սարսափելի հայհոյանքներ տեղալով գլխին: Հետո սկսեց Հերցերգի վոտները

ուռչել: Այդ գաղտնիքն ել բացվեց, յերբ մի որսապահ վերմակը նրա վրայից քաշում եր, զարթեցնելու համար: Բանից յերեաց, վոր հնարամիտ զինվորը ժանգոտ կոպեկանոցը թաց շորով կապում ե աղդրին ու վերք գոյացնում:

Հայերի ու թաթարների սիրած միջոցը ծխախոտն եր. կամ ծամում եյին, կամ ջուրը խմում: Մի այլանդակ դեղնություն եր գալիս դրանց վրա, և գործածողներից շատերը լուրջ հիվանդանում եյին. ինչպեց տեղեկացա, դրանցից մի քանիսն այնպես ծանր եյին հիվանդացել, վոր բժշկվելն այլևս անհնար եր և նրանց մահ եր սպառնում:

Բայց ամենից հայտնի յեղավ իր անմիտ հանդգնությամբ ծաղկունքեցի Ավդալովը: Սա հիվանդանոցում յեղած ժամանակ, յերբ լսել եր վոր բժիշկն իրեն «գուրս ե գրել» և հաջորդ որը պիտի տանեն դորանոց, կանգնել եր հայելու առաջ և ասեղով ծակել եր աջ աչքի բերը: Նա բոլորովին կուրացավ:

Յես նախատում ու խրատում եյի զինվորներին, վոր այդքան թուլամորթ ու ծուլ չլինեն. հորդորում եյի, վոր իրենց կյանքի հետ չխաղան: Իսկ Քեռին ուղղակի կատաղում ու հայհոյում եր, յերբ տեսնում եր այդպիսիներից մեկին: Յերբ լսեց Ավդալովի տխմար արարքը, զլուխը տարուբերեց և ասաց.

— Ախմախ, ախմախ աչքիդ լույսը խավարացնում ես, ծաղիկ հո չի, վոր պոկես՝ փլի տեղը բանի:

Մի որ սակայն ինձ թվաց, թե Քեռին ել բռնեց այդ ընդհանուր սիրած, բայց վտանգավոր ճանապարհը: Մի առավոտ նա այնպես դռնատ ու դեղնած եր, վոր ինձ թվաց, թե «թութունի ջուր» ե խմել: Խմել եր թե

վոչ, չգիտեմ, միայն թմրած ու խոր ընկած աչքերը
ցույց եյին տալիս, վոր ամբողջ գիշերը նա չեր քնել:

Ինչ վողորմելի արարածներ են սրանք, մտածում
եյի յես Բեռուն նայելով. — այս լայն թիկունքի ու
առողջ կրծքի մեջ միթե այնքան վախկոտ ու թույլ հոգի
ե գտնվում, վոր կործանի այս աժդահա մարմինը.
և միթե դաժան դորանոցը Բեռու թրվուան կյանքն
ել պիտի թառամեցնի....:

Կասկածս ավելի ամրապնդվեց, յերբ յերկու որ անց,
առավոտովա զբաղմունքից հետո Բ Բուն ել տեսա այն
խմբի մեջ, վոր ուղևորվում եր նախնական բուժարանը:
Նա յերկու վոտով կաղում եր: Յերբ խումբը մոտիցս
անցնում եր, յես ձայն տվի Բեռուն.

— Հը՛, Բեռի, ի՞նչ խաբար ե. դու յե՛լ հիվանդացար:

— Են, ել մի հարցնի, վոտներումս հալ չի մնացել, —
ասաց նա և իսկույն դեմքը շուռ տվեց ու շարքի մեջ
ընկավ: Ել յես չտեսա Բեռուն: Նրան այդ որը ուղար-
կել եյին հիվանդանոց:

Մի քանի որից հետո հիվանդանոցից դորանոց դար-
ձած թիֆլիսցի ծաղրածու Սերգոն ասաց:

— Գիտեք տղերք, Բեռին գնգվիլ ե:

— Ի՞նչպես թե գնգվիլ, — հարցրին մի քանիսը:

— Գնգվիլ, ելի, գնգվիլ. այ, ես սոմու պես կոլոր
գունդ ե դարձի:

— Ձի կ... րողանում ման գալ, — հարցրեց մեկը:

— Ի՞նչ ման գալ, տեղիցը մե շաղ չի կարում անի:
Վոտները կռկել են. պարալիչ ե ստացի. ինքն ասում ե
«իշի քամի ա»: Նա կամ նստած ե, կամ պառկած, ամա
վոտները, ծնկներից, միշտ յերկու տակ ծալած են:

Լուրը հաստատվեց:

Սեղճ Բեռի, — մտածում եյի յես. — հենց տոաջին
որից բոլորը նախանձում եյին քո առողջությանն ու
վոտքերիդ աշխուժությանը. իսկ այժմ զրկվել ես զուլ
վոտքերիցդ և ռվ գիտե, հավիտյան անդամալույծ մնաս:
Այս ցավը սաստկանում եր իմ մեջ, մանավանդ յերբ հի-
շում եյի Բեռու միշտ զվարթ դեմքը, անհոգ ծիծաղը և
հաստատամիտ պատրաստականությունը՝ դիմանալու
ծառայության բոլոր դժվարություններին: Յավս կրկնա-
կի յեր դառնում, յերբ մտածում եյի, թե Բեռին միակն
եր, վոր արհեստական կերպով հիվանդանալուն դեմ եր
և դատապարտում ու նախատում եր հիվանդացողներին:

Անցավ վերջապես հինգ ամիսը հինգ դարի պես,
վոր այսոր հինգ վայրկյան ե թվում իմ աչքում:

Մայիսյան արևավառ որ եր: Ամբողջ գունդը հավաք-
վել եր դորանոցի բակը, յերգումն ընդունելու: Մենք
շարվել եյինք վաշտ-վաշտ և գնդի առջևում մի ֆելդ-
ֆերել բռնել եր գնդի գրոշակը, վորին պիտի յերգվե-
յինք մաղթանքից հետո: Հիվանդանոցում յեղածներն
ել յեկել եյին յերգում տալու: Յերբ քահանան մաղթան-
քը վերջացրեց, գնդապետը ցուցամատն ու միջամատը
իրար միացրած բարձրացրեց և սկսեց յերգման խոս-
քերը հատ-հատ ասել բարձրաձայն: Ամբողջ գունդը
մատները վեր բարձրացրած նրան հետևեց: Հանկարծ
այդ անհամար մատներից կաղմված ցցերի արանքով
յես նկատեցի մի սայլակ, վորի մեջ ծալապատիկ նստած
մի գունատ զինվոր մատները վեր եր ցցել, աչքերը
հորիզոնին ուղղած: Յես հազիվ ճանաչեցի Բեռուն:

Սեղճ Բեռի, անցավ մտքովս, որերդ համրած են:

— Ե՛հ, — ասաց զլուխը շարժելով յերևանցի Արու-
թյունովը, հանդեսից հետո, յերբ հավաքված խո-

սում եյինք — խեղճի բանը պրծած ե. եսոր, յա եզուց կմեննի:

Բայց այն՝ ինչ վոր տեսա մի քանի որ հետո, սաստիկ զարմացրեց և ինչ վոր լսեցի, ուղղակի ապշեցրեց ինձ: Յեվ յես՝ վոր առաջ արհամարում, բայց միևնույն ժամանակ նախանձում եյի Բեռուն, համարելով նրան մի անզգա արարած՝ զուրկ մարդկային կրքերից ու մտածմունքներից, այդ որն սկսեցի և հարգել նրան և պատկառել նրա դիմաց: Յեվ հոգուս մեջ նստած մեկամաղձության կոշմարը յես՝ դադարեցի վերադրել ուսմանը, վորովհետև տեսա, վոր յուրաքանչյուրի միջ ել գոյություն ունի այն:

Տեսա, վոր այդ արտաքին անհոգության ու անտարբերության տակ Բեռու ներսում թաքնված են ծանր ապրումներ ու կոկորդը խեղդող մղձավանջ:

VI

Յերդումից մի քանի որ անց, գնդին ուղղված որվա հրամանը կարդալով, մեր վզվողի ունտեր-ոֆիցերն ասաց, վոր Բեռին ազատվել ե ծառայությունից: Յերկու որ հետո նրան սայլակով բերին զորանոց, վիրտեղ պիտի հանձնեք արքունական իրերը, ստանար իրեն հասանելիք ռոճիկն ու շորեղենները և ուղևորվեք հայրենիք:

Իրիկնապահ եր: Մեր ամբողջ վաշտը գնացել եր զորախաղի: Զորանոցում մնացել եյինք՝ յերկու որապահ և յես, վոր որվա հերթապահն եյի:

Բեռին պառկած եր զորանոցին կից փոքրիկ հիվանդանոցի միակ մահճակալի վրա:

Ձանձրալի յե ամբողջ 24 ժամ հերթապահություն անելը, առանց հանվելու, կամ քնելու իրավունքի: Յեվ

յես կարդալուց ել ձանձրացած, լուռ մտածելուց ել, մանր-մունր կարգադրությունները վերջացրել եյի ու մի նոր զբաղմունք եյի փնտռում ժամանակս սպանելու համար: Բայլերս ուղղեցի դեպի հիվանդանոց և դուռը բանալով ներս մտա. դուռը բանալիս կարծես վտանաձայն լսեցի և մի բան հանկարծ թրմիաց մահճակալին: Յես նայեցի ու տեսա Բեռուն հուզված ու սարսափած դեմքով: Ինձ թվաց, վոր նա մահճակալից հեռացած եր, այժմ ել վերմակն առնում եր վրան ու ինչվոր մի բան վերմակի տակ թաղցնում եր: Յես կասկածանքով նայեցի նրա հուզված ու վախեցած դեմքին և ինձ թվաց, թե նա մի բան ե թոցրել ու այժմ թաղցնում ե:

Անպիտան..., անցավ մտքովս. յերևի մի կնիք, կամ անպիտք իր ե գողացել հայրենիք տանելու համար:

Այս մտածմունքի մեջ եյի, յերբ Բեռին չափազանց հանդարդ դեմք ընդունեց ու ասաց:

— Կամ, դու յիս աղպեր ջան, յես ել վախեցա թե յեֆրեյտորն ա, յա ունտերը:

Առաջին փոփոխությունը, վոր նկատեցի Բեռու մեջ այն եր, վոր նրա դեմքը մի տեսակ մաշվել ու մեղկացել եր և մեկ ել նրա խոսակցության նախկին կոպիտ ձևերն ու բառերը մեղմացել եյին:

Յես հանգստացրի Բեռուն, ասելով.

— Ձե, Բեռի, այստեղ վոչ վոք չկա. բոլորը գնացել են զորախաղի. կես գիշերին հազիվ վերադառնան: Զորանոցում միայն որապահներն են:

— Հա՛մ, մարդ չկամ, — ասաց Բեռին բռնադրոսիկ ժպիտով և ինձ նայեց մի մտերիմ ու թախանձող հայացքով:

— Նստի, աղպեր ջան, նստի մի քիչ բան պատմի: Յես զնում եմ տուն, ել չեմ վերադառնալու. ձեզ կկա-

բոտնամ, բոլորիդ ել կկարոտնամ: Վնչ ֆելդֆերելը, վոչ վզվոդնին, վոչ ել յեֆրեյտորը ինձ չեյին սակացնի ու ես դժոխք կաղարմիցը քշի... Ա՛խ, յերանի թե կարողանայի մնալ ու ձեզ հետ մինչև վերջ ծառայել ու ընկերներին հետ դառն որերը քաշելուց հետո տուն դառնալինք, միասին, ինչպես միասին եկել եյինք: Վերցրու տապուրեմը, նստի:

Յես տատանման մեջ եյի, ու մտածում եյի, թե Քեոին ի՞նչ լավ քաղաքավարությունն է սովորել:

Հանկարծ Քեոին մի խորամանկ հայացք ձգեց դռանը, ականջ դրեց և, վերմակը դնելով, մահճակալից ցած թռավ, ուղիղ կանգնեց հատակին, ձեռքերը կանթեց գլխին ու ծմրկտաց, Յես չեյի հավատում աչքերիս, Շփոթվելուց դեռ մի բառ չեյի կարողացել ասել, յերբ Քեոին վազեց աթոռը սեղանի առջևից բերեց դրեց մահճակալի մոտ և վոտները պարզելով ու ծիծաղելով հրճաց իր սովորական, բայց վաղուց մոռացված ծիծաղով:

— Այդ ի՞նչ է, Քեոի, բժշկվել ես, — հարցրի յես զարմանքով:

— Բժշկվել, հա, հա, հա... թե վոտներս ես հարցնում, իսկի հիվանդ չեմ. յեղել, իսկ սփրտս, չգիտեմ ուրտի բժշկվի թե չե: Ասում են, վոր սիրտը շուշի նրման բան ա, պարոն Ակոպով ջան... հիմի չգիտեմ, վոր գնամ տուն, եդ փշուրները կկաշեն իրար, թե ինձ ել փշրելով գերեզման կտանեն...

Յեվ նա հանկարծ ջարդվածի նման ընկավ անկողնուն, աչքերը լցվեցին արտասուքով, ու նա չոր մազե վերմակով ճոթեց յերեսն ու աչքերը:

Բայց յես ուզում եյի իմ զարմանքին բավարարություն տալ, քան Քեոուն մխիթարել, ուստի հարցրի.

— Քեոի, բա դու հիվանդ չե՞ս, վոտքերդ գնդված չեյին...:

— Վոտներս... — նորից ծիծաղեց Քեոին և վեր կացավ տեղից. — վոտներս՝ այ, եսպես եյին, — ասաց ցույց տալով բոլորովին ուղիղ պարզած վոտները:

— Բա ի՞նչպես, ուրեմն խաբում եյի՞ր բժշկին:

— Բժշկին, բժշկին խաբելն ինչ է վոր, — ասաց նա նորից տխրելով, — յես ձեզ բոլորիդ ել խաբում եյի, ինձ ել եյի խաբում, բայց վոչինչ, յես չեմ վախենում. Յես կգնամ տուն, իմ արածը կանեմ, նրանից հետո ինչ ուզում ե, թող լինի:

Նրա աչքերը փայլում եյին, շրթունքները դողում հայացքը բարկությամբ լի:

— Ի՞նչ է պատահել, հանգստացրի նրան, — մի լավ պատմիր տեսնեմ՝ ի՞նչպես դու հինգ ամիս լաբեցի՞ր բժշկին և վոչ վոր չիմացավ, վոր դու սուտ հիվանդ ես:

«Սուտ հիվանդ» ասելով յես նայեցի նրա չոր ու գունատ դեմքին և կարծես զղջացի ասածին վրա ու ավելացրի՝ — և ի՞նչպես դիմացար...:

— Ինչպես խաբեցի՞, ինչպես դիմացա՞մ... հհ, եզպես որ իմ թշնամին ել չքաշի՞ ինչ վոր յես քաշեցի: Հինգ ամիս գիշեր ու ցերեկ իմ միսը կերա. զրկվեցի արևի լույսից ու դրսի հովից. նախանձում եյի են տղերանցը, վոր վոտի կեղտոտ փաթթանները ատամներից կախվաղում ու քրտնում եյին. յերանի եյի տալիս են սալվաղում ու քրտնում եյին. հրացանից ուսը թուլացած քրտինքի դաթներին՝ վոր հրացանից ուսը թուլացած քրտինքի մեջ խաշվում են. յերանի եյի տալիս նրանց, վոր ցրտից քսմած ձեռներով թվանքի կոթը կրծքին սեղմած, կանգնում են բանտի դռանը ջյունի ու սառնամանիքի տակ... նախանձում եյի են սալաթներին, վոր հրա-

ցանով, մի փութ ծանրությունը մեջքից կախ, վազում են լեզուները դուրս գցած, հեալով, և շունչը կտրած ընկնում են յերեսի վրա: Յերանի եյի տալիս. քանի վոր նրանք ծնկները ծալում ու բանում եյին, իսկ յես գունդ դարձած, ընկած եյի մահճակալին: Գիշերը մի թեթև չխկոցից՝ կատվի ձեն առած մկան նման, վեր եյի թռչում քնիցս, վոր չլինի թե հանկարծ վոտներս պարզած լինիմ ու գաղտնիքս բացվի...: Յերանի եյի տալիս իր աչքը ծակող Ավդալովին ու թութունի ջրից դեղին ցավ առած Յեֆիմովին, վոր իսկական հիվանդ եյին դարձել, իսկ յես ուղում եյի ազատվել, վոր տուն դնամ սաղ աչքով, սաղ վոտով ու սաղ մարմնով, դրա համար ել դժվար եր հիվանդ, յերևալը, առանց հիվանդության: Ո՛հ, մի հարցնիր, պ. Ակոպով, մի հարցնիր, լեզուն չի պատմի են տանջանքները, վոր յես քաշեցի: Որվա մեջ յերկու կամ յերեք բույս միայն կարողանում եյի վոտներս պարզել: Երբ ինձ իմ խնդիրքով տանում եյին արտաքնոց, յես դուռը պինդ փակում եյի ու մութ արտաքնոցում վոտներս պարզում եյի մի քիչ...

— Լավ, միթե այդքան դժվար եր ծառայությունը, չե՞ վոր դու ամենից քաջն ու սրտտան եյիր և մեր տղերանցը ծաղրում ու նախատում եյիր, վոր չեն դիմանում ծառայության դառնություններին և հուսահատվում են:

— Ծառայությունը... տասը հնպիսի ծառայություն ել կտանեյի, թե վոր բանը զար ծառայելուն:

— Հասկա պատճառն ինչ եր, Գեորգի, — հարցրի յես ավելի ու ավելի վարձանալով և աթոռս մոտ քաշեցի:

— Կդիմանայի, կդիմանայի, պ. Ակոպով, կդիմանայի, թեկուզ տասը տարի լիներ ծառայությունը, թե-

կուզ են տանջանքների տասնապատիկը տային ինձ ինչ վոր տալիս եյին, թե վոր չլիներ նախշունիս սերն ու վրեժի կրակը, վոր իմ սիրտը վառեց:

Վերջին բառերն ասելիս նա ընկճվեց և գլուխը գցեց բարձին — Ա՛խ, Ակոպով ջան, մինչև եսոր վոչվոքի իմ սրտի գաղտնիքը չեմ ասել. քեզ եմ ասում և գիտեմ, վոր լսածիդ վրա քար կդնես ու կանցնես:

— Սարերի սիրուն մարալ, ձորերի կարմիր լալա իմ նախշունը մի հատիկ եր ու մեր մահալի նախշն եր: Ամեն ամուսնացող յերիտասարդ նրա դուռը գնաց ու զատարկ յես դարձավ. յես տեսա նրան խոզանի մեջ ավել քաղելիս ու նրա սև աչքերը գնդակ խփեցին սըրտիս. իմ սիրտը կրակի առջև բռնած մոմի նման հալվեց ու յես թուլացա նրա համար... նա ել ինձ սիրեց: Տասը որ թագուն նրանց դեղի յետևը Լեյլի ու Մաջնուն դարձած մենք սիրտ սրտի, շրթունք շրթունքի տված մեղր ծծեցինք իրարից: Դիչ եր մնում, վոր մեր սիրահարությունը բացվի ու աշխարհի առաջ խայտառակ դառնանք. յես ընկա մորս վոտներն ու աղաչեցի, վոր ներան ուղի ինձ: Լավ աղջիկ եր, հերը աղքատ, բայց վոտի տակ գնացողներից չեր. հարուստների առաջին վիդ ծող խեղճ ու կրակ մարդ չեր: Մի որվա մեջ բանը պուխ յեկավ ու մեզ նշանեցին: Նշանից մի ումիս չեր անցել, վոր յես սալդաթ ընկա. պսակեցին, վոր վոտս կապվի: Դրանից հետո մի շաբաթ մնացի տանը իմ մարալի հետ... Ա՛խ, յերբ միտս եմ բերում, վոր եդ մի շաբաթը իմ կյանքի մեջ կա, ել չեմ ավստում, վոր ծնվել եմ Պա տանջվում եմ. սրանից հետո ել ինչքան տանջանք քաշեմ, աչքիս չի յերեվա: Ծամբա ընկնելուս վերջին գիշերը մենք անքուն

լուսացրինք իրար գրկած լաց լինելով. եդ գիշեր նա ինձ ասեց:

— Անաստված, ինձ թողնում, գնում ես, չմոռանա՞ս հա...

Յես ասեցի. — Աշխարհքը աշխարհքով կանցնի, յես քեզնից չեմ անցնի. յերկիրը առանց յերկնքի կապրի յես առանց քեզ չեմ ապրի, անհաշի ջան, լինչ մտքեր ես անում:

Նա ասեց. — Տես, չլինիմ, չիմանամ թե իմ կարոտից տանջվես ու հիվանդանաս, կամ գլխիդ մի ոյին բերես:

Յես ասեցի. — Յես վոր հիվանդանամ, ել քեզ ով գուրգուրի, սիրուն ջան, յես վոր գլխիս ոյին բերեմ ու մեռնեմ, ել քեզ վհնց կտեսնեմ:

Նա ասեց. — Գնա, իմ ումուդ, չոր քարը վարդ դառնա առաջդ, յերկնքի արեւը պահապան աչք լինի գլխիդ, չորս տարի կապասեմ, առանց դարդ անելու, ամա վոր լսեցի քեզ մի բան ե պատահել, են որը հողը կմտնեմ:

Յես ասեցի. — Կգնամ, չորս տարի կմնամ, թեկուդ դժոխք ել տանեն, կդիմանամ, կկանգնեմ ես անահուն կարկուտի տակ անվախ ու քու սերը իմ գլխին յերկնքի աղեղնակ կլինի. յես են որը կտխրեմ ու կմեռնեմ, յերբ իմանամ, վոր քո սերը պակասել ե...

Ել ինչ խոսեցինք, չիմացա. շուտ դարթնեցինք. պաշարս ու շորերս կապեցին, յես ճամփա ընկա: Վերջին արտասուներս մաքալիս թշերի վրա քցեցի. նրանից հետո ել վոչ լաց եմ յեղել, վոչ տխրել, վոր չլինի թե Նախշունս իմանա, ինքն ել տխրի:

Յեկա ծառայության. ինչպես ամենքդ ել տեսաք, ուրախ եյի ու անդարդ. յերբ միտքս գնում եր մեր տուն,

յես նստած տեղիցս թռչում, վազվզում եյի, հանաքներ եյի անում, վոր չլինի թե տխրեմ ու մտածմունքի մեջ ընկնեմ... Ութը տարի ել վոր լինեք, յես որերս եդպես կանցկացնեյի: Բայց քսան որ ել չեք անցել, վոր ահա ես սե լուրն իմացա. ուղեցի թե առնեմ, թռչեմ գեղը, թե չկար, ուղեցի փախչեմ ու հասնեմ՝ վախեցա թե կբռնեն, կքշեն... Ես հնարը մտածեցի. Հույս ունեյի, վոր շուտով կազատեն, չեյի իմանում թե եսքան կուշանամ. ամեն որ մտածում եյի թե յերկու-յերեք որից հետո կազատեն, թե չե, վաղուց փախած կլինեյի:

Գեղին խորը շնչեց, մի վայրենի փնչոց արձակեց ու արտասուքից խեղդված աչքերը փակած մի տրորած թուղթ շարտեց ինձ: Ապա աչքերը բացեց և խղճալի հայացքով ասաց:

— Ա՛ռ, կարգա՛ պ. Ակոսով, և դ՛ու յեղիր եստեղի իմ դատավորը, իսկ ենտեղ, գեղում, յես իմ դատաստանը կանեմ:

Յես ծնկանս վրա թուղթը հարթելով կարդացի՝ անվարժ ձեռքով, կիսատ բռնելով և միտքը հաղիվ հասկացնող այս նամակը.

«Իմ անգին, իմ պահապան հրեշտակ ամուսին.

Յեթե մեղանից հարցանեք, վողջ ենք և անդարդ, կցանկանաք պետական աստվածանից, վոր քեզ ել անդարդ ու սաղ սալամաթ պահի եդ ոտար աշխարհքումը:

Յայտ լիցի քեզ, վոր ամոթը դեն ենք դրել, ել ամաչելու ժամանակը գնացել ե. շուտ արա արի. ինչպես ել լինի, արի. յես ել չեմ դիմանում, ինձ սարիքը կգցեմ ու կապանեմ, թե վոր չգաս: Հորյեղբորդ տղեն, Սեփոն ել ինձ հանգիստ չի տալիս. արուռն ու ամո-

թը մոռացել, ինձ ուղղում ա քեզնից հանի, են շան տղա Սեդրակի ճանգը գցի: Են որը գիշերով Սեդրակի հետ հարբած յեկան մեր տուն, յես տանից փախա գնացի հորանցս...

Տներս քանդվեց, նամուսն ել ձեռներիցս գնում ա... Արի հասի քո ամոթին ու քո նամուսին. յես ես կրակին ել չեմ դիմանա...»: Հետեյալ տողերը անկարելի յեղավ կարգալ. տակը գրված եր՝ «Քո կողակից»:

Յես կարգացի ու ձեռքերս թուլացած, գլուխս կախ գցեցի: Հիշեցի Ղարաքիլիսան ու վազոնի տեսարանը, մտաբերեցի Քեռու մի քանի որվա կյանքը դորանոցում ու չկարողացա ինձ հաշիվ տալ թե այն ժամանակ ինչ եյի մտածում, այժմ ինչ...

Մտքերից սթափվելով հարցրի.

— Սեդրակն ո՞վ ե. հորեղբորդ տղան ի՞նչ գործ ունի Սեդրակի հետ:

— Սեդրակը... — ասաց Քեռին գարշանք արտահայտող ձայնով և ներքին ծնոտը ջղայնորեն ցնցելով, — Սեդրակը մեր գեղի ասլանն ե. մեր մահալի գեղերի գամբու Ավետի թուլեն: Հերը սաղ գեղերի հարստութունը տունը լցրեց. պրիստավի թասընկերը դարձավ, տղեն — Սեդրակին սաղաթութունից աղատեց, գցեց գեղացիների ջանը: Սեդրակը դուքան բաց արավ ու սաղ գեղը ձեռն առավ: Քանի տարի քաղաք գնալ-գալով փիս ցավ առավ, հիվանդացավ: Ուզեց ամուսնանա, աչքը դրեց Նախշունին, բայց Նախշունի հերը աղջկան չտվեց «քաղաքի լոթուն», ինձ պսակեց: Սեդրակ աղեն ինձ դուռով սաղաթ դրկել տվեց, հորեղբորս տղա Սեփոյին ճանկը գցեց, վոր նա ձեռքով նպատակին հասնի: Սեփոյենք Ավետի տղին պարտք ունեյին: Սե-

փոն իմ գալուց հետո մեր տունը կառավարում եր. պարտքը շուռ տվեց մեր տան վրա, յեղները ծախեց, մեծ մասը իր գրպանը դրեց, դարձավ Սեդրակի աչքի լուսը ու նրա համփսոնը: Նախշունը նամակի մեջ չի գրել, բայց յես մեր գեղից յեկողներից իմացա, վոր անխիղճ Սեդրակը Նախշունի հորը ծեծել և տվել, վ'րջն ել բանտ և ուղարկել, վորովհետև անհրա մի որ հարբած Սեդրակին լավ խայտառակել եր գեղի մեջ... Վնչինչ, չեն մարսի: Քանի Քեռին սաղ ե, չի թողի վոր մարսեն:

Նա արագությամբ շունչ քաշեց, ապա վայրենի ծիծաղ արձակեց իր լայն բացված բերանից: Նա խեց ինձնից թուղթը, տրորեց բուռնցքների մեջ, պատառ-պատառ արավ, և անկողնից ցած թռչելով, սկսեց վազ-վզել սենյակի մեջ ու հրհռալ:

— Ա', տես, պ. Ակոպով, վոտներս բոլորովին առողջ են ու գոմեշի ուժ ունին. տես ինչպես վազում եմ. յես ել առողջ եմ, ու վոչ մի հիվանդութուն չունիմ. կըգնամ, վաղը կ'գնամ — հրամանն արդեն դուրս ե յեկել: Նախշունիս գրել եմ, վոր համբերի մինչև իմ գնալը. կգնամ, դշի թևով կհասնեմ Նախշունիս ու... Այ, տես, սրանք կտանեմ հետս... Նա փաթթած շորերի միջից հանեց հրացանի հինգ հատ փամփուռ:

— Կտանեմ, ճիշտ ե, լավ չեմ սովորել թվանք գցելը, բայց հինգից մեկը անպատճառ կդիպչի Սեփոյի սրտին, մյուսը Սեդրակի պուճուճակից (ծոծրակից) դուրս կգա: Թե վոր վոչ մեկը չդիպավ, են վախտը, այ, եսպես, արծվի նման, պատառ-պատառ կանեմ, յերկուսի ել լեշերը շներին կգցեմ...

Ասաց ու կատաղի վոստյունով թռավ մահճակալին և վերմակը գնդելով, սկսեց քրքրել ճանկերով ու

ատամներով: Բայց ատամները վերմակի մեջ մեխած, փոս ընկած աչքերը արյունով լցված, յերբ նա ինձ նայեց, յես կարծեցի թե վազը ե պատրաստվում վրաս ցատկելու, և դողացի ամբողջ մարմնով...

Հանկարծ խմբական յերգի ձայնը լսվեց: Յես ականջս պահեցի դեպի պատուհանը. գինիորենքը վարժությունից վերադառնում էին:

Քեռին ցնցվեց, ընկավ մահճակալին՝ մեջքի վրա, և վոտները կծկելով վերմակը քաշեց դիտին:

Յես դուրս յելա վաշտին դիմավորելու:

Հետևյալ ուրը Քեռուն սայլակով տարան յերկաթուղու կայարան ճանապարհ գցելու դեպի հայրենիք...

1913.

ՆԱՄԱԿ

(Ջինվորի հիշատակարանից)

I

Մեր բաժանմունքի ավագը, յեֆրեյտոր Չվերեր, այդ ուրը տարորինակ տրամադրություն ունեւ: Նրա փայլուն, կարծես ճրագուքսած յերեսին մի մեղմ ժպիտ եր յերևում, բայց այդ ժպիտն այնքան մեղմադձուտ եր ու բռնադրոսիկ, վոր կարծես սրտում թափնված մի գաղտնի վշտից եր ըղխում:

Նա առհասարակ սիրում եր ժպտալ, նույնիսկ իր ստորադրյալների վրա բարկացած ժամանակ, բայց այդ ժպիտներն իրենց մեջ ունեյին մի մեծամիտ արհամարհանք: Նույնիսկ ինձ հետ խոսելիս նա չեր կարողանում թափանցել իր ժպտի մեջ այդ արհամարհկոտ գիծը: Նա ինձ առհասարակ նկատողություններ չեր անում և աշխատում եր նույնիսկ քաղաքավարի լինել հետո, բայց այդ ժպիտը յես միշտ տեսնում էյի նրա յերեսին, յերբ զբաղմունքից ազատ ժամերին խնդրում էյի թույլտվություն քաղաք գնալու: Դալիս կանգնում էյի նրա առաջ, ձեռքս դնում ճակատիս և խնդրում:

— Պարոն յեֆրեյտոր, իրավունք տվեք քաղաք գնամ:

Իսկ նա, սկզբում իբր թե գլխի չընկնելով, ասում եր.

— Ի՞նչ եք ցանկանում...

Յեմ ավա աչքի տակով փոտից մինչև գլուխ ինձ չափելով, այդ անդուրեկան ժպիտը դեմքին, շարունակում եր.

— Քաղաք... ինչի՞ համար եք գնում... Գործ ունե՞ք... տեսե՛ք, այնպես արեք, վոր նկատողություն չստանաք. կան շատերը ձեր նորեկներից, վորոնք բերանները քաց, այս կողմ, այն կողմ նայելով, անցնում են, կարծես բերանով ագռավ են վորսում, ու չեն նկատում սպաներին. այդ անխիղճները մինչև անգամ չգիտեն թե ում ճակատ (во фронт) պիտի կանգնեն, ում հասարակ պատիվ տան: Զինվորական կանոնադիրքը պահանջում է՝ ճիշտպես մեծավորին, նույնպես և ավագին պատվել՝ թե ծառայությունը կատարելիս և թե ծառայությունից դուրս, ազատ ժամերին. նկատողություն ստացողը պարտավոր է գալ և իսկույն հայտնել այդ մասին իր ավագին: — Դե գնացե՛ք, բայց զգուշ կացե՛ք....

Այս նրա ամենորյա քարոզն էր, վոր յես հարյուրավոր անգամներ լսել եմ, և արհամարհական, բարձրամիտ ժպիտը միշտ անբաժան այս խոսքերից, նրա յերեսին տեսել եմ:

Իս'ի այսորվա ժպիտը ամենևին նման չեր դրան: Բացի այդ ժպտից, նրա մեջ մի տեսակ դանդաղկոտություն էր նկատվում, վոր չեր սաղում իր մեծափառությանը: Այդ փոփոխությունը նրա վրա նկատեցի յես դեռ առավոտյան այցի (смотр) ժամանակ: Նա ելի նկատողություններ անում եր. ինչպես միշտ, բայց ասելիքը կարճ եր կարում: Վոտներն ու ձեռները նայելիս, հագուստները դիտելիս նա ձանձրույթի նշաններ եր ցույց տալիս և աչքի տակով նայում եր մյուս բաժանմունքների շարքերին, վորոնք նույնպես կանգնած եյին այցի համար, և կարծես սպասում եր, թե յ՞՞րը նրանք կվերջացնեն զննությունը, վոր ինքն ել ազատվի:

Այդ որը պատժի արժանացավ հաստիկ Պիխունը, վորի յեղունգները կեղտոտ եյին. բայց Զվերևը նրան հրամայեց յերկու ձեռքերը բարձրացնել ուղղահայաց ձևով և կանգնել միայն, առանց մարմինը իջեցնելու և բարձրացնելու. իսկ ինքը առանց նրան ծաղրելու և հայհոյելու, անցավ մյուսներին նայելու: Մի քիչ հետո շարքի ներքեց նայեց Պիխունին և ասաց տխուր ձայնով.

— Զեռքերդ իջեցրո՛ւ, կեղտոտ, անխիղճ...

Տրամադրությունը մի քիչ լավացավ բանավոր պարավունքի ժամանակ: Յերբ սովորական մարմնամարզությունը վերջացրինք, նա հրամայեց մտնել զորանոց և պատրաստվել զբաղմունքի: Մենք վոտնամաններիս բարակ փուշին սրբեցինք ու շարժվեցինք նաոի (թախտի) յերկարությամբ, վոտներս կախ գցելով: Նա քաշեց տախտակե աթոռը, աջ վոտը նրա վրա դրեց և արմունկը ծնկանը հենած ու թաթը ծնոտին՝ ասաց.

— Տեսնե՛ք, ի՞նչպես գիտե՞ք ձեր պարտականությունները: Ապա, դու, Մարչենկո, ասա տեսնե՛մ՝ ո՞վ է մեր զորքերի գլխավոր հրամանատարը:

Վոտի թռավ չեչոտ, լայնադեմ, աջ բեխի կեսը ծաղկից տարած՝ Մարչենկոն և բարձր ձայնով ասաց.

— Նորին պայծառափայլություն գեներալ-ադյուտանդ իշխան Գալիցինը, պարոն յեֆրեյտոր:

— Պողոսով, ո՞վ է մեր բրիգադայի հրամանատարը: Զեռքերը ծնկներին խփելով, ցցվեց Թիֆլիսեցի կարմրաթուշ Պողոսովը, վոր հայերից ամենաաչքաբացն էր և աչքերը կկոցելով գոռաց, հանգին չեչտերով.

— Մեր բրիգադայի հրամանատարը նորին գերագանցություն գեներալ-մայոր Իվանովն է, պարոն յեֆրեյտոր:

— Այդպես չպետք է ասել, — ուղղեց ուսուցիչը նստելով, — հարկավոր չէ կրկնել «մեր բրիգադայի հրամանատարը» բառերը:

— Դու, Վանդուս, ասա, ո՞վ է մեր գնդի հրամանատարը:

— Նորին բարձր ազնվություն գնդապետ Վոլկովը, պարոն յեֆրեյտոր, լուրջ ու չափված տոնով պատասխանեց լեհացի Վարմուսը:

— Լավ: Ապա Ֆեոդորով, ասա ինձ. յեթե ճանապարհին պատահի մեր գնդապետը և ինքը հարցնի քեզ՝ թե ո՞վ է ձեր գնդապետը, դու ի՞նչ կպատասխանես:

— Յես կասեմ՝ «հրամանքդ եք, ձերդ բարձր ազնվություն», պարոն յեֆրեյտոր, պատասխանեց ինքնագոհ ժպտով Ֆեոդորովը:

— Լավ, Ավդալով, դու ասա, ո՞վ է մեր թագավորը:

— Հրամանքդ եք, պարոն յեֆրեյտոր, — շտապով վրա բերեց չրալից աչքերով Ավդալովը, բառերը քթի մեջ գցելով:

Բոլորը փոթկացրին, թեև անկարելի յեր ծիծաղել զբաղմունքի ժամանակ: Յես դարձաքա, վոր Չվերեւ մի քանիսի «դուռնը չջարդեց» այդ ծիծաղի համար. ընդհակառակը, ինքն ել ժպտաց և ապա դառնալով Ավդալովին, ասաց.

— Անխելք յեդ, միթե այդ ել չգիտես. ինձ թագավոր ես դարձնում, հա... ահա քեզ մի մեղալ դրա համար — Յեվ նրա խոնավ քթից բռնաց քաշեց, ու տարավ բերեց: Ավդալովը բան չհասկացավ, իհարկե, նրա ասածներից և միայն աչքերը սարսափից լսից, գլուխը քթի հետևից առաջ տանելով դեպի յեֆրեյտորը. ու

աչքերը բաց անելով ապշեց, վոր յեֆրեյտորը այսոր վոչ հայհոյեց և վոչ ել խփեց:

— Լավ, Ավդալով, ասա տեսեմ, պահապան զինվորը ի՞նչ պարտականություն ունի, պոստին կանգնած ժամանակ:

Ավդալովը, վոր ուսերեն հազիվ եր սկսել հասկանալ, գլխի ընկավ «պահապան» և «պոստ» բառերից ու վրա բերեց.

— Չասովոյի նա պոստ՝ նե կուրի, նե պիտ, և ե կուշատ, գասպադին յեֆրեյտոր:

— Ասրես, Ավդալով:

Ավդալովը փքվեց ու նստեց:

— Եհ, — ասաց յեֆրեյտորը կեղծ դժգոհությամբ ու ժպտալով. — հապա քեզ վոր գովում են, ասում «պարես», ի՞նչ պիտի պատասխանես:

Ավդալովը կանգնեց վեհափառ լուռությամբ:

— Դու ասա, Չեկմարյով:

— Рад стараться, господин ефрейтор, — պատասխանեց Չեկմարյովը:

— Նու, Ավդալով, կրկնիր:

— Բաս-տրաս, գասպադին յեֆրեյտոր, մրմռաց Ավդալովը և կրկին դարձաքավ, վոր ծնոտը ազատ մնաց ուսուցչի բռունցքից:

— Ի՞նչպես բարի յեր այսոր մեր ուսուցիչը, — ասաց Պիխունը ինձ պարապմունքից հետո. Պիխունը, վոր որական առնվազն մի հարված ու յերեք հայհոյանք եր վաստակում. — և մարդ ել ինչ լավ տրամադրություն և ունենում պարապելու, յերբ վրադ չեն բղավում ու չեն ծեծում:

Յեֆրեյտորի փոփոխութեան դադարները կամաց-կամաց սկսեցի հասկանալ որվա ընթացքում, թեև բոլորովին պարզվեց ճաշից հետո միայն, յերբ զբաղմունքները վերջացրած, ամեն մեկը քաշվել եր իր գործին:

Յեֆրեյտորն ինքը փոխվել եր ու փոխվել, բայց փոխվել էյին նաև ֆելդֆերելը, վզվոդի ավագները և մյուս յեֆրեյտորները. սրանց փոփոխութունը հատկապես Զվերեի վերաբերմամբ եր: Ֆելդֆերելը դիվանատուն վազելիս, կամ դուրս յելնելիս, յերբ պատահում եր Զվերեին, աչքերը մանրացնելով ժպտում եր ու սուսերը սրունքին շխկացնելով սրանում: Ունտեր-ոֆիցեր Մահուրինը իր հաստ և կարճ մատներով Զվերեի ձեռքը բռնած՝ ինչ վոր պատմում եր ու ծիծաղում: Իսկ չորրորդ վզվոդի ունտեր-ոֆիցեր «լիլիպուտ» Չայկինը աչքը ձուռնում եր նրան պատահելիս, ծիծաղում և մի քանի անգամ ել ձեռը վերև պարզելով, թեթև հարվածեց նրա թիակին: Սրանց այդ հանդիպումների ժամանակ յիս մի քանի անգամ լսեցի «մագարիչ» բառը:

Որը շարաթ եր: Ծաշից հետո մենք զբաղմունք չունեյինք, դուրսն ել սաստիկ անձրև եր ու փողոցները ցեխ, ուստի յեկեղեցի ել չտարան:

Յեա մի անկյունում նստած կարդում էյի, յերբ մեկը առաջ կանգնեց ու ձեռը դրեց ուսիս:

Յեա մատս տողին դրած, գլուխս բարձրացրի: Առջևս կանգնած եր Զվերեը իր այդ որվա տարրերնակ ժպտով:

— Պարոն Ալոպով, դնանք դիվանատուն մի քիչ ժամանակ անցկացնելու: (Նա ինձ զբաղմունքից դուրս

միշտ «պարոն» եր ասում, իսկ զբաղմունքի ժամանակ ուղղակի ազգանունս եր տալիս):

Ել «չե» չասացի, վորովհետև ինձ համար նրա փոփոխութունը լուրջ հետաքրքրութեան առարկա եր դարձել:

Հասարակ տախտակե սեղանի վրա դրված էյին մի մեծ սև սոմի, փռան սպիտակ հաց, պանիր, մի մեծ կտոր յերշիկ և մի հաստ շերտ սպիտակ խոզի ճարպ: Յերկու հատ դինու և մի քանի հատ ել թեյի կեղտակալած բաժակները շարված էյին ողիյով լի շշի կողքին, իսկ սեղանի մոտ, հատակին դրված եր մի շտոֆ լիքը գինի:

Ֆելդֆերելը, վոր դրասեղանի մոտ նստած գրում եր, շուռ յեկավ և ասաց.

— Ահ, յեկա՞ք... դե նստեք, նստեք, շնորհավորենք Զվերեին նոր ժառանգի համար:

Գաղտնիքը միանգամից պարզվեց ինձ համար. բայց ելի տարրերնակ թվաց Զվերեի բռնադրոսիկ ժպտը:

Մենք շարվեցինք սեղանի շուրջը: Ինձ համար այդպիսի ժամանցները հաճելի էյին նրանով, վոր այդ ժամերին վերանում եր մեր միջից այն պաշտոնական հարաբերութունը, վոր թե ազատ ժամանակները և թե մանավանդ զբաղմունքի ժամերին այնպես խստութեամբ եր գործադրվում:

Ֆելդֆերելի թուխ դեմքը նեղ ու կայծոտ աչքերով, վոր ուղղակի սարսափ եր տարածում ամբողջ վաշտի վրա, սկսած վզվոդի ալագ ունտեր-ոֆիցերներից մինչև վերջին նորեկ զինվորը, այդ բոլորին լիքն եր մեղմութեամբ ու սովորական մարդկային ժպտով: Նրա հայացքը վորից քաշվում էյին նույնիսկ մեր վաշտի

սպաները, այս ըոսկեյիս ծակող ու լըջացնող տեսք չունենր:

Մահուրինը, վորի միայն ձայնից դողում էին մեր վզվողի զինվորները, յերբ նա վորոտագին հրաման եր արձակում իր վզվողի հետ պարապելիս, այժմ հաճոյախոս կատակաբան ե դարձել:

Իսկ Զվերեը, իր անմոռանալի ուսուցիչ Զվերեը, իր անհամ-սպանիչ կատակները մոռացած, արհեստական լըջությունը թողած, ուղղակի փայլում ե, կարծես առջև մոմ վառած յուզաների պատկեր լինի:

Նա նստեց իմ դիմաց. շարվեցին ե մյուսները: Զվերեը բխբխըր վորորեց, վորորեց, մինչև վոր նրանց յերկար ծայրերից ողակներ շինեց այտերի վրա: Ասլա ողու շիշը վերցրեց, բերանի դմուռը փշրեց դանակի կոթով, ու շշի բերանը դեպի հատակը բռնած, ափով ամուր խփեց վորոքին: Խցանը դուրս թռավ, ե նա վորոքի յեղնելով, սեղանի վրա կռացած բաժակները լցրեց:

— Վերցրեք, Վալերիան Անտոնովիչ, դարձավ նա ֆելդֆեբելին:

Մյուսներն ել հետևեցին ֆելդֆեբելին ե բաժակները վերցրած պահեցին ձեռներին ու նայեցին Զվերեի փայլուն յերեսին:

— Նու խմենք. Զվերե, կենացդ, շնորհավորում եմ ժառանգիդ աշխարհ գալը:

— Բարի ժառանգ լինի, — ձայնակցեցին մյուսները ե շուռ տվին բաժակները:

Բայց ինձ սաստիկ դարմացնում եր Զվերեի անփույթ ու անաշխույժ վերաբերմունքը:

Մի քանի բաժակներ իրար յետևից դատարկվեցին թեթե բարեմաղթություններով:

Քանի յերրորդ անգամն եր արդեն, վոր յես այդ մարդկանց «քեֆը» տեսնում էյի: Այդ քեֆերը մի մեծ տարբերություն ունեյին մեր կովկասյան քեֆերից: Մեր քեֆերի ժամանակ յերդն ու աղմուկը, նվագն ու բլրլոցը առաստաղն են վերցնում գլխիդ վրայից: Իսկ այստեղ վոչ կովկասյան աշխույժ յերգը կա, վոչ խառնաշփոթ աղմուկը: Մարդիկ խոսում ու խմում են հանդարտ, ե յեթե կողմնակի դիտող լինի, նրան կթվա թե մի մեղմ, հանդարտահոս գետ ե անցնում առջևովը, թեև յերբեմն այդ գետն ել հանկարծ հանդիպում ե ժայռերի ու ցասկոտ գոյգունով հարվածում նրանց: Միայն այստեղ ամեն բաժակից հետո կլսես սուր հայհոյական խոսքեր նույնիսկ կենացներում կցված: Վերջում այդ հայհոյանքներն այնքան բաղմանում են, վոր շատ անգամ նույնիսկ կովի յին փոխվում:

— Այս քանիսը յեղավ, Զվերե, — հարցրեց Մահուրինը:

— Սա յերկրորդն ե. առաջինը աղջիկ եր, իսկ սա տղա: Յերկուսին ել չեմ տեսել: Յերբ յեկա ծառայության կատյուղն արդեն յերեսով եր. յերդումը նոր էյի տվել, վոր նամակ ստացա, թե աղատվել ե Մայրը նամակ եր գրել. ասում ե՝ «Այնքան սիրուն ե ու քեզ նման, վոր կարծես քո պատկերն ե փոքրացրած»: Վերա ե անունը — Վերոչկա հոգուն մատաղ. վերցրեք խմեք իմ սիրունիկ Վերոչկի կենացը:

Նա մի ումպով դատարկեց ողու բաժակը. մյուսները հետևեցին նրան:

Ողու շիշը դատարկվեց ե գինին յեկավ ասպարեզ:

— Կովկասցիները գիտեն իրենց բերանի լաղաթը, ասաց ֆելդֆեբելը. — խորովածն ուտում են ու կարմիր

գինին անուշ անուամ... Թեև մեր Սմիլնովիկին բան չի հասնի:

— Սատկած Սերգոն գրա համար և շարունակ գինու շիշ շինելի գրպանը գրած գորանոց գալիս:— Վրա բերեց Չայկինը:

Գլուխներս արդեն պտտվում էին:

Ձվերի աչքերը լայնացել ու պսպղում էին կարմիր, տարորինակ փայլով: Նա ամենից շատ էր խմում: Հանկարծ դարձավ Մահուրինին, ճակատին մեխած բուռնցքը պսպղուն մազերի վրայով սահեցրեց մինչև ծոծրակը, և գլուխն իջեցրած մինչև արմուկը, թշերն ուռցրած, ատամների արանքից մի փնչոց արձակեց ու ասաց:

— Արկադի Կալենտինովիչ, դուք լինելիք իմ տեղը, ինչպես կվարվելիք:

Մահուրինը ձվածկ յեղունգները խաղացրեց սեղանի վրա, աչքերը մանրացրեց և նենգ ժպիտով պատասխանեց:

— Գնացած բանի յետևից չեն ընկնի, Ձվեր... Մեր նախկին ստարոստի կինն էլ յերեք յերեխա բերեց, յերբ մարդն աքսորի մեջ էր:

Ձվերը նայեց ինձ գլուխը թեքած, և ջրալի ժպիտով ասաց:

— Յերևակայում եք, պարոն Ակուպով, չորս տարի յե, բացակա եմ տնից, կնոջս յերեսը չեմ տեսել և հանկարծ յերեկ նամակ եմ ստանում, թե տղա յե բերել... Ա՛յ բուսուրմանի աղջիկ, տեսնես ո՞ւմ հետ և ժամանակ անցկացրել: Դալուս ուր փաթաթվեց ինձ, լաց յեղավ և ասաց «Նիկողայ Կասիլեիչ, տես ինձ չմոռանաս, հա՛, յես ել քեզ չեմ դավաճանի. նամակ շուտ-շուտ գրիր...»: Ասեմք յես ել եմ մեղավոր, չորս տարվա մեջ խեղճին

ընդամենը 8 ուրբալի փող եմ ուղարկել: Ավել ել չեյի կարող ուղարկել. ամսական մի քանի կոպեկ գինվորի ոռճկով և ավելորդ կոշիկներ ու հաց ծախելով լճի փող կարելի յե յետ գցել, վոր կնոջը ել ուղարկես. բայց ինչպես յերևում է, անխիղճը դավաճանել է ինձ:

Ֆելդֆեբելը ծիծաղելով ասաց. — Իսկ դուք գիտե՞ք տերտերի ու տիրուհու պատմությունը: Այդ պատահեց մեր վոլոստում սբանից յերկու տարի առաջ: Ահա թե ինչ.

— Ուրյադնիկ Ստեպանովի կինը շատ գեղեցիկ էր ու վոլոստում ասելիք. տերտերն էլ՝ աչքից գող: Մի քանի անգամ յեկեղեցում քարոզ ասելիս աչքի տակով լավ տնտղում է: Այդ որերն էլ, — ասում են, — կաշաղակի նման նրա լեզուն բացվել էր. ամեն մի դատարկ բանի համար շուտ էր գալիս դեպի ժողովուրդը և խրատներ կարդում: Մարինան էլ — ուրյադնիկի կինը, հենց մի գլուխ միկնույն տեղում, նրա աչքի առաջ ցցված, ձեռքով իր կուրծքն էր հարդարում:

Մի անձրևոտ որ էլ Մարինան փողոցից անցնելիս տեսնում է տերտերին ու խրվում ցեխի մեջ և աղաղակում է. «ոգնեցեք, քրիստոնյաներ, ոգնեցեք. խըրվեցի, խեղդվեցի...»: Տերտերը ֆարաջան հավաքած վազում է ու նրա թևիցը բռնած ցեխի լճից դուրս քաշում: Մինչև ցեխից ազատվելը բալակա՛ն ժամանակ է անցնում, և նրանց մեջ խոսակցություն է տեղի ունենում, ժամադիր են լինում: Նույն յերեկոյան ուրյադնիկ Ստեպանովը ծառայության գործով տանից հեռանում է և տերտերը ծածուկ գալիս և նրա տունը «որհնելու»: Դիշերը քնում է այնտեղ ու քնած մնում:

— Ա՛յ դու խորամանկ, աչքածակ, տեսնում ես, — հրհռաց լիլիպուտ Չայկինը:

— Դեռ սպասեցեք, այդ չի մաղալուն, ընդհատեց նրա քրքիջը Ֆելդֆեբելը. — ինչպես ե պատահում, ուրյադնիկը փամփուռները մոռացած ե լինում տանը ե կես գիշերին վերադառնում ե տուն: Հանկարծ տերտերն ու Մարինան լսում են դռան թխթխկոցը. Մարինան շփոթված վեր ե կենում ու, առանց իրան հաշիվ տալու, դուռը բաց ե անում: Մինչև ուրյադնիկի ներս մտնելը, տերտերը սաբսափահար դուրս ե փախչում, բայց չի կարողանում շորերը հագնել ու շապկանց վազում ե դեպի իրենց տուն:

— Ա՛յ քեզ բան, — փոթկացրին բոլորը միասին ե սեղանը կենդանացավ բաժակների չըխընկոցով:

— Դեռ սպասեցեք, ե... իսկական մաղալուն հետո ե գալու, — ասաց վոգեկորված Ֆելդֆեբելը ե գինու բաժակը դատարկելով շարունակեց.

— Տերտերը իրենց տանից գնալիս բանալին հետը վերցրած ե լինում, վորով հույս ունեք, թե դուռը դրսից կբանա ե տիրուհուց ծածուկ ներս կմտնի: Բայց սատանական բան ե, ելի. ուրյադնիկի տանից փախչելիս, վարտիկը թողնում ե այնտեղ. իսկ բանալին վարտիկի գրպանումն ե: Տերտերը գալիս կանգնում ե դռանը ու չի համարձակվում դուռը թակել. ե այդպես տկլոր պազում ե խոտի դեզի տակ ու դողում մինչև լույս: Տիրուհին զարթնում ե, տեսնում ամուսինը չկա, գլխի յի ընկնում թե բանն ինչ ե. դուրս ե գալիս տանից, դուռը կոպւում ե ու վազում ստորոտի մոտ, դանգատվում: Տիրուհու ձայնի վրա ամբողջ գյուղը հավաքվում ե, ե գաղտնիքը բացվում ե, Բանն այն ե՝ ուրյադնիկը իր կնկա վրա ե գանգատ տալիս, տիրուհին՝ իր մարդու. ե յերկուսը միասին՝

ձանապարհ են ընկնում սայլակով, գնում են 200 վերստ, բողոքում են առաջնորդին ե դատաստան պահանջում:

— Բա ասում եք, կնկան հոգի կա... — գոչեց Մահուրինը. — կնիկը հոգի ունենար, Ադամին դրախտից արտաքսել կտամ:

— Հիմա, առաջնորդն ի՞նչ ե անում, — ընդհատելով Մահուրինի խոսքը, դիմեց Ֆելդֆեբելին Զայկինը աչքերը լայն բացած:

— Առաջնորդը... առաջնորդն ի՞նչ պիտի անել: Բարկանում ե սաստիկ տեր հոր վրա, վոր նա այդպիսի խամ բան ե բռնել, հոգևորականության պատիվը գետնովը տվել: Սպառնացել ե իր ծխից զրկել ե Անդրկովկաս կամ Թուրքեստան ուղարկել աղիատների (ասիացիների) շրջանում պաշտոնավարելու:

Տերտերը հինգ հատ Յեկատերինա (հարյուր ուրբխանոց) տալով սրբազանին հաղիվ ե գլուխն ազատում ու տուն դառնալով ուրյադնիկին փոխել ե տալիս իրենց շրջանից: Ասենք սրա բանն ել լայ ե գնում, վորովհետև նրան ուղարկում են Յերևանի կողմերը պրիստավի պաշտոնով:

Յես ուշագիր հայացքով հետևում եյի Զվերևի ամեն շարժումներին ու խոսակցությանը, նրա գաղտնիքն իմանալու վայրկյանից սկսած: Ինձ սաստիկ հետաքրքրում եր, թե այդպիսի մի լուրի հանդեպ նա ի՞նչ ե անելու: Հարավային բորբ յերկնքի տակ աճած ուղեղումս գալիս խառնվում ու բաղկվում եյին իրար այլանդակ պատկերներ. ե յես ուսուցչիս հետ մտքով սլանում եյի նրա հեռավոր հայրենիքը, նրա տանը տեսնելու ահավոր արկածներ. ու ահա կաղում եյի կարծես դրանց նախաբանը ուսուցչիս առկայծող աչքերում...

Յեֆրեյտոր Զվերեը ատամների արանքից մի խուլ մոնչոց արձակեց, աջ բեխի ծայրը բերանն առավ, բայց իսկույն հանեց և նորից, վոլորած, թշին կպցնելով մոնչաց.

— Բայց հետաքրքիր ե, վո՞ր բուսուրմանի հետ ե հոգին կորցրել Կատյուշ, ե...:

Սակայն նա իսկույն մեղմացավ, նախկին ջրալի ժպիտը խաղացրեց յերեսին և ասաց ծորացնելով.

— Բայց գլխավորն այն ե, վոր նամակ ել ե գրել, աչքալույս ել ե տվել: Նամակն ել ճիշտ են նամակի նման ե, վոր առաջին անգամ գրել եր. «Իմ հույս, — ասում ե, — ունքերն իսկ քո ունքերի նման են»...: Ա՛յ դու անխիղճ Կատյուշ, չհամբերեցիր, ելի. խիղճդ դեն դրիր...:

Յեվ նա կարծես նորից ուղում եր բորբոքվել, բայց հանկարծ բաժակները լցրեց, թեյի մեծ բաժակը առավ ձեռքը, խոպոտ ու ընկճված մոնչալով ասաց.

— Խմենք, տղերք, հերն ել անիծած...: — Յեվ դատարկեց միանգամից ահագին բաժակը:

— Ժառանգիդ կենացը, Զվերե, — ասացին մյուսները անկեղծ ծիծաղով ու սկսեցին նրա հետ տաք-տաք համբուրվել...:

Ու նա ժպտում եր մեղմ, և նոր վառված լամպի առաջ նրա յերեսը ավելի եր փայլում...:

Յերկուշաբթի առավոտյան, յերբ նստեցինք բանավոր զբաղմունքի, յես նկատեցի, վոր յեֆրեյտորի յերեսից անհետացել եր մեկամաղձոտ ժպիտը: Իսկ յերբ նա կանոնադրի կազմը Կորսունի գնչին խփելով, յեսանդուն կրկնել եր տալիս նոր հոգվածի բառերը, յես տեսա նրա մեջ իր նախկին մեծափառությունը և մի բան ել ավելի...:

Յես, վոր արդեն գիտեյի Քեզու պատմությունը, զարմացած եյի մնացել Զվերեի այս անտարբերության վրա: Արդյոք խառնվածքների՞ տարբերություն եր, արդյոք հարավի ու հյուսիսի արևների մեջ եր այս տարբերությունը, թե վարքերի ու կենցաղի վրա ունեցած հայացքների: Արդյոք Զվերեը գո՞ւրկ եր այն բուռն կրքերից, վորոնք հուզվում ու գալարվում եյին Քեզու ներսում. թե գուցե նա ծայրահեղ «ազատամիտ» եր կենցաղի ու սիրո վերաբերմամբ: Քեռի ու Զվերե... յերկար ժամանակ այս յերկուսը չեյին հեռանում իմ մտքից, յերբ մի որ, պատահորեն իմացա պատմությանս շարունակությունը:

III

Տարիներ անցնելուց հետո, յես մի որ եքսկուրսիայից վերադառնալով, Զուլֆա գնացող գնացքից իջա Ուլուխանլու և սպասում եյի Յերևանի գնացքին: Պատֆորմի վրա անց ու դարձ անելիս հանկարծ նկատեցի մի ծանոթ դեմք, վոր գալիս եր իմ հանդեպ: Յերկաթուղային ծառայողի համազգեստով, նիհար, մանր դիմագծերով մի կարճահասակ մարդ եր, մի հաստ մատյան կուռն տակին: Դեմքը թեև ինձ ծանոթ թվաց, բայց յես նրան չճանաչեցի: Ինձ հանդիպելով, նա զարմացած կանգ առավ ուղիղ դեմս, ճանապարհս փակելով, ու բացականչեց.

— Ա՛, պարոն Ակոպով. վո՞ր քամին ե բերել ձեզ այս կողմը. շորերդ փոխել եք, չճանաչեցի:

Ապա ձեռք բռնելով, ամուր թոթվեց ու նայեց ուղիղ աչքերիս: Յես, վոր զարմացել եյի գետնից հանկարծ բուսած այս անճանաչ «ծանոթի» հայտնվելուց, պահ մի

նայեցի նրան անձայն, ապա նրա հավի աչքերից ու յեռանկյունաձև կզակից, իսկույն մտաբերեցի նրա դեմքը, ու հին ծանոթին հանդիպող մարդու սրտաբաց ուրախութեամբ գոչեցի.

— Ո՛ր... պարոն Չայկին. այդ դ՛հը եք: Դուք այս կողմերում լի՛նչ եք շինում. մի՞թե ծառայութեանից հետո չի՞ք վերադարձել տուն:

— Վոչ. քնացի այստեղ, կնոջս ել կանչեցի և այժմ Յերեանում, ապրանքային կայարանում գրապրի պաշտոն եմ կատարում: Յես Կովկասի կլիման սիրեցի. տանն ել ապրուստը դժվարացել եր. մտածեցի, վոր այլ ևս յերկրագործութեան անիլ չեմ կարող, այժմ ծառայում եմ:

— Հասկա հիմա ո՛ւր եք դնում, — հարցրի յես:

— Յերեան պիտի դնամ. այստեղ պաշտոնական գործով եյի յեկել, գործերս վերջացրի, այժմ սպասում եմ գնացքին:

— Լավ ե, ասացի յես, ուրեմն միասին կգնանք:

Ու վերհիշեցի զինվորական կյանքս, գորանոցը. մի տեսակ փափագ դգացի վերակենդանացնել այդ որբը հիշողութեանս մեջ, վորքան ել նրանք դառն լինեյին:

Մոտենալ մտանք բուֆետ: Յերկու շիշ գարեջուր պատվիրեցի, ու մի սեղանի մոտ նստեցինք իրար դիմաց: Միմյանց կյանքի, ընտանեկան կացութեան ու պաշտոնի մասին մի քանի սովորական փոխադարձ հարց ու փորձից հետո մենք անցանք հիշողութեան դարձած որբերին: Մեկ-մեկ հիշեցինք գորանոցի կյանքը, դեպքերը, դեմքերը: Հիշեցինք ֆելդֆերելին, ավագներին, սպաներին, զինվորներից նրանց, վորոնք վորեւ բանով աչքի եյին ընկել:

Այդ ընկերին ահա, նորից պատկերացավ իմ առաջ իմ ուսուցիչ յեֆրեյտոր Զվերեի վեհափառ, զվարճալիութեան չափ վեհափառ դեմքը, պլպլան, յուզած թղթի պես փայլուն դեմքը. ապա նրա ընկճված ժպիտը քեֆի ժամանակ: Ու յես հարցրի:

— Իսկ ինչ յեղավ Զվերե, վերադարձա՞վ հայրենիք, թե նա ել քնաց Կովկասում:

— Զվերե՞ր... — ասաց Չայկինը, բաժակը դատարկելուց հետո շրթունքները ծպպացնելով և ստղծնցով աղը դնելով լեզվի ծայրին. — Այո, Զվերե, անբախտ վերջ ունեցավ:

— Ի՞նչպես, — հարցրի յես լարված հետաքրքրութեամբ, — մեռի՞լ ե:

— Վոչ, ավելի վատթարը, — ասաց նա խոր հառաչելով և մի շիշ ևս գարեջուր պատվիրելով:

— Հիշո՞ւ եք մեր փոքրիկ կոնծաբանութեանը զորանոցի գրասենյակում, վորտեղ մենք խմեցինք Զվերեի ծառանգի կենացը:

— Այսօրվա պես առաջս ե այդ պատկերը և կարծես հենց հիմա լսում եմ Զվերեի խոսքերը:

— Լավ, ուրեմն, վոր հիշում եք: Հենց նույն տարին, ձեր գնալուց հետո մենք ել վերջացրինք ծառայութեաներս ու պատրաստվեցինք առն զնալու: Շատերը մեզանից չուղեցին հայրենիք վերադառնալ. ամեն մեկը մի պաշտոնի տեղ եր արել: Մահուրինը մտավ ժանդարմական ծառայութեան և այժմ կարծեմ Ալեքսանդրապոլումն ե, յես մտա այստեղ, մյուսները դանազան տեղերում նման պաշտոններով: Զվերե ևս տեղ եր գտել Գանձակի կայարանում. կարծեմ դեպոյում պիտի աշխատեր: Բայց նա անմիջապես չանցավ աշխատանքի: Ասաց. «Գնամ

տուն, տանեցոց տեսնեմ, կնոջս վերցնեմ գամ. այս տեղը ձեռիցս չի գնա, վորովհետև դեպոյի բաժանմունքի պետը իմ հայրենակիցը և լավ բարեկամն ե և հաստատ խոսք ե տվել, վոր վերադառնալուս ըոպեյին պաշտոնի կկանգնեմ: Ասաց ու գնաց. յերանի չգնար. կարծես սատանան քաշում եր նրան:

Գնում ե տուն, իսկ տանը փորձանքը նրան սպառում եր:

Նրանց գյուղի ստարոստան, Յակով Վասիլևիչ ժելտուխինը, հայտնի կնամուր, հարբեցող ու ցոփ կյանքի տեր մարդ եր: Սալդաթների կանայք մանավանդ նրա ձեռքից ազատում չունեյին: Խաբում եր անխղճորեն, վորին նվերներով, խոստումներով, վորին ծառայութեան կարգելով իր գործերում, իսկ ավելի «պինդերին» սպառնալիքներով ու սաստումներով: Զվերևի կնոջը գործ ե տալիս իր տանը, կարգելով իբրև ջուր բերող և բաղանիքը վառող:

Խաբում ե նրան ես, իսկ հետևանքը ձեզ արդեն հայտնի յե:

— Հա, հասկացա, ուրեմն յերբ Զվերևը վերադառնում ե տուն, կնոջը նրանց տանն ե տեսնում:

— Վոչ, սպասեցեք, դեռ այդ բոլորը չե:

Յակով Վասիլևիչը մի զգվելի սովորութիւն ուներ: Այդ կանանց արատավորելուց հետո, տալիս եր իր յերկու տղաներին, վորոնք պարապ-սարապ թափառելով, այդպիսի կեղտոտ բաներով եյին միայն զբաղված:

Զվերևը յերբ վերադառնում ե տուն, այս բոլորն իմասնում ե կնոջից, վորը լալով պատմում ե նրան ամեն բան:

Զվերևը մի իրիկնապահ կացինը ուսին, իբր թե գնում ե անտառ փայտ կտրելու այն ժամանակ, յերբ

գյուղամիջով ձեռքը գրպանը դրած անցնելիս ե լինում ժելտուխինի մեծ դավակը՝ Յեմելյանը: Զվերևը մի ուժգին հարվածով սուր կացինը խփում ե նրա վզի աջ ուսավերեցի մինչև կոկորդը: Աղմուկի վրա հավաքվում ե վողջ գյուղը, վազում ե և ինքը ժելտուխինը: Զվերևն ուզում ե նրան ել հարվածել, բայց բռնում են և ձերբակալում:

Դատարանը տաժանակիր աշխատանք և ապա աքսոր ե ուղարկում:

— Խեղճ Զվերև, — բացկանչեցի յես տխուր, — ուրեմն այժմ նա աքսորումն ե:

— Այո տաժանակիր աշխատանքի, — հատուկ շեշտով ավելացրեց Զայկինը:

Մի մի բաժակ դարեջուր խմեցինք, ապա մի քանի ըոպե յերկուսս ել լուռ նայում եյինք սեղանին դրած մեծ, կեղտոտ աղամանին:

— Բայց չե վոր նա այնպես անտարբեր խմում եր «նոր ժառանգի» կենացը, և ինքն ել «մազարիչ» արավ:

— Այո խմում եր, — ասաց Զայկինը թախծոտ շեշտով, — խմում եր անտարբեր ու խոսում անվրդով. բայց ինչ իմանաս այդ ըոպեյին ինչ եր կատարվում նրա ներսում: Նայեցեք, պ. Ակոպով, — ասաց նա ձեռք մեկնելով դեպի պատահանից հեռացող հեռու հորիզոնը. տեսեք այդ գորշ ամպերը. վոքքան լուռ, խաղաղ ե յերկինքը. բայց ինչ իմանաս, այդ ամպերի մեջ այժմ ինչ ուժեր են կուտակված, վորոնք մի քանի ըոպեյից հետո ո՞վ գիտե, ինչպիսի վորոտումներով ու ճայթյուններով յերևան գան:

— Խեղճ Զվերև, — կրկնեցի յես, — իսկ յես, պարոն Զայկին, այն ժամանակ նրան համարում եյի զգաց-

մունքից զուրկ, անխիղճ մի անձնավորություն, մի անողորմ դադան, յերբ նա այնպես անխնայորեն հարվածում ու նախատում եր թշվառ նորեկներին:

— Այո հարվածում եր անխնա, — վրա բերեց Չայկինը, — հարվածում ու նախատում եր, վորովհետև ինքն ել ծեծված ու նախատված եր: Դուք լսել եք, պարոն Ակոպով, մարդկանց մի տեսակ պատժի մասին, վոր մի ժամանակ սիրում եյին գործադրել Ռուսաստանում կալվածատերերը իրենց ճորտերի վերաբերմամբ, և վորը այսօր ել դեռ շատերը վորոշ տեղեր գործադրում են: Նրանք իրենց հրամանը խախտող ծառային (ДЗОРОВЫЙ), կամ անհնազանդ ճորտին դցում եյին պարկի մեջ մերկ մարմնով, նրա հետ դցում եյին նաև մի շուն կամ խոշոր կատու, պարկի բերանը կապում եյին և սկսում եյին հարվածներ տալ անասունին: Ի՞նչ եք կարծում, հետևանքը ի՞նչ կլիներ, պ. Ակոպով:

Յես սարսափեցի այդ պատկերից ու բացականչեցի.

— Ո՞ր... ի՞նչ սոսկալի տանջանք ե...: Կատուն հո կծվատեր թշվառ զոհին իր ատամներով, մազիլներով...:

— Այո, կծվատեր, — վրա բերեց Չայկինը, — և ծվատում եր...

Այդ մարդկանցից շատերը, վորոնց դուք տեսնում եյիք անգթորեն ծվատելիս խեղճ նորակոչիկ զոհերին, իրենք — այդ ծվատողները պարկի մեջ դցած կատուներ եյին, վորոնց հարվածում եյին անխնա հաստագլուխ մահակով և ստիպում ուրիշին ծվատել...:

Դնացքը յեկավ: Մենք միասին տեղավորվեցինք ու ճանապարհ ընկանք:

Յերևանին չհասած, մի ուժգին փոթորիկ բարձրացավ: Յերկինքը վորոտաց, փայլատակվեց. լսվեց մի անհղ զղրդյուն, ապա ամպերի մեջ հրեղեն մի զիզղազ ու սուր ճայթուն: Ապա գլխներիս վրա — վագոնի տանիքին սուր կըտկտոց ու հեղեղ:

Մենք լուռ նայում եյինք բնության այս վեհ տեսարանին: Յես նորից մտքով տեղափոխվեցի գորանոցը, պատկերացրի Չվերկին իր հանդարտ ժպտով, ապա տուրքակի մեջ սուբ ատամներով և ապա կացինը ձեռին ժելտուխինի վորդուն հարվածելիս կատաղի մոնչոցով...:

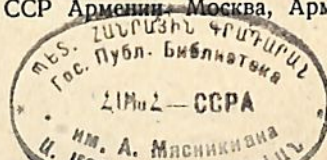
Վերջան ճիշտ եր ասում Չայկինը կես ժամ առաջ կայարանում, ձեռը պարզած դեպի գորը ու լուռ ամպերը..., մտածում եյի յես:

1913

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Գողջ	5
Քեռին	52
Նամակ	91

Отв. редактор: [redacted] Техред. Т. Хачванян
 Сдано в набор 4/1—34 г. Подписано к печати 26/1—34 г.
 Формат 82×110^{1/32} Об'ем 3 1/2 п. л. В печ. л. 45 000 п. зн.
 Главлит № В—41876 Заказ № 31 Тираж 2100
 Тип. Госиздата ССР Армении, Москва, Армянский, 2.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0355260

ԳԻՆԵ 1 Ռ. 75 Կ.

639

42468

ՄԱՐԿԱՐ
Ե ԿԱԶԱՐՄԵ

նա արմանեան լեզու

Գոսնէտատ ՍՍՐ Արմ

891-71-93

Ս-37